
ARHEO

Arheološka obvestila. Glasilo Slovenskega arheološkega društva, številka 23, leto 2005. Izdajatelj: Slovensko arheološko društvo. Odgovorna oseba izdajatelja: *Irena Lazar*, predsednica SAD. Uredništvo: *Andrej Gaspari, Tatjana Greif, Boris Kavur, Dimitrij Mlekuž, Tomaž Nabergoj, Katarina Predovnik*. Izdajateljski svet: *Andrej Gaspari, Boris Kavur, Philip Mason, Predrag Novaković, Andrej Pleterski, Katarina Predovnik, Irena Šinkovec*. Naslov uredništva: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Aškerčeva 2, p. p. 580, SI-1001 Ljubljana (01 241 15 58). Grafična zasnova: *Ranko Novak*. Naslovnica: *Matic Brenk*. Jezikovni pregled: *Eva Blumauer*. Prelom: *Matic Brenk*. Tisk: *Tiskarna Pleško, d.o.o.* Naklada: 400 izvodov. Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Imetniki moralnih avtorskih pravic so posamezni avtorji.

Tisk so finančno podprli Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Inštitut za dediščino Sredozemlja, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Univerza na Primorskem.

3	Uvodnik
5	Razmerje med informacijo in interpretacijo <i>Boris Kavur</i>
15	Informacije, interpretacije ali manipulacije? Odgovor Kavurju <i>Dimitrij Mlekuž</i>
23	Neolitizacija Dinaridov <i>Mihael Budja</i>
27	Spol in arheologija. Bibliometrična analiza "Praistorije jugoslavenskih zemalja" <i>Vesna Merc</i>
35	Časovno razmerje med grobiščema Lauterhofen in Altenerding <i>Andrej Pleterski, Mateja Belak</i>
47	Plemstvo in predmeti iz njegovega vsakdanjika. Raziskave materialne kulture 13. in 14. stoletja (Der Adel und sein Alltagsgerät. Untersuchungen zur Sachkultur des 13. und 14. Jahrhunderts) <i>Christof Krauskopf</i>
63	Preseganje meja – družbena identiteta v srednjem veku in srednjeveški arheologiji (Transcending Borders – Social Identity in the Middle Ages and in Medieval Archaeology) <i>Mats Roslund</i>
79	Smrt Klejna <i>Benjamin Štular</i>
85	Problematika arheoloških raziskav zadnjih let <i>Marijan Slabe</i>
89	Globokomorska arheologija na vzhodnem Jadranu – izziv za 21. stoletje? <i>Andrej Gaspari</i>
93	Osemdeset let študija arheologije na Univerzi v Ljubljani <i>Predrag Novaković</i>
95	Slavnostni govor ob osemdesetletnici študija arheologije na ljubljanski univerzi <i>Božidar Slapšak</i>
99	Popravki in dopolnila k prispevku Predraga Novakovića "Zgodovina arheologije na Univerzi v Ljubljani" v knjigi "Osemdeset let študija arheologije na Univerzi v Ljubljani" <i>Predrag Novaković</i>
101	O treh razstavah v Posočju <i>Drago Svoljšak</i>
109	Deseti mednarodni simpozij o arheologiji ladij in čolnov <i>Andrej Gaspari</i>
115	Deveta mednarodna kastelološka konferenca "Castrum Bene" <i>Katarina Predovnik</i>
121	Poročilo o delu Slovenskega arheološkega društva v letih 2003 in 2004 <i>Irena Lazar</i>
125	Nagrada in priznanja Slovenskega arheološkega društva za leti 2002 in 2003 <i>Dragan Božič</i>
129	Navodila avtorjem

Uvodnik

Tokratni *Arheo* prinaša prispevke, ki smo jih v uredništvu zbirali kar dobri dve leti, saj je prejšnja, dvaindvajseta številka izšla sredi leta 2003 z letnico 2002. V vsem tem času nam je komajda uspelo pridobiti zadostno število kvalitetnih prispevkov za pripravo nove številke. Morda obenem tudi zadnje?

Navkljub dejstvu, da se je v minulem desetletju slovenska arheologija kadrovsko občutno okrepila – povečalo se je število diplomantov arheologije, ki po diplomi večinoma ostajajo tako ali drugače dejavni v stroki –, in navkljub dejstvu, da narašča število podiplomskih študentov in mladih raziskovalcev, uredniki vedno znova ugotavljamo, da avtorjev in prispevkov ni in ni. *Arheo* je edina arheološka revija v slovenskem prostoru, ki odpira prostor za objavo svežih, kritičnih in provokativnih razmislekov o aktualnih praksah ali o novih rešitvah. Samo upamo lahko, da suša prispevkov mlajših in starejših kolegov ne pomeni, da v slovenski arheologiji primanjkuje samorefleksije in svežih idej. Dokončno zamrtje in ukinitvev *Arheo* bi pomenila izgubo foruma, na katerem se že štiriindvajset let predstavljajo in izčiščujejo novi teoretski in metodološki nastavki stroke ter ustrezna znanstvena in strokovna terminologija v slovenskem jeziku. Uredniki upamo in verjamemo, da *Arheo* kot metodološko-teoretska arheološka revija in obenem glasilo Slovenskega arheološkega društva tudi v dobi elektronskih medijev in pragmatizacije ter komercializacije arheologije ohranja svoje poslanstvo in pomen.

Da pa ne bomo le jadikovali o uredniških tegobah, z veseljem najavljamo novost: pripravljamo namreč objavo revije v elektronski obliki na novi spletni strani Slovenskega arheološkega društva. Naš namen je objava vseh dosedanjih števil, kar je še posebej pomembno zato, ker so nekatere starejše številke že pošle in jih ni več mogoče kupiti.

Pričujoča številka je zbir tematsko raznolikih člankov, zbranih z vseh vetrov in brez rdeče niti, a je kljub temu (morda prav zato) zanimiva za širši krog bralcev ter vzpodbuja k razmisleku in diskusiji. In to je nenazadnje njen glavni namen.

Uvodni sklop obsega provokativno in ostro polemiko o "informacijah in interpretacijah" začetkov neolitika v Dinaridih. Na kritični prispevek Borisa Kavurja sta

odgovorila dva od izzvanih raziskovalcev, Dimitrij Mlekuž in Mihael Budja.

Naslednji članek odpira tematiko, ki je v slovenski arheologiji skoraj popolna novost: gre za področje študij spolov v arheologiji. Vesna Merc predstavlja rezultate bibliometrične analize petih zvezkov monumentalne *Praistorije jugoslavenskih zemalja*, ki jo je opravila v okviru svojega diplomskega dela. Avtorica opazuje razmerja med spoloma tako na ravni avtorjev posameznih prispevkov kot tudi na ravni navedene referenčne literature. Te rezultate primerja s spolno strukturo dejavnih (zaposlenih) arheologov na območju nekdanje Jugoslavije v času nastajanja serije. Rezultati so do neke mere pričakovani, vendar zanimivi in vsekakor zahtevajo nadaljnjo refleksijo vloge spolov v slovenski (in širši) arheološki stroki.

Andrej Pleterski in Mateja Belak objavljata rezultate primerjave statističnih analiz poznomerovinskih bajuvarskih grobišč Lauterhofen in Altenerding. Namen analize je vzpostavitev tipokronološke verige najdišč in posameznih predmetnih sklopov, ki bi olajšala datiranje in kulturno interpretacijo zgodnjih slovanskih pokopov in grobišč na širšem območju vzhodnih Alp.

Sledita dva izvorna prispevka tujih avtorjev, kolegov arheologov iz Nemčije in Švedske, ki ju objavljamo v celoti dvojezično. Članek Christofa Krauskopfa predstavlja zanimiv poskus kvalitativne analize arheološkega inventarja srednjeveških gradov. Avtor poskuša evidentirane razlike interpretirati v smislu družbeno-ekonomskega statusa posameznih objektov oziroma najdišč in ugotavlja, da je mogoče oblikovati relevantne pojasnitvene modele glede na regionalni, kronološki, družbenozgodovinski ter oblastno-pravni in politični kontekst, medtem ko lastniško-pravni položaj gradov na sestav inventarja očitno skorajda ni vplival.

Družbene interpretacije srednjeveškega arheološkega gradiva obravnava tudi Mats Roslund. Z uporabo kontekstualnega pristopa pri preučevanju vzorcev proizvodnje in potrošnje t. i. baltske lončenine pokaže neustreznost srednjeveške družbene teorije o treh oziroma štirih redih (stanovih). Morda pa se je "tiranije zgodovinskega zapisa" le mogoče otresti?

Četudi je bila Klejnova *Arheološka tipologija* prevedena v slovenščino že v osemdesetih letih, je v slovenski arhe-

ologiji ostala brez kakršnegakoli odziva. Benjamin Štular knjigo aktualizira v luči t. i. interpretativnih arheologij in opozori na morebitno relevantnost nekaterih Klejnovih idej. Štularjevo branje Klejna je lahko dober razlog, da knjigo zopet vzamemo v roke.

Serijo strokovnih prispevkov začenja tehten premislek Marjana Slabeta o arheološki praksi v zadnjih letih, ki ga je kot uvodno predavanje predstavil na podelitvi nagrade in priznanj Slovenskega arheološkega društva v Murski Soboti novembra 2004. Da njegovih upravičeno kritičnih besed ne bi prekmalu pozabili ter da bi dosegle tudi vse tiste, ki se omenjenega dogodka niso udeležili, smo se odločili, da predavanje v razširjeni obliki objavimo v *Arheu*.

Andrej Gaspari predstavlja tehnološke novosti s področja podvodne arheologije. Skupaj s hrvaškimi kolegi je namreč obiskal nekaj francoskih raziskovalnih institucij, kjer se je seznanil s plovili in tehnologijo, ki omogočajo raziskave morskega dna v velikih globinah. Arheologiji uporaba takšnih plovil odpira možnosti za evidentiranje in dokumentiranje novih, globokomorskih najdišč, vendar omogočanje "dostopa" seveda nujno pomeni tudi večjo izpostavljenost in potencialno ogroženost te kulturne dediščine.

V letu 2004 je Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani obeležil osemdesetletnico študija arheologije na ljubljanski univerzi. O tem prazniku slovenske arheologije poroča Predrag Novakovič, objavljamo pa tudi slavnostni govor, ki ga je ob priložnostni slovesnosti imel Božidar Slapšak. V sklopu praznovanja osemdesetletnice je izšla knjiga *Osemdeset let študija arheologije na Univerzi v Ljubljani*; Predrag Novakovič v *Arheu* objavlja nekaj popravkov in dopolnil k svojemu prispevku v tej knjigi.

Zadnji sklop prispevkov sestavljajo poročila o razstavah in simpozijih ter – kot običajno – poročilo o delu Slovenskega arheološkega društva za leti 2003 in 2004. Prav tako objavljamo predstavitev prejemnikov nagrade in priznanj, ki jih je društvo podelilo v tem obdobju.

Kot se lahko prepričate, tudi triindvajseta številka *Arhea* prinaša mnogo zanimivega, vzpodbudnega in kritičnega. Ne dovolite, da bo ta številka zadnja. Pišite.

Razmerje med informacijo in interpretacijo

© Boris Kavur

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Inštitut za dediščino Sredozemlja

Izvleček Avtor predstavi kritiko nekaterih novejših interpretacij procesa neolitizacije na vzhodni jadranski obali. Pravi, da te interpretacije in modeli temeljijo na arheoloških podatkih, ki so sporni in uporabljeni nekritično. Svoje trditve avtor ilustrira s primeri z najdišč Podmol pri Kastelcu, Pod Črmukljo in Crvena Stijena.

Ključne besede neolitizacija, Podmol pri Kastelcu, Pod Črmukljo, Crvena Stijena, uporaba jam

Kljub zavedanju, da večina avtorjev poseže v kalne vode retorike v trenutku, ko jim za podporo svojih trditev zmanjka argumentov, bom prispevek začel z retorično prispodobno – uvodoma ga bom predstavil kot zgodbo o dveh Tomažih in enem Dimitriju. Prvi Tomaž, na katerega se besedilo nanaša, ni bil arheolog. Pravzaprav sploh ne moremo biti prepričani, da je obstajal, vendar ga uporabljam kot literarno prispodobno iz sebičnega razloga – ker ustreza naši pripovedi. Prvi Tomaž je bil apostol in omembe Tomaža na treh mestih v Janezovem evangeliju so nam lahko ilustracija različnih vplivov in postopkov znanstvenega in religioznega mišljenja.

Tomaž se pojavi prvič, ko se Jezus nameni obuditi umrlega prijatelja Lazarja (Jn 11, 16), in drugič, ko pri poslednji večerji poizveduje, kaj se bo zgodilo z Jezusom po smrti (Jn 14, 5–6). Pa vendar ni prešel v pregovorno rabo zaradi svojih demonstracij poguma in zvedavosti, ampak zaradi tretjega dogodka, ki mu je prinesel nečastni vzdevek Nejeverni. V 20. poglavju se Jezus po vstajenju prikaže najprej Mariji Magdaleni, potem pa še svojim učencem, vsem, razen odsotnemu Tomažu. Ta kasneje v pogovoru z drugimi učenci pravi, da ne bo verjel, da je Jezus res vstal, dokler ne bo videl na njegovih dlaneh sledi žeblice ter potisnil prsta v rano in videl rane na trupu. Ko se Jezus teden dni kasneje ponovno prikaže zbranim učencem, demonstrira pristnost svojega vstajenja in Tomaž verjame (Jn 20).

Na tem mestu pisec položi Jezusu v usta definicijo temeljne razlike med pojmovanjem znanosti in vere – Tomažu pravi: "*Ker si me videl, veruješ. Blagor tistim, ki niso videli, a so verovali*" (Jn 20, 29). Z drugimi besedami – Tomaž verjame, ker ga argumenti prepričajo, vendar v verskem smislu njegovi dvomi pomenijo šibkost, saj je za vero potreboval znanstveno preverjanje. Evangelij še poudarja Tomaževo šibkost s tem, da izrecno navaja, da je želel videti obe stigmati (roke in trup) ter se je želel prepričati z dvema čutoma (vid in tip). In tu nastane

Abstract *The author criticizes some of the recent interpretations of the neolithisation process on the eastern coast of the Adriatic. He claims that these interpretations and models are based upon questionable archaeological data used in an uncritical manner. He illustrates his statements with examples from the sites of Podmol pri Kastelcu, Pod Črmukljo and Crvena Stijena.*

Keywords *neolithisation, Podmol pri Kastelcu, Pod Črmukljo, Crvena Stijena, use of caves*

temeljni razkorak med vero in znanostjo. S. J. Gould je menil, da ni izjave, ki bi bila normam znanosti bolj tuja, kot so navedene Jezusove besede. Vera v pravilnost trditve je osnovni pristop religioznega mišljenja, osnovo znanstvenega mišljenja ter prvo zapoved pravega znanstvenega postopka pa predstavlja dvom o trditvah, ki temeljijo zgolj na avtoriteti (predvsem, če podpirajo nevsakdanje trditve; Gould 2002, 11–16).

In tu pridemo do Tomaža in Dimitrija, arheologov. Konec leta 2003 sta v revijah *Arheološki vestnik* in *Documenta Praehistorica* skoraj istočasno izšla članka, ki se ukvarjata s sorodno tematiko in skoraj identičnim geografskim prostorom. Tomaž Fabec je objavil prispevek z naslovom *Neolitizacija Krasa* (Fabec 2003), Dimitrij Mlekuž pa prispevek *Early herders of the Eastern Adriatic* (Mlekuž 2003). Prispevka sta izšla desetletje po objavi članka *Neolitizacija Evrope, slovenska perspektiva* Mihaela Budje (Budja 1993) in razpravi, ki jo je ta objava izzvala. Po natančnem branju obeh prispevkov se nam zdi potrebno opozoriti na nekaj podrobnosti.

Kljub navidezni različnosti sta si oba članka v formalnem bistvu dokaj podobna. V obeh primerih gre za pripovedni scenarij z elementi diskurzivne študije oziroma za vero v pravilnost trditev, ki jih avtorja ne preverjata – za izdelavo dobrih modelov in interpretacij uporabljata slabe in velikokrat celo nepreverljive podatke. Oba opisujeta proces sprememb subsistenčne ekonomije, hkrati pa se ne poglobljata v problematiko kulturnih oziroma periodnih opredelitev, ki jih, mimogrede, tudi dokaj neselektivno uporabljata. Na tej točki se seveda pokaže, da sem jaz tisti Nejeverni Tomaž, ki dvomi o pravilnosti interpretacij ter vključevanju dvomljivih podatkov v procesne scenarije. Za ilustracijo svojih dvomov se bom posvetil trem že večkrat omenjenim najdiščem, ki so jih v svojih hipotezah uporabljali Mihael Budja in Anton Velušček v diskusiji z njim, desetletje kasneje pa Tomaž Fabec in Dimitrij Mlekuž: Podmol pri

Kastelcu in Pod Črmukljo v Sloveniji ter Crvena Stijena v Črni gori. Vsem trem najdiščem je skupno, da so bila objavljena, interpretirana in reinterpreterirana, nihče pa se ni v zadnjem času sistematično ter z argumenti podprto poglobil v samo problematiko teh najdišč ter morebitno znanstveno neskladnost izvirne interpretacije.

Podmol pri Kastelcu

Prvi je v interpretativnih scenarijih procesa neolitizacije uporabil podatke o najdbah iz Podmola pri Kastelcu M. Budja (1993). Na diskurzivni ravni je analiziral domnevne ostanke udomačenih živali, odkritih v *"predkeramičnem, stratigrafsko dokumentiranem kontekstu"* (Budja 1993, 167). Pri kasnejši omembi je izpostavil, da *"...so bile v mezolitski (predneolitski) plasti 13..."* odkrite kosti udomačenih živali. Pri naštevanju živalskih ostankov je omenjal ostanke udomačene ovce, koze in napol udomačene svinje (Budja 1993, 177). Pomenljiva je bila avtorjeva interpretacija plasti 13 – po njegovem mnenju je predneolitska, to pa v svoji interpretaciji enači z opredelitvijo "mezolitska".

V odgovoru na to objavo je A. Velušček plast razglasil za *"...pleistocensko ali holocensko..."*, vsekakor pa za predneolitsko (Velušček 1995, 328). Pri tem pa je bil nekonsistenten, saj je stran prej (Velušček 1995, 327) v podporo originalni Turkovi interpretaciji navajal plejado najdišč in geoloških plasti, ki naj bi po analogiji dokazovale, da je plast 13 pleistocenske starosti. Z drugimi besedami, v svoji primerjavi je izključeval možnost datiranja plasti v holocen, na drugem mestu pa jo je, lastnim argumentom navkljub dopustil. Kar zadeva kostne najdbe v plasti 13, je navedel 13 fragmentov kosti; od teh jih je 12 nedoločljivih, 1 pa naj bi pripadal ovci ali kozi. Odgovor na njihovo pozicijo v plasti 13 ter na najdbo oglja jerebice v isti plasti je našel v Turkovi trditvi o možnosti mešanja plasti (Velušček 1995, 330–331).

Dobro desetletje kasneje je D. Mlekuž lakonično trdil, da so bile odkrite najdbe *"kaprovitov v mezolitskem kontekstu v Podmolu pri Kastelcu, kjer je bilo odkritih 5 ovčjih kosti v plasti 13"* (Mlekuž 2003, 143). In T. Fabec je trdil, da *"...se v poznem mezolitiku pojavi reja domačih živali"* (Fabec 2003, 97), pri čemer je citiral originalno objavo Turka in sodelavcev o arheoloških najdbah iz Podmola pri Kastelcu. Že prej je Podmol pri Kastelcu omenil kot

eno tistih najdišč, pri katerih se zdi, da so arheološke zapise določali stratigrafski konteksti; kasneje je to v istem besedilu zanikal, spet na drugem mestu pa najdišče omenil kot eno redkih z arheološkim zapisom, ki imajo tak kontekst, *"znotraj katerega bi lahko opazovali zapise o procesih, ki so pripeljali pretekle skupnosti v novo neolitsko stanje"* (Fabec 2003, 85–87).

In še vrnitev k originalni objavi, ki jo vsi citirajo, nihče pa ne upošteva interpretacij skupine avtorjev. Turk in sodelavci so opozarjali, da je bil izkop do globine 8 metrov izveden na površini zgolj 2,4 m² (Turk et al. 1993, 47), Velušček pa je kasneje dopolnil to izjavo z informacijo, da je bila sonda v zadnji plasti, ki so jo kopali (plasti 13), široka le 0,7 metra (Velušček 1995, 331). V originalni objavi so avtorji poudarjali možnost mešanja najdb iz različnih antropogenih nivojev v večjih globinah. Neljubo dejstvo naj bi bilo posledica metodologije izkopavanja oziroma metrično določenih naključnih izkopov (Turk et al. 1993, 47). To vprašanje pa nas vrne k problematiki kronološke in kulturne interpretacije plasti 11 do 13; pri tem hitro opazimo nekonsistentnosti tudi v originalni objavi. Turk in sodelavci enkrat navajajo, da predstavlja plast 13 začetek pleistocenskih sedimentov (Turk et al. 1993, 50), drugič pa navajajo pleistocensko starost za plasti 12 in 13 (Turk et al. 1993, 74), kar bi pomenilo, da predstavlja začetek pleistocenskih sedimentov v resnici plast 12. Verjetno gre tu za izpeljavo trditve, *"...da je bila keramika v skoraj vseh plasteh, razen v zadnjih dveh (12 in 13),"* in da *"...lahko posledično vse druge plasti pripišemo holocenu"* (Turk et al. 1993, 50). Avtorji odsotnost keramike prehitro enačijo s kronološko uvrstitvijo plasti v pleistocen.

Pod Črmukljo

Pri obravnavi najdišča Pod Črmukljo avtorji reinterpreteracij niso bili posebno gostobesedni. Prvi je v interpretativnih shemah omenil podatke o najdbi ovce ali koze v mezolitskem kontekstu na tem najdišču M. Budja (1993, 178), Velušček pa se je kasneje v svojih ugovorih Budji skliceval na originalno objavo in opozarjal na možnost premešanosti arheološke plasti (Velušček 1995, 331). V odgovor na to je Budja opozarjal, da so bili fragmenti keramike in kosti udomačene živali *"...iz artefaktnega zbira na interpretativni ravni izloženi"* (Budja 1996,

325–326), ter predlagal, da naj bi za rešitev problema keramiko analizirali s "*postopki tehnološkega določanja tipov*" (Budja 1996, 326).

Desetletje kasneje Mlekuž prav tako kratko navaja, da je bil pod previsom Pod Črmukljo odkrit "*...ovčji inciziv v mezolitskem kontekstu*" (Mlekuž 2003, 143).

V primarnih objavah arheoloških in paleontoloških najdb so bile razmere na najdišču in najdiščne okoliščine najdb pojasnjene drugače (Brodar 1992; Pohar 1986). Oba avtorja sta najprej opozorila na majhno površino izkopanega najdišča (Brodar 1992, 24–25; Pohar 1986, 11) ter se strinjala z domnevo, da je bila na najdišču odkrita le ena kulturna plast, ki pa je bila premešana zaradi presajanja zeljnih sadik in je ne moremo upoštevati kot intaktne (Brodar 1992, 23–25; Pohar 1986, 11, 16). V podrobnostih pa se njune trditve razlikujejo. Brodarja nekaj kosov keramike "*...ne moti, saj je izključeno, da bi šlo za istočasne kulture...*" in nad najdiščem je prazgodovinsko gradišče, prav tako tudi barvne lise v sedimentu niso problem, ker pisec "*...ve...*", da je bil prekopan (Brodar 1992, 25). Torej po Brodarjevem prepričanju najdbe, ki jih ne moremo enačiti z mezolitikom, ki je bil prepoznan v oblikah in tehniki izdelave geometrijskih mikrolitskih orodij, izvirajo z višje ležečega gradišča ter so bile pri presajanju sadik pomešane v globlje plasti. Poharjeva pa hkrati s trditvijo, da so "*...prelomne ploskve kosti ostre, brez ogladitev, ki bi kazale na kakršnokoli kasnejše premikanje v sedimentu...*", meni, da je inciziv drobnice "*...verjetno tja zašel pri prekopavanju ozemlja*" (Pohar 1986, 13, 16). Potrebno je opozoriti, da navzočnost kostnih ostankov domesticiranih živali povezuje z mešanjem najdb v plasti oziroma mešanjem plasti, hkrati pa na podlagi ohranjenosti kosti opozarja, da se najdbe v sedimentu niso premikale – na prvi pogled se trditvi med seboj izključujeta.

Crvena Stijena

Spet je prvi v interpretativnih shemah uporabil podatke o najdbah iz Crvene Stijene M. Budja (1993, 177), ki je omenil, da "*...so v zadnjem mezolitskem sloju IV, ki leži pod slojem z impresso-cardium keramiko...*", bili odkriti ostanki udomačenih živali (kratkorožega goveda, balkanske koze, ovce in verjetno domače svinje).

Desetletje kasneje je D. Mlekuž ugotavljal, da je podobno v "*...Crveni Stijeni v Črni Gori, kjer so bili odkriti ostanki kože in ovce v castelnovienski plasti IV, ki se nahaja pod plastjo III z impresso keramiko*" (Mlekuž 2003, 143).

Če pozabimo vse starejše interpretacije, ki smo jih brali o Crveni Stijeni, in si ogledamo podatke o geologiji, paleontologiji in arheologiji, se nam hitro pokaže zelo drugačna slika. Pri tem se pač moramo zanašati na lastne sposobnosti za interpretacijo oziroma na legitimnost lastnih opazovanj objavljenih arheoloških najdb ter kot posledice reinterpretacij objavljenih rezultatov.

V geološki študiji K. Brunnacker (1975, 174–190) povzema kulturno periodizacijo najdišča (plast III neolitik, IV mezolitik in V do X mlajši paleolitik). Opravi tudi geološke analize sedimentov. Ob tem je ugotovil, da so sedimenti plasti II do IV kemijsko prepereli, sedimenti plasti VIII do XIII pa prepereli zaradi zmrzali. Kljub dokaj drugačnim analiziranim vzorcem navaja med plastmi, preperelimi zaradi zmrzali v oklepajih še plasti V do XVI. S tem rezultate sedimentoloških analiz izenači s "kulturnimi" opredelitvami ter ustvarja geološko interpretacijo, po kateri sodijo plasti I do IV v postglacial ter plasti V do XXIII v glacial (Brunnacker 1975, 183, 189–190), četudi plasti od V do VII ne kažejo diagenetskih sprememb, ki bi jih lahko povezovali s temperaturnim nihanjem poznoglacialnega podnebja.

Pri favnističnih analizah M. Malez podaja tabele zastopanosti kostnih ostankov posameznih vrst v izkopanih plasteh (Basler 1975, tab. 1). Pregled rezultatov pokaže dva vzorca – favnistične spremembe nastanejo med IV. in V. ter med V. in VI. plastjo. V najmlajšo skupino, ki iz favnističnega zapisa izgine v plasteh, starejših od plasti IV, sodijo divja mačka (III in IV), srna (I do IV), kratkorogo govedo (I do IV) in balkanska koza (I do IV), v drugo, ki iz favnističnega zapisa izgine v plasteh, starejših od plasti V, pa sodijo zajec (II do V), jazbec (I do V, brez III), divja svinja (I do V) in jelen (I do V). Če strnemo ugotovitve – favnistične spremembe se zgodijo na meji med IV. in V. plastjo ter med V. in VI. plastjo. In če je favnistični zbir odraz vremenske napovedi ali kulinarčnih preferenc, potem pred depozicijo plasti IV še niso navzoči domestikati ter pred depozicijo plasti V še ne izrazito termofilne gozdne živalske vrste.

In naposled arheologija. Vsi avtorji so se strinjali, da sodi po kulturni opredelitvi plast III v neolitik in plast IV v mezolitik. Basler je opozoril, da tega mezolitika, ki naj bi se razvil na tradiciji epigravetjena ("*...pa možda i starije...*"), ni mogoče vzporejati s preostalimi v Evropi (Basler 1979, 401). Batović pa je opozoril, da se kamena orodja v plasti III vežejo na tradicijo plasti IV (Batović 1979, 497). Kljub nezmožnosti za revizijo "standardne" tipološke analize orodij v plasteh, nam že natančnejše opazovanje objavljenih kosov (Benac 1975, T. I do IV; Basler 1975, T. I do XII) omogoča formulacijo hipoteze o podobnosti posameznih orodnih skupkov.

Kamena orodja iz plasti III (kline, retuširane kline, kline z izjedo, krožna praskala...) imajo analogije z orodji iz plasti IVa in IVb1 (Benac 1975, T. IV; Basler 1975, T. I–III). Orodja iz plasti IVb2 so drugačna (retuširani odbitki, odbitki z izjedo...) in so podobna najdbam iz plasti V (retuširani odbitki, strgalca, praskala...; Basler 1975, T. IV–VIII). Temeljna razlika je odsotnost klin in orodij na klinah, ki pa so se spet pojavili v plasti VI. Orodja iz plasti VI so podobna najdbam iz plasti VII, VIII in IX (retuširane kline, kline s hrptom, kline s prečno retušo, praskala, krožni segmenti, trapezoid...). Nekaj zmede je pri tem povzročil D. Mihajlović, ki je v svoj holocenski epigravetjen uvrstil plasti VI in V iz Crvene Stijene ter plasti IVb1 in IVa v mezolitski kompleks s trapezi, pri čemer je na podlagi "stratigrafske in kulturne povezave" plast IVb2 prav tako uvrstil v le-tega (Mihajlović 1999, 350). Če pa opazujemo grafe distribucij kamenih orodij, ki jih je podal, lahko ugotovimo pokrivanje grafov za plasti V in IVb2 ter grafov za plasti IVb1 in IVa (Mihajlović 1999, 345, fig. 32.2).

In navsezadnje se moramo vrniti še k ilustraciji preseka mlajših plasti jamskih sedimentov v Crveni Stijeni (Benac 1975, sl. 2). Najprej je tu problem plasti grušča. Take plasti so vrisane med plastema II in III ter III in VI, ena leča pa je znotraj plasti IV. Hipotetično lahko domnevamo, da so te neoštevilčene plasti lahko delovale kot dobre razmejitve med posameznimi "arheološkimi" oštevilčenimi plastmi, ker so bile po svoji strukturi jasno ločljive. Potem so tu še leče oglja – v plasti III so v preseku vrisane tri, v plasti IV pa vsaj dve. Z drugimi besedami, na podlagi poenostavljene interpretacije risbe preseka lahko upravičeno domnevamo, da je bilo v plasteh III in IV na različnih nivojih najmanj 5 kurišč – naj-

manj pet stratigrafsko ločljivih obdobij aktivnosti. Morda tudi veliko več, saj Basler navaja v plasti III v besedilu 10 kurišč ter deli plast IV na 3 arheološke plasti (Basler 1975, 112–113; Benac 1975, 127). Na podlagi teh podatkov lahko podvomimo o intaktnosti ter konsistentnosti dveh velikih plasti, ki vsebujeta arheološke ostanke (ki so delno ločeni) ter paleontološke ostanke, ki so očitno združeni glede na geološki kontekst, predvsem pa lahko podvomimo o skladnosti geoloških plasti s kulturnimi oz. periodnimi kategorijami.

Odsotnost sledi zmrzali na sedimentih nakazuje, da sodi v holocen verjetno še vsaj plast V. To trditev potrjujejo tudi favnistične najdbe. Zaplete se pri kulturni oz. tehnološki delitvi, saj je jasna sorodnost plasti IVb2 s plastjo V ter IVb1 s IVa in III. Na podlagi analogij pri kamenih orodjih lahko domnevamo, da velika kulturna ločnica očitno ne poteka med plastema III in IV, ampak znotraj plasti IV – med IVb1 in IVb2. Odprto ostaja vprašanje, ali lahko to ločnico pojmujeemo v smislu tehnoloških sprememb, ki so posledica periodne pripadnosti starejšega dela plasti mezolitu in mlajšega neolitu. Favnično je ta problem brez pregleda originalne dokumentacije nerešljiv, saj so bile favnistične najdbe iz treh ločenih arheoloških horizontov obravnavane skupaj v okviru geološke plasti IV.

Na podlagi povedanega lahko formuliramo nekaj hipotez, vprašanj in trditev:

- plast V je holocenska (geološki in favnistični podatki);
- plasti IVb2 in V sta "kulturno" (tehnološko, tipološko) primerljivi in sta predneolitski (brez kostnih ostankov udomačenih živali);
- plasti IVb1, IVa in III so "kulturno" (tehnološko, tipološko) primerljive in so neolitske (navzoči so kostni ostanki udomačenih živali);
- zakaj v plasteh IVb1 in IVa ni keramičnih najdb?
- zakaj v plasteh IVb2 in V ni klin (retuširanih klin, klin s hrptom, klin s prečno retušo...)?
- dejstvo je, da na podlagi navedenega ne moremo enačiti geoloških ter kulturnih enot analize in interpretacije.

V skladu s temi tezami lahko trdimo, da sta bili obe reinterpretaciji situacije v Crveni Stijeni, ki sem ju navedel na začetku, površni in prezgodnji, ker sta temeljili na

diskurzivni analizi branja izhodiščnih podatkov ter zane-marili preverbo pravilnosti in ustreznosti teh podatkov.

Pri pregledu podatkov je najprej odpadla kulturna in peri-odna konsistentnost geoloških plasti, hkrati pa nam že osnovno arheološko poznavanje najdb onemogoča, da bi kot Mlekuž najdbe iz plasti III do V kulturno uvrščali v kastelnovjen, na kar sta že prej opozorila Đ. Basler in M. Brodar (Basler 1979, 401; Brodar 1992, 29). Mihajlović je bil mnenja, da bi bilo plasti IVa, IVb1 in IVb2 mogoče uvrstiti v kompleks mezolitskih plasti s kastelnovjenski-mi elementi, vendar je prav tako opozoril, da plast IVa ne vsebuje trapezov ter da obstajajo razlike v izdelavi in uporabi klinic med plastema IVb1 in IVb2 (Mihajlović 1999, 354).

Vrnitev k izvirnemu grehu

Izvirni greh arheologije je bil storjen že velikokrat, najlažje pa ga je prikazati z navedenim primerom. V Crveni Stijeni so si originalni izkopavalci in interpreti zaradi velikega števila "arheoloških" plasti izmišljali predvsem v primeru starejših plasti različne nemogoče kulturne opredelitve, da bi utemeljili svoje geološko odštevanje. Pregled objavljenih podatkov in gradiva pa nam kaže popolnoma drugačno sliko: pregled sprememb v tipologiji in tehnologiji obdelave kamenih orodij kaže "kulturno" konsistentnost najdb v treh blokih – plasti VI do IX, plasti IVb2 in V ter plasti III do IVb1. Ali povedano z drugimi besedami, geološka superpozicija plasti sicer pomeni kronološko razliko, ni pa nujno, da tudi kulturno in periodno. In na drugi strani geološka plast še ne pomeni kulturne in periodne konsistentnosti – znotraj ene geološke plasti je lahko ohranjenih več arheoloških horizontov, ki lahko torej sodijo v različne kul-ture oziroma periode.

Če se povrnemo k Podmolu pri Kastelcu, lahko na podla-gi te izkušnje podvomimo o vseh predhodnih interpretaci-jah plasti 13, tako kronoloških kot tudi arheoloških. In potem še kosti drobnice v plasti 13, ki so interpretirane kot kosti udomačene koze. Upoštevajoč, pa vendar ne neposredno navajajoč prej omenjeno možnost mešanja plasti Turka in sodelavcev ne moti vključitev v plast 13, saj očitno izvirajo iz višje ležeče plasti 11, ki vsebuje kosti goveda ovce in koze (Turk et al. 1993, 72). Poleg kosti pa je v plasti 13 še oglje jerebike, ki je interpretirano kot

"...*tipično pašniško rastlinje*" (Turk et al. 1993, 70). Skratka, del živinorejskega kompleta iz višje plasti je bil zaradi neustreznega kopanja pripisan nižje ležeči plasti.

Podatki, navedeni v originalni objavi, kažejo, da imamo v plasti 11 ohranjene ostanke keramike, kosti udoma-čenih živalskih vrst ter makroskopske in mikroskopske rastlinske ostanke, ki so značilni za okolje, v katerem je potekalo intenzivno pašništvo, vendar nimamo ohran-jenih prepoznavnih antropogenih nivojev (Turk et al. 1993, 50). Plast 12 ne vsebuje nobenih najdb, v plasti 13 pa so bile odkrite kosti udomačene koze ter oglje jerebike (Turk et al. 1993, 70, 72). Ves kasnejši potek razprave močno zaznamuje metodološka napaka, ki so si jo dovo-lili Turk in sodelavci. Ko nam sicer povedo, kaj je bilo odkrito v teh plasteh, nam ne povedo dveh ključnih podatkov, ki bi bila relevantna za kasnejšo interpretacijo predstavljenega problema:

1. ne navedejo, koliko najdb je bilo odkritih v posameznih plasteh. Namesto navedka števila najdb podajajo povprečno količino najdb na kubični meter izkopanega sedimenta (Turk et al. 1993, 72). Nesmisel-nost tega podatka je opazna na dveh nivojih. Na prvem nam ne pove, koliko najdb je bilo v resnici odkritih, če pa je bilo za posamezno plast izkopanega manj kot kubični meter sedimenta (to lahko domnevamo za najgloblje plasti, upoštevajoč Veluščkovno informacijo o širini sonde), se na tabeli zaradi uravnoveženosti vzorca pojavi številka, ki je v resnici večja od števila odkritih najdb. Tako se v originalni objavi pojavi podatek, da je bilo v plasti 13 odkritih 15 živalskih kosti na kubični meter (Turk et al. 1993, 72, tab. 6), Velušček pa nam šele kas-neje pojasni, da je bilo v plasti odkritih zgolj 13 kosti (Velušček 1995, 330);

2. ne izločijo oziroma dodatno se ne distancirajo od najdb, ki jih v interpretaciji ignorirajo oziroma menijo, da ne sodijo v opisani kontekst. Plast 13 opredelijo kot pleis-tocensko, vendar pustijo v seznamih najdb iz te plasti ostanke udomačene koze in jerebike.

Predvsem druga odločitev kaže na nesistematično uporabo temeljnih interpretacijskih prijemov v originalni objavi. To je vidno predvsem pri dataciji plasti 13. Njena starost je na podlagi sklepanja na temelju analogije z geološkimi lastnostmi podobnih plasti v jamah na tržaškem in slovenskem Krasu opredeljena kot pleisto-

censka (Turk et al. 1993, 59). Pri opisu te plasti oziroma profila najdišča je navedeno, da je plast geološko še najbolj podobna plasti 1. Vendar nihče ni tvegala trditve, da je plast 1 pleistocenske starosti. Z drugimi besedami, če sklepanje na podlagi analogije vzamemo za veljaven metodološki pripomoček za interpretacijo geoloških plasti, imamo dve možnosti:

1. analogije absolutno držijo in plast 13 je na podlagi analogij s podobnimi res pleistocenska, vendar obstaja verjetnost, da je na podlagi analogije pleistocenska tudi plast 1;
2. analogije ne držijo absolutno, ampak selektivno glede na kontekst. Plast 13 je na podlagi analogij s podobnimi res pleistocenska, plast 1 pa holocenska. Geološki kontekst v skladu z našim prej sprejetim znanjem narekuje selektivnost uporabe analogije, saj vemo, da je večja verjetnost, da so globlje plasti v nasprotju s površinskimi pleistocenske starosti.

Ali pa lahko vpeljemo še tretjo možnost. Plast 1 je holocenska in glede na analogijo z njo je holocenska tudi plast 13, povrhu vsega pa lahko domnevamo, da plast 13 sploh ni predneolitska. V tem primeru tudi jerebika in koza nista posledica pomanjkljive metodologije izkopavanja, ampak posledica majhne prostornine izkopanega sedimenta, v katerem niso bile odkrite druge najdbe, ki bi jih enačili z neolitskim ekonomskim paketom. Vendar ima taka hipoteza še dodatne implikacije, ki sem jih delno prikazal ob problemu opredelitve plasti v Crveni Stijeni.

Prav debeli holocenski sedimenti v Podmolu pri Kastelcu, ki kažejo na hitrost in intenzivnost depozicije sedimentov znotraj spodmola, ter večkratna poselitve v okviru ene tehnološke tradicije (oz. kulture) v Crveni Stijeni lahko nakazujejo še eno možno interpretacijo. Upoštevajoč dejstvo, da v plasti 11 niso bili dokumentirani antropogeni nivoji (Turk et al. 1993, 50), lahko domnevamo, da je bila plast vsaj deloma premešana v času odlaganja, če ne že prinesena z erozijo. Na tej točki nas delno ovira pomanjkljivost primarne objave, ki ne pojasni, koliko najdb je bilo odkritih v celotni plasti; 14 kosov na kubični meter sedimenta ni prav veliko oziroma nam ne pove, ali obstajajo v določenem delu skoraj meter debele plasti kakšne koncentracije najdb. In plast 13. Zaradi majhnega volumna izkopane plasti sploh ne moremo predvideti njenega obsega oziroma ne moremo dom-

nevati obstoja antropogenih nivojev v njej. Najdbe, ki so pripisane plasti 13, so podobne kot v plasti 11, vendar v plasti 13 niso zastopane vse najdbe, ki so navzoče v plasti 11. Že nizka koncentracija najdb v plasti 11 ter majhen volumen izkopanega sedimenta v plasti 13 lahko navajata na hipotezo, da celoten skupek, ki ga poznamo v plasti 11, v plasti 13 ni bil odkrit zaradi skromnega obsega izkopa. Tako lahko kot filter nastopa obseg izkopa, lahko pa uvedemo še drugega – selektivno depozicijo kot posledico erozijskega nalaganja. Če so bili paleontološki ostanki prineseni v spodmol z erozijsko dejavnostjo, ta morda zgolj v izkopanem delu ni odložila drugih najdb. In spet je bistveni dejavnik majhen volumen raziskanega sedimenta.

Predlagam, da na podlagi navedenega kot možni upoštevamo le dve hipotezi za razlago starosti ter periodne določitve plasti 13:

1. hipotezo Ivana Turka in sodelavcev, ki na interpretativni ravni izloča ostanke udomačene kože in jerebika, kar razlaga s pomanjkljivostjo izkopavalne tehnike, ter plast na podlagi selektivne uporabe sklepanja po analogiji razglasi za kulturno sterilno in jo klimatsko oziroma kronološko umesti v pleistocen;
2. mojo hipotezo, ki na interpretativni ravni izloči domnevo o možnosti mešanja najdb iz različnih plasti, ki naj bi bilo posledica pomanjkljivosti izkopavalne tehnike. Na podlagi predpostavke, da ni mogoče oceniti interpretativne ustreznosti odkritih najdb v majhni količini izkopanega sedimenta, in s sklepanjem po analogiji z delom arheološkega zapisa iz plasti 11, je plast 13 v kulturnem smislu opredeljena kot neolitska ter klimatsko oziroma kronološko umeščena v holocen.

V tem primeru se distanciramo od podatkov o navzočnosti in interpretacij ostankov udomačene kože v mezolitskem kontekstu, ki jih navajajo M. Budja, D. Mlekuž in T. Fabec, ter njihove interpretacije plasti kot mezolitske (Budja 1993, 177; Mlekuž 2003, 143; Fabec 2003, 97). Mezolitik je periodni termin, ki temelji na kulturni interpretaciji najdb. V plasti 13 arheološke najdbe niso bile odkrite, torej je kulturna opredelitev nemogoča, kot posledica pa tudi periodna. Paleontološke in rastlinske najdbe, ki so bile odkrite, pa ne sodijo v spekter najdb, ki bi omogočale kulturno interpretacijo oziroma periodno uvrstitev v mezolitik. Na drugi strani te najdbe tudi niso

v nasprotju s hipotezo, ki bi plast periodno oz. ekonomsko uvrščala v neolitik.

In če se vrnemo še Pod Črmukljo. Določitev temeljnega problema pri obravnavah najdišča v tem primeru zveni nekoliko shizofreno. Na najdišču Pod Črmukljo so bile odkrite in hranjene različne najdbe – kamena orodja, keramika, živalske kosti. Vsi avtorji se strinjajo, da predstavljajo pomenonosno osnovo kamena orodja; Poharjeva in Brodar sta nekatere najdbe izločila, Budja in Mlekuž pa sta nekatere najdbe vključila.

Problem prvih dveh je nekonsistentnost njunega dejanja. Strinjala sta se pri izključitvi keramike, ki naj ne bi sodila v mezolitski kulturni kontekst, kljub temu pa je Poharjeva obravnavala inciziv kaprovida, ki po njunem prepričanju prav tako ne sodi v mezolitski kulturni kontekst. V podporo svoji odločitvi sta navedla prej sprejeto vednost o predmetu raziskave (neobstoj keramike v mezolitiku, prekopano najdišče) in zunanje dejavnike (bližnje gradišče). Njune argumente lahko ocenimo kot nekonsistentne ter zato slabe, njun greh pa je v veri v konsistentnost najdb, ki ustrezajo njuni hipotezi.

Tudi druga dva sodelujoča v razpravi nista ravnala konsistentno. Strinjala sta se z vključitvijo inciziva kaprovida v arheološki skupek. Budja je sicer enkrat poudaril, Mlekuž pa sploh ni omenil navzočnosti keramike na najdišču (Budja 1996, 326). Argumentov v podporo svoji odločitvi ne navajata, njun greh pa je v veri v konsistentnost najdb, ki ustrezajo njuni hipotezi.

Povedano krajše – vsi avtorji, tako avtorji originalne razprave kot avtorji diskurzivne reinterpretacije, so pri svojih interpretacijah ravnali podobno. Za interpretirani arheološki skupek so formirali kontekst, ki je ustrezal njihovim raziskovalnim izhodiščem oziroma izhodiščem njihove pripovedi – vključevali so posamezne kategorije odkritih ostankov glede na svoje hipoteze o vnaprej določenem predmetu raziskave.

Dodatek: Uporaba jam

1. Primerjava med najdišči je včasih zavajajoča. Kot sem pokazal ob primeru Podmola pri Kastelcu, včasih sploh ne vemo, koliko najdb je bilo odkritih, kar je seveda problem originalnih objav, spet drugič pa so vsa najdišča obravnavana enako. Opozoriti je potrebno, da niti dve

najdišči nista zares primerljivi med seboj. Lahko bi posegel v vso zgodovino arheologije in antropologije, ki govori o različnih tipih najdišč ter različnih opravilih na različnih delih najdišča, vendar, žal, še vedno pri nas nismo raziskali niti enega najdišča ter ga ustrezno objavili, da bi te teorije lahko dokazali. Na določen način smo zaradi okoliščin prisiljeni vsa najdišča obravnavati kot kontekstualno nevtralna v smislu posameznih dejavnosti ter med seboj primerljiva. Tu pa se vrnemo k drugi težavi. D. Mlekuž je zapisal, da "*...je v jamah le malo kaprovidov in keramike v primerjavi s planimi naselbinami*" (Mlekuž 2003, 147). Verjetno bi bila trditev lahko celo pravilna, vendar ne smemo pozabiti določajočega dejavnika, na katerega smo opozorili ob primeru Podmola pri Kastelcu – količine izkopanih sedimentov oziroma površine raziskanega najdišča. Moderni podatki mi sicer niso znani, vendar je bilo že pred 25 leti opazno, da je površina raziskanih planih neolitskih najdišč na območju vzhodne jadranske obale navadno večja od raziskane površine jamskih najdišč (Batović 1979, 488). Torej bi za potrditev pravilnosti Mlekuževe izjave potrebovali podatke o količini odkritih najdb glede na površino raziskanega najdišča oziroma glede na volumen raziskanih sedimentov. Posledično so podatki, ki sem jih prej kritiziral pri Turku in sodelavcih, sicer koristni, vendar le v specifičnem kontekstu. Tako lahko izpeljemo sklep, da so hipoteze o intenzivnosti poselitve odvisne predvsem od dejavnikov konteksta raziskav – v tem primeru obsega.

2. Primerjava med najdišči je včasih zavajajoča. T. Fabec je pri interpretaciji uporabe jam v mezolitiku navedel hipoteze drugih avtorjev o uporabi jam, pri svoji interpretaciji pa se je skliceval na Binfordovo opredelitev interpretacije najdišč glede na ohranjene favnistične ostanke. Tako njegova interpretacija, da so bile nekatere jame uporabljane kot lovske postaje, pri čemer pojma sicer ne pojasni, temelji na dejstvu, "*...da so med kostnimi ostanki še najbolj zastopane kosti tistih anatomskih delov, ki nimajo veliko mesa oziroma so nizke uporabe*" (Fabec 2003, 90, 91, sl. 5). Zdi se, da se je že drugič interpretacija, ki je temeljila na upoštevanju Binfordove klasifikacije najdišč glede na aktivnosti, poigrala s preučevalcem italijanske arheološke dediščine. Podoben primer je razrešila M. Mussi (1999, 65), ko je analizirala interpretacije M. Stiner in S. Kuhna. Opozorila je, da sta

avtorja rekonstruirala domnevne dejavnosti v prazgodovini na podlagi ohranjenih favnističnih zapisov, ki pa so izvirali iz starejših izkopavanj. Pokazala je, da ne smemo pozabiti, da so v preteklosti izkopavalci izbirali najdbe v skladu s svojimi taksonomskimi interesi – izbirali so vrstno določljive kosti ter zavrgli fragmentirane in nediagnosticske kosti. Katere kosti pa so najlažje vrstno določljive? Dele lobanje, karpalne, metakarpalne, tarzalne in metatarzalne kosti ter falange, z drugimi besedami, anatomske deli nizke uporabe. Iz tega lahko izpeljemo sklep, da so hipoteze o uporabi jam odvisne predvsem od dejavnikov konteksta raziskav – v tem primeru od selekcije izbranih, ohranjenih in obravnavanih kostnih ostankov.

3. Primerjava med najdišči je včasih zavajajoča. T. Fabec je v svoji interpretaciji uporabe jam v mezolitiku in neolitiku povzel Boschianovo teorijo o uporabi jam za staje za živali; Boschiano jo je formuliral na podlagi geokemičnih, sedimentoloških in mikromorfoloških analiz sedimentov. In če je Boschian na podlagi rezultatov analiz sedimentov interpretiral leče pepela kot ostanke sežiga stelje v jamah, je Fabec na podlagi sklepanja po analogiji za podobne leče pepela v mezolitskih kontekstih govoril o možnosti uporabe jam za staje že v mezolitiku (Fabec 2003, 89–90). Za pojasnitev funkcioniranja jam kot staj za drobnico v okviru identičnih interpretativnih nastavkov je Mlekuž navedel analogije s severnoamerškimi Navaji (Mlekuž 2003, 147). Z drugimi besedami je Fabec na podlagi sklepanja po analogiji med raziskanimi in navidezno podobnimi (ne enako raziskanimi) sedimentološkimi ostanki na arheoloških najdiščih prestavil hipotezo o živinoreji iz neolitika že v mezolitik, Mlekuž pa jo je s sklepanjem po analogiji pojasnil na podlagi veliko mlajših in bolj oddaljenih arheoloških kontekstov.

Pri tem se pojavi vprašanje legitimnosti sklepanja po analogiji v primerih prenosa specifičnih interpretacij v drugačne kontekste ter posledične dezintegracije primarnih interpretacij teh kontekstov. Kot primer naj navedem serijo leč pepela in oglja v kompleksih plasti X do XII v jami Kebara v Izraelu (Goldberg, Laville 1991, sl. 8, 11). Na podlagi sklepanja po analogiji s trditvami Boschiana so nam lahko argument za hipotezo o živinorejski dejavnosti v času odlaganja teh plasti. Vendar so te plasti nastale v OIS 3 in v kompleksu XII je bil

pokopan Moše (hominid Kebara 2; Valladas, Valladas 1991, 44–45). In menim, da nihče ne bo trdil, da so neandertalci v jamah redili drobnico. Z drugimi besedami: tudi sklepanje po analogiji je odvisno predvsem od dejavnikov konteksta raziskav.

LITERATURA

BASLER, Đ. 1975, Stariji litički periodi u Crvenoj Stijeni. – V: BASLER, Đ. (ur.), *Crvena Stijena. Zbornik Radova*. – Nikšić, str. 11–120.

BASLER, Đ. 1979, Paleolitske i mezolitske regije i kulture u Crnoj Gori. – V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja II. Neolitsko doba*. – Sarajevo, str. 387–403.

BATOVIĆ, Š. 1979, Jadranska zona. – V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja II. Neolitsko doba*. – Sarajevo, str. 479–633.

BENAC, A. 1975, Mlađi praistorijski periodi u Crvenoj Stijeni. – V: BASLER, Đ. (ur.), *Crvena Stijena. Zbornik Radova*. – Nikšić, str. 121–146.

BRODAR, M. 1992, Mezolitsko najdišče Pod Črmukljo pri Šembijah. – *Arheološki vestnik* 43, str. 23–35.

BRUNNACKER, K. 1975, Die Sedimente der Crvena Stijena. – V: BASLER, Đ. (ur.), *Crvena Stijena. Zbornik Radova*. – Nikšić, str. 171–203.

BUDJA, M. 1993, Neolitizacija Evrope. Slovenska perspektiva. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 21, str. 163–193.

BUDJA, M. 1996, Neolitizacija Evrope. Slovenska perspektiva. Prispevek k diskusiji. – *Arheološki vestnik* 47, str. 323–329.

BUDJA, M. 2001, The transition to farming in Southeastern Europe: perspectives from pottery. – *Documenta Praehistorica* 28, str. 27–47.

FABEC, T. 2003, Neolitizacija Krasa. – *Arheološki vestnik* 54, str. 73–122.

GOLDBERG, P. in H. LAVILLE 1991, Etude Géologique des dépôts de la grotte de Kébara (Mount-

Carmel: campagnes 1982–1984). – V: BAR YOSEF, O. in B. VANDERMEERSCH, *Le Squelette Moustérien de Kébara 2*. – Éditions du CNRS, Paris, str. 29–41.

GOULD, S. J. 2002, *Rocks of Ages. Science and Religion in the Fullness of Life*. – Vintage Press, London.

MALEZ, M. 1975, Kvartarna favna Crvene Stijene. – V: BASLER, Đ. (ur.), *Crvena Stijena. Zbornik Radova*. – Nikšić, str. 147–169.

MIHAILOVIĆ, D. 1999, The Upper Palaeolithic and Mesolithic stone industries of Montenegro. – V: BAILEY, G. N., E. ADAM, E. PANAGOPOULOU, C. PERLÈS. in K. ZACHOS (ur.), *The Palaeolithic Archaeology of Greece and Adjacent Areas*. – British School at Athens Studies 3, Athens, str. 342–356.

MLEKUŽ, D. 2003, Early herders of the Eastern Adriatic. – *Documenta Praehistorica* 30, str. 139–151.

MUSSI, M. 1999, The Neanderthals in Italy. A tale of many caves. – V: ROEBROEKS, W., C. GAMBLE (ur.), *The Middle Palaeolithic Occupation of Europe*. – University of Leiden, Leiden, str. 49–80.

POHAR, V. 1986, Kostni ostanki z mezolitskega najdišča Pod Črmukljo pri Šembijah (Ilirska Bistrica). – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 14, str. 11–20.

TURK, I., Z. MODRIJAN, T. PRUS, M. CULIBERG, A. ŠERCELJ, V. PERKO, J. DIRJEC in P. PAVLIN 1993, Podmol pri Kastelcu – novo večplastno arheološko najdišče na Krasu, Slovenija. – *Arheološki vestnik* 44, str. 45–96.

VALLADAS, H. in G. VALLADAS 1991, Datation par la thermoluminescence des silex chauffés des grottes de Kébara et de Qafzeh. – V: BAR YOSEF, O. in B. VANDERMEERSCH, *Le Squelette Moustérien de Kébara 2*. – Éditions du CNRS, Paris, str. 43–47.

VELUŠČEK, A. 1995, Proces neolitizacije kot prehod h kmetovanju prepoznan v mezolitskih kontekstih kraške Dinarske Slovenije. – *Arheološki vestnik* 46, str. 327–337.

Informacije, interpretacije ali manipulacije? Odgovor Kavurju

© Dimitrij Mlekuž

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo

Kavur deset let po diskusiji med Antonom Veluščkom in Mihaelom Budjem (Velušček 1995; Budja 1996) zopet pogreva diskusijo o kontekstualnosti nekaterih najdb, ki jih v svoje interpretacije vključujeta Tomaž Fabec (2003) in Dimitrij Mlekuž (2003). Vendar Kavurjevega teksta ne moremo razumeti kot prispevek k diskusiji, temveč prej kot neposrečen poskus, da bi se umestil v polje neolitskih študij. Žal ne z argumenti, temveč z diskreditacijo drugih akterjev.

"Dobre" in "slabe" informacije

Glavni očitok Kavurjevega prispevka je, da Tomaž Fabec in Dimitrij Mlekuž "za izdelavo dobrih modelov in interpretacij uporabljata slabe in velikokrat celo nepreverljive podatke".

Očitno je potrebno najprej poudariti, da si teh informacij nismo izmislili. Te informacije so, poleg drugih, ki se Kavurju očitno zdijo "dobre", vključene v objave in jih je tam moč tudi "preveriti". Zato je jasno, da je odločitev o tem, kaj so "dobri podatki" in kaj "slabi", popolnoma arbitrarna. Na tej točki se pokaže Kavurjev epistemološki konflikt s samim seboj. Iz Kavurjevega teksta je moč izluščiti, da med "slabe informacije" uvršča informacije o domestikatih v mezolitskih kontekstih. Vprašamo se lahko, zakaj le te, in zakaj ne morda katerih drugih, denimo informacij o zastopanosti divjih živali v mezolitskih ali neolitskih kontekstih ali informacij o kamnitih orodjih (ki jih je sam uporabil za izdelavo lastnih "interpretacij")? Čeprav Kavur poskuša zbuditi vtis, da mu gre zgolj za "znanstveno" objektivnost in da deluje v okviru stališča teoretske nevtralnosti, je očitno, da izhaja iz določene teoretske pozicije, očitno pozicije, da domestikati ne morejo biti del mezolitskih kontekstov.

Kavur bi se pri argumentiranju, zakaj je za "slabe informacije" izbral prav podatke o domestikatih v mezolitskih kontekstih, lahko navezal na diskusijo o kontekstualnosti podobnih najdb v zahodnem Sredozemlju, kjer je potekala razprava o t. i. mezolitskih ovcah.¹ Kavur bi lahko nato ponudil nove "informacije", pridobljene na

bolj kontroliran način, z revizijskimi izkopavanji, in jih soočil s starimi. Z neposrednim datiranjem problematičnih najdb in kontekstov bi lahko dokazal, da so bile te najdbe v kontekste infiltrirane. Pokazal bi lahko, da kosti domestikatov niso bile pravilno identificirane...

Kavur žal ne ponudi nič od naštetega, temveč zgolj svoje "interpretacije" stratigrafskih sekvenc in kontekstualnosti najdb. S tem ni nič narobe, vendar to seveda ni "sistematično ter z argumenti podprto ... (poglabljanje) v samo problematiko ... najdišč ter v morebitno znanstveno neskladnost njihove izvirne interpretacije." Kavur svojega znanstvenega "poglabljanja" žal ni podprl z argumenti – ki jih seveda nima – temveč z diskreditiranjem avtorjev drugačnih interpretacij s sklicevanjem na svetopisemsko zgodbo.

Kavurjeva argumentacija se tako omejuje na biblično zgodbo, ob pomoči katere se je – eksplicitno – oklical za "znanstvenika", Dimitrija Mlekuža in Tomaža Fabca pa diskreditiral kot "vernika", zaznamovana z "vero v pravilnost trditve, ki jih avtorja ne preverjata". Očitno je

got ostanke začetkov živinoreje v mezolitskih kontekstih, živali pa naj bi v Srednje Pireneje prišle prek menjalnih omrežij na dolge razdalje (prim. tudi Lewthwaite 1996). Dannel (1985, 162–163) najdbe drobnice v poznomezolitskih kontekstih zahodnega Sredozemlja razlaga z obstojem enotne evropske populacije divjih ovc v pleistocenu, ki jo je širjenje gozdov v zgodnjem holocenu razbilo na več manjših. Te naj bi kmalu izumrle, obdržala naj bi se le populacija v zahodnem Sredozemlju, kjer so mezolitski lovci in nabiralci začeli domestikacijo. V luči novejših genskih raziskav prednika ovce (Hiendleder et al. 1998a, 1998b), ki so nedvomno pokazale, da vse evropske udomačene ovce izhajajo iz populacije divjih prednikov, ki je živela nekje v vzhodni Anatoliji, ta hipoteza ni več relevantna. Večina interpretacij pa te najdbe izključuje iz diskusije o neolitizaciji Sredozemlja in Evrope, saj jih razlaga zgolj kot rezultat različnih "tafonomskih filtrov" (Zilhão 1993; Guilaine 1993; Rowley-Conwy 1995a, 2003): bodisi infiltracij iz neolitskih plasti bodisi posledice slabih izkopavalnih ali analitskih praks, ko naj bi se kosti iz različnih plasti pomešale ali pa je prišlo do analitskih težav pri identificiranju kosti drobnice in možne zamenjave s kostmi kozoroga (*Capra ibex*) ali gamsa (*Rupicapra rupicapra*). Za te trditve obstajajo argumenti: revizijska izkopavanja najdišča Châteauneuf niso potrdila dokazov za obstoj drobnice v kastelnovjenskih kontekstih (Binder in Courtin 1986; Rowley-Conwy 2003). Analiza zastopanosti telesnih delov pirenejskega kozoroga (*Capra pyrenaica*) in drobnice na najdišču Dourgne je pokazala komplementarno distribucijo; zastopane so le falange kozoroga, ovčjih pa ni. Podobno je z lobanjami, saj večina ostankov pripada drobnici. Te podatke interpretirajo (Rowley-Conwy 1995a, 2003; Zilhão 1993) kot rezultat težav pri identifikaciji kosti in so eden pglavitnih argumentov proti navzočnosti drobnice v kastelnovjenskih plasteh (Guilaine 1993; Rowley-Conwy 1995a, 1995b; Binder 2000). Vendar mikromorfološke analize iz Libijske puščave nedvomno dokazujejo, da so tamkajšnji lovci – nabiralci uporabljali jame kot hleve za berberske ovce (*Ammotragus lervia*) skoraj tisoč let preden so jih zamenjale udomačene ovce (Di Lernia 2001).

¹ Najdbe drobnice v poznomezolitskih kontekstih najdišča Cova Fosca so interpretirali kot rezultat lokalne domestikacije divjih koz (Olaria 1988). Ostanke z najdišč v Srednjih Pirenejih, kot sta Abri Dourgne in Grotte Gazel, je D. S. Geddes (1980; 1981; 1983; 1985) interpretiral

to edini "argument", saj svoje pozicije "znanstvenika" kasneje v tekstu ne podpre z novimi informacijami, refleksijo ali metodološko strogostjo, temveč zdrsne na pozicijo, ki jo sicer očita Dimitriju Mlekužu in Tomažu Fabcu, hkrati pa pokaže na svojo konceptualno naivnost, pomanjkanje znanja in argumentov, s katerimi bi lahko konstruktivno posegel v diskusijo.

Konceptualna nedolžnost

Pri branju Kavurjeve analize postane jasno, da je njegov konceptualni aparat tako šibek in zastarel, da se s kompleksnostjo najdišč in procesov, ki jih le ta dokumentirajo, ne more uspešno soočiti.

Dimitriju Mlekužu in Tomažu Fabcu očita, da *"se ne poglobljata v problematiko kulturnih oziroma periodnih opredelitev, ki jih, mimogrede, tudi dokaj neselektivno uporabljata"*. Kavur da kmalu vedeti, da je njegovo edino interpretativno orodje "kulturna in – kot posledica – periodna opredelitev" arheoloških kontekstov, ki temelji na predpostavki o izključljivosti mezolitika in neolitika.

Žal Kavur ne pozna ali ne razume diskusij o statusu neolitika. Julian Thomas (1993) je v svoji dekonstrukciji koncepta neolitika pokazal, da ta pojem v zgodovini arheologije ni nikoli označeval enega samega in očitnega pojava. Kljub temu je bil vedno predstavljen kot totalnost, entiteta, ki jo lahko razumemo in analiziramo kot koherentno celoto, ki vsebuje stabilno množico lastnosti. Thomas nato pokaže, da je neolitik prej serija procesov in dogodkov, ki so med seboj povezani na različne načine, a nimajo enega samega vzroka. Takšno razumevanje neolitika se je pokazalo kot produktivno tudi pri reševanju konkretnih arheoloških problemov (prim. Halstead 1996; Thomas 1999).

Kavurjeva naivnost pri interpretiranju arheoloških kontekstov s "periodnimi" in "kulturnimi" opredelitvami postane jasna v več izjavah. Tako je njegova ugotovitev, da *"geološka superpozicija plasti sicer pomeni kronološko razliko, ni pa nujno, da tudi kulturno in periodno"* in da *"geološka plast še ne pomeni kulturne in periodne konsistentnosti – znotraj ene geološke plasti je lahko ohranjenih več arheoloških horizontov, ki lahko torej sodijo v različne kulture oziroma periode"*, seveda pravilna, a je v kontekstu ugotavljanja kontekstualnosti

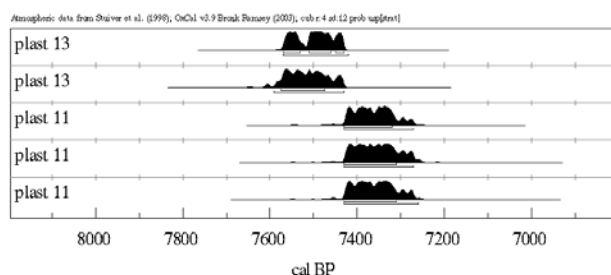
domestikativ popolnoma nerelevantna. Razen seveda, če Kavur neolitik ali mezolitik razume kot unificiran in homogen objekt, totalnost, entiteto, ki jo je moč razumeti kot koherentno celoto, kot nekaj, kar vsebuje stabilno množico opredeljivih lastnosti, razmerje med mezolitikom in neolitikom pa kot izključujoče. Posledica teh – implicitnih – predpostavk je, da je vsak kontekst, v katerem se pojavi en sam element neolitskega paketa, neolitski in mora nujno vsebovati tudi druge elemente paketa.

Ob Kavurjevi izjavi, da *"arheološke najdbe niso bile odkrite, torej je kulturna opredelitev nemogoča, kot posledica pa tudi periodna"* (v plasti 13 v Podmolu, kjer so odkrili le kosti in oglje), ga lahko vprašam, ali morda živalske kosti niso arheološke najdbe, in opozorim na Zvelebilov model prehoda h kmetovanju (1986; 1995), ki prehod med "mezolitikom" in "neolitikom" razume kot kontinuum in ga opisuje z deležem kosti domestikativ v arheološkem zapisu (in ne le s prisotnostjo / odsotnostjo paketa).

Po Kavurjevem prepričanju se domestikati lahko pojavljajo le znotraj "neolitskih" kontekstov, pač skupaj z lončenino in preostalimi elementi neolitskega paketa. Tako se v vsej svoji naivnosti pokaže Kavurjevo teoretsko izhodišče, iz katerega presoja, kdaj so informacije "dobre" in kdaj "slabe". Na tej točki lahko za "vernika" okličemo Kavurja, saj svoje teoretske pozicije nikjer ne pojasni, reflektira ali o njej celo podvomi, temveč vanjo slepo verjame kot v univerzalno merilo, na podlagi katerega lahko presoja realnost.

Ker Kavurjev konceptualni okvir deluje le znotraj periodne paradigme in operira znotraj problematične dihotomije med mezolitikom in neolitikom, imajo tudi njegove "interpretacije" omejen doseg. Zato je prisiljen ustvarjati stratigrafske konstrukte, s pomočjo katerih argumentira svoje "interpretacije". Ker stratigrafija Kavurju očitno ne pomeni veliko, plasti na podlagi kulturnih podobnosti združuje v "bloke" (v primeru Crvene Stijene in Podmola pri Kastelcu) "kulturno konsistentnih najdb".

Tu se seveda spotakne ob lasten očitek Dimitriju Mlekužu, Tomažu Fabcu in drugim, da so *"za interpretirani arheološki skupek ... formirali kontekst, ki je ustrezal njihovim raziskovalnim izhodiščem oziroma izhodiščem njihove pripovedi – vključevali so posamezne kategorije"*

Slika 1: Kalibrirani radiokarbonski datumi kosti drobnice iz Podmola pri Kastelcu.

odkritih ostankov glede na svoje hipoteze o vnaprej določenem predmetu raziskave." Natanko to namreč počne sam.²

To stanje popolne konceptualne nedolžnosti lahko demonstriram ob primeru Kavurjeve "interpretacije" Crvene Stijene. Kavur konstruira bloka "kulturno konsistentnih najdb", razliko med njima pa pripisuje periodnim razlikam med mezolitikom in neolitikom. In ker očitno priznava kontekstualnost najdb kože v plasti IV, je tako prisiljen spodnji del plasti IV uvrstiti v mezolitik, gornjega pa v neolitik. Njegov konceptualni okvir mu pač ne ponuja drugih možnosti. Vendar se tu zaplete v lastno zanko: zakaj potemtakem v plasti IV niso našli lončenine in zakaj v plasti III ni ostankov ovac? Očitno je prehod iz mezolitika v neolitik v Crveni Stijeni prezapleten za Kavurjeva naivna in redukcionistična konceptualna orodja.

Podobno konceptualno naivnost lahko razberemo ob "interpretaciji" Podmola pri Kastelcu. Izjava: "*Paleontološke in rastlinske najdbe, ki so bile odkrite, pa ne sodijo v spekter najdb, ki bi omogočale kulturno interpretacijo oziroma periodno uvrstitev v mezolitik. Na drugi strani te najdbe tudi niso v nasprotju s hipotezo, ki bi plast periodno oz. ekonomsko uvrščala v neolitik*", pove le, da Kavur razume neolitik kot stabilno množico opredeljivih lastnosti, in prav ničesar o problematiki kontekstualnosti najdb. Kavur ima zaradi svoje vpetosti v lažno dihotomijo mezolitik : neolitik tako na izbiro le dve možnosti – da

² Neprimerno je, da Kavur s tako šibkim konceptualnim aparatom kritizira prispevek Tomaža Fabca, ki je neprimerno bolj pretanjena analiza kontekstualnosti zapisov s tržaškega Krasa, saj kot osnovno metodološko orodje uporablja stratigrafsko analizo kontekstov (prim. Fabec 2000; 2003).

so najdbe drobnice infiltrirane v kontekst 13 ali pa da je plast 13 neolitska. Odloči se – brez argumentov – za drugo možnost. Kljub temu ima novo težavo: kje so preostali elementi paketa, ki bi po njegovem razumevanju neolitika morali biti prisotni tudi v plasti 13? Kavur hitro najde rešitev: za odsotnost je kriva velikost vzorca. S to serijo konstruktov lahko sklene, da "*se distanciramo od podatkov o navzočnosti in interpretacij ostankov udomačene kože v mezolitskem kontekstu, ki jih navajajo M. Budja, D. Mlekuž in T. Fabec, ter njihove interpretacije plasti kot mezolitske*".

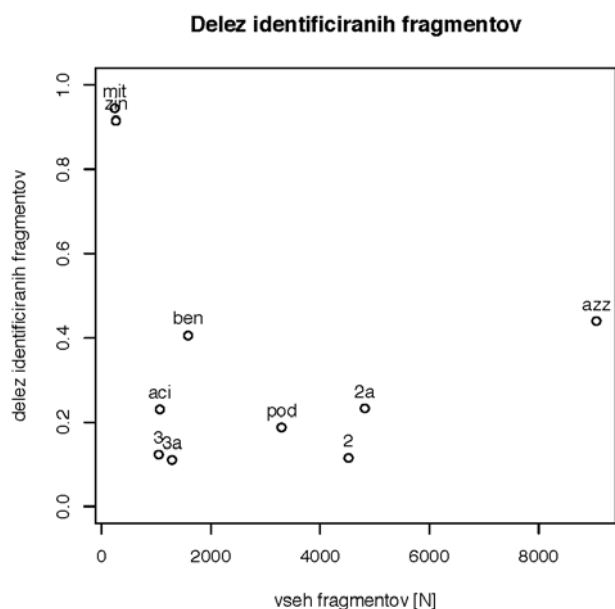
Kavurjeve "interpretacije" tu soočam z novimi informacijami. Opravljeno je bilo neposredno (radiokarbonsko) datiranje dveh kosti drobnice iz spornega konteksta 13 v Podmolu pri Kastelcu.³ Starost kosti je okoli 7500 kal. pred sedanostjo, obe pa sta od 150 do 200 koledarskih let mlajši od kosti iz konteksta 11 (slika 1).⁴ Kosti drobnice torej očitno niso infiltrirane iz mlajših kontekstov.

Kosti drobnice iz konteksta 13 (in najverjetneje tudi plast 13 sama) so torej sočasne s kontekstom 3a v Stenašci / Grotta dell'Edera (Biagi et. al 1993; Boschin in Riedel 2000) in režnji 19–22 v Pupičini peči (Miracle 1997). Navedene ugotovitve ponovno odpirajo vprašanje interpretacije kontekstov, ki vsebujejo tako kastelnovjenske orodne tipe, kosti drobnice (in drugih domestikativov) in malo ali nič neznačilne keramike. Te plasti so od starejših pogosto ločene s hiatusom ali erozijsko površino (Boschian in Montagnari Kokelj 2000).

Omenjene najdbe in konteksti podirajo iluzijo o neolitiku kot koherentnem in unificiranem objektu s stabilno množico opredeljivih lastnosti in odpirajo vpogled v mnogo bolj zapleteno dinamiko transformacij lovsko-

³ Moj prispevek k preštevanju kosti iz konteksta 13: v Pokrajinskem muzeju Koper, kjer hranijo kosti iz Podmola, sem v vrečki z oznako globine, ki ustreza plasti 13, naštel le 6 kosti, vse so pripadale drobnici.

⁴ Analize so bile opravljene v okviru mojega usposabljanja za mladega raziskovalca, ki ga je financiralo Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport (kasneje Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo). Med usposabljanjem sem bil zaposlen na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Mentor usposabljanja in doktorskega študija je izr. prof. dr. Mihael Budja. Tu se zahvaljujem dr. Ivanu Turku z Inštituta za arheologijo pri ZRC SAZU, ki mi je prijazno odstopil vzorce iz svojih izkopavanj v Podmolu in Acijevem spodmolu za radiokarbonsko datiranje, in Mateju Župančiču iz Pokrajinskega muzeja Koper, ki je prijazno dovolil uporabo kosti za vzorčenje in jih za to pripravil.

Slika 2: Razmerje med neidentificiranimi in identificiranimi fragmenti kosti z nekaterih najdišč. Oznake: mit – Mitrej / Grotta dell'Mitreo (Petrucci 1997, 100); zin – Ciganska jama / Grotta degli Zingari (Bon 1996, 127); ben – Pejca na Sedlu / Grotta Benussi (Riedel 1975: 128); aci – Acijev spodmol (Turk et al. 1992b, 34); pod – Podmol pri Kastelcu, (Turk et al. 1992b, 71); azz – Pečina na Leskovcu / Grotta Azzura (Cremonesi et al. 1984: 28); 3a, 3, 2a, 2 – Stenašča / Grotta dell'Edera, plasti 3a, 3, 2a, 2 (Boschin in Riedel 2000, tab. 3).

nabiralniških skupnosti. Pomenljivo je, da Kavur teh najdišč in kontekstov (čeprav jih tako Dimitrij Mlekuž kot Tomaž Fabec omenjata in uporabljata v svojih "procesnih modelih")⁵ ni vključil v svoje "interpretacije". Je to znak, da jih ne pozna, ne razume ali pa morda priznava njihovo veljavnost? Kakorkoli že, s svojim molkom tako nehote potrjuje njihovo veljavnost in s tem zanika lastno izhodišče, da so najdbe domestikatov v mezolitskih kontekstih "slabi podatki".

⁵ Kavur se ne "poglablja" v problematiko najdišč Pejca na Sedlu / Grotta Benussi, Pečina na Leskovcu / Grotta Azzura in Vaganačka pečina, ki jih v svojih tekstih omenjata Tomaž Fabec in Dimitrij Mlekuž. Posebno zanimive so najdbe drobnice iz Pejce na Sedlu, ki izhajajo iz kar treh radiokarbonsko datiranih kontekstov (plasti 3, 4 in 5), na najdišču pa niso identificirali neolitskih plasti; to zmanjšuje možnost, da so bile najdbe infiltrirane (Alessio et al. 1983; Riedel 1975). Tudi v Pečini na Leskovcu so dokumentirane najdbe drobnice iz režnjev, ki jih avtorji označujejo za mezolitske (Cremonesi et al. 1984). Najbe drobnice v mezolitski plasti 1 iz Vaganačke pečine so omenjene le v kratki notici (Forenbaheer in Vranjican 1985).

Dodatek: o preverjanju in veri

1. Najdišča je moč primerjati med seboj. Kavurja opozarjam na zelo izpovedno Muelerjevo karto (1994, sl. 1), ki prikazuje gostoto keramičnih najdb iz planih in jamskih najdišč. Kajti gostota najdb (torej število le-teh na volumen sedimenta) ni odvisna od količine izkopanih sedimentov oziroma raziskane površine.⁶ Najdišča je torej moč primerjati med seboj.

2. Preverjanje je boljše od sklicevanja na avtoritete. Pri "kritiki" analize kostnih zapisov nekaterih kontekstov s tržaškega Krasa, ki jo je opravil Tomaž Fabec, se Kavur dogmatsko sklicuje na ugotovitve Mussijeve, da so podatki iz starih izkopavanj, ki jih je analizirala, močno preoblikovani s tafonomskimi procesi odkrivanja, dokumentiranja in objave. Te ugotovitve brez argumentov posplošuje tudi na zapise, s katerimi operira Tomaž Fabec.

Znanstvenik Kavur bi lahko vedel, da je preverjanje boljše od sklicevanja na avtoritete. Seveda je moč preveriti, ali so bili kostni zapisi močno preoblikovani v procesih zbiranja in dokumentiranja. Kavur teh pristopov žal ne pozna in z "vero v pravilnost trditev, ki jih ne preverja", minimalizira rezultate Fabčevih analiz. Lahko mu ponudim "informacije", s katerimi bo lažje ovrednotil Fabčeve rezultate.

Slika 2 kaže delež identificiranih fragmentov kostnih zapisov z najdišč s tržaškega Krasa glede na število dokumentiranih fragmentov. Delež identificiranih fragmentov je navadno manjši od 50 %, izstopata le zapisa z dveh najdišč (Ciganska jama / Grotta degli Zingari in Mitrej / Grotta dell'Mitreo), ki sta sestavljena skoraj izključno iz identificiranih fragmentov. Le v teh dveh primerih so izkopavalci očitno dokumentirali dobro ohranjene in velike fragmente, ki jih je zlahka moč identificirati, in v kostnem zapisu povečali delež kosti manj uporabnih telesnih delov. Tomaž Fabec v svojem prispevku ne analizira nobenega od teh dveh najdišč.

3. Niso vse analogije enake. Očitno so za Kavurja najboljše prostorsko in časovno bližnje analogije, kar seveda vodi v tautologijo, da je vsak pojav najboljša

⁶ Bolj kot od same količine sedimentov je gostota najdb odvisna od strategij vzorčenja (prim. Ammerman et al. 1978).

analogija zase. Časovna bližina kot pogoj za "dobre analogije" tako izključuje vse aktualistične študije, prostorska bližina pa še dodatno večino etnoarheoloških.

Diskusija o analogijah je precej kompleksnejša in zahtevnejša od Kavurjevega razumevanja te problematike. Tako Hodder (1982, 16) in Wylie (1985) ločujeta med močnejšimi "relacijskimi" in šibkejšimi "formalnimi analogijami"; pri tem relacijske analogije ne temeljijo zgolj na površinskih podobnostih, kot sta prostorska ali časovna bližina (kot v primeru formalnih analogij), temveč na naravnih ali kulturnih povezavah med različnimi vidiki analogij, torej na podobnosti kavzalnih mehanizmov.

V tekstu, ki ga Kavur kritizira, porabi Dimitrij Mlekuž skoraj dve strani za argumentiranje, zakaj formalne analogije s prostorsko bližnjimi (a časovno oddaljenimi!) balkanskimi Vlahi niso najboljše izhodišče za razumevanje zgodnjeneolitskega pašništva in zakaj so Navaji boljši primer kljub prostorski in časovni oddaljenosti. Navaji so boljša analogija za zgodnjeneolitske pastirje zaradi strukturnih podobnosti, saj je navajska družbena organizacija rezultat njihove transformacije iz lovskonabiralniškega v pastirski način proizvodnje; črede izrabljajo zgolj za subsistenčne potrebe, poglavitni živalski produkt pa je meso.⁷

Nihče ne trdi, da so neandertalci uporabljali jame kot hleve za drobnico, za to obstaja daleč premalo formalnih, kaj šele strukturnih podobnosti. Pač pa trdimo, da so leče pepela v neolitskih plasteh jam vzhodnojadranske obale posledica sežiganja gnoja in stelje (prim. Boschian in Montagnari Kokelj 2000), da so zgodnjeholocenski lovci – nabiralci iz Sahare v jamah redili berberske ovce (prim. Di Lernia 2001) in da so mezolitski lovci – nabiralci z vzhodnojadranske obale poznali drobnico.

Zaključek

Kavur je žal preslabo poučen o problematiki prehoda iz mezolitika v neolitik na vzhodnojadranski obali in uporablja preživela in prešibka konceptualna orodja, da

bi lahko konstruktivno prispeval k diskusiji. Ker ne ponuja argumentov, mora – s pomočjo svetopisemskih zgodb! – diskreditirati avtorje drugačnih pristopov.

Kavur ni tako niti ponudil nič novega niti ni ničesar ovrigel; morda le svojo pozicijo kompetentnega akterja na področju neolitskih študij.

LITERATURA

ALESSIO, M., L. ALLEGRI, F. BELLA, A. BROGLIO, G. CALDERONI, C. CORTESI, S. IMPROTA, M. PREITE MARTINEZ, V. PETRONE in B. TURI 1983, 14C dating od three Mesolithic series of Trento Basin in the Adige Valley (Vatte di Zambana, Pradestel, Romagnano) and comparison with Mesolithic series of other regions. – *Preistoria Alpina* 19, str. 245–254.

AMMERMAN, A. J., L. D. P. GIFFORD in A. VOORPS 1978, Towards an evaluation of sampling strategies: simulated excavations of Kenyan pastoralist site. – V: I. HODDER (ur.), *Simulation Studies in Archaeology*. – Cambridge University Press, Cambridge.

BIAGI, P., E. STARNINI in B. A. VOJTEK 1993, The Late Mesolithic and Early Mesolithic Settlement in Northern Italy. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolitika in eneolitika v Sloveniji* 21, str. 45–68.

BINDER, D. in J. COURTIN 1986, Les styles céramiques du Néolithique ancien provençal. – V: J.-P. DEMOULE in J. GUILAINE (ur.), *Le Néolithique de la France*. – Picard, Paris, str. 83–93.

BINDER, D. 2000, Mesolithic and Neolithic interaction in southern France and northern Italy: new data and current hypotheses. – V: T. DOUGLAS PRICE (ur.), *Europe's First Farmers*. – Cambridge University Press, Cambridge, str. 117–142.

BON, M. 1996, La fauna neolitica della Grotta degli Zingari nel Carso Triestino. – *Atti della Società per la Preistoria e Protoistoria della Regione Friuli-Venezia Giulia* 9, str. 127–135.

BOSCHIAN, G. in E. MONTAGNARI KOKELJ 2000, Prehistoric Shepherds and Caves in the Trieste Karst

⁷ Vlahi večino živalskih produktov, predvsem mleko in mlečne izdelke, zamenjajo za druge proizvode na trgu.

- (Northeastern Italy). – *Geoarchaeology: An International Journal* 150(4), str. 331–371.
- BOSCHIN, F. in A. RIEDEL 2000, The late Mesolithic and Neolithic fauna of the Edera cave (Aurisina, Trieste Karst): a preliminary report. – *Società Preistoria Protoistoria Friuli-Venezia Giulia, Trieste, Quaderno* 8, str. 73–90.
- BUDJA, M. 1996, Neolitizacija Evrope. Slovenska perspektiva. Prispevek k diskusiji. – *Arheološki vestnik* 46, str. 323–329.
- CREMONESI, G., C. MELUZI, C. PITTI in B. WILKENS 1984, Grotta Azzura: Scavi 1982 (Nota preliminare). – *Il Mesolitico sul carso Triestino. – Società per la Preistoria e Protoistoria della Regione Friuli-Venezia Giulia* 5, str. 21–64.
- DENNEL, R. 1985, *European Economic Prehistory – A New Approach*. – Academic Press, London.
- FABEC, T. 2000, *Neolitizacija Krasa: še ena zgodba*. – Diplomaska naloga na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
- FABEC, T. 2003, *Neolitizacija Krasa*. – *Arheološki vestnik* 54, str. 73–122.
- FORENBAHER, S. in T. P. VRANJICAN 1985, Vaganačka pečina. – *Opuscula Archaeologica* 10, str. 1–21.
- GEDDES, D. S. 1980, De la Chasse au Troupeau en Méditerranée Occidentale: les Débuts de l'Élevage dans la Vallée de l'Aude. – *Archives d'Ecologie préhistorique* 56. – Centre d'Anthropologie des Sociétés Rurales, Toulouse.
- GEDDES, D. S. 1981, Les moutons mésolithiques dans la Midi de la France: Implications pour l'émergence de l'élevage en Méditerranée Occidentale. – *Bulletin de la Société Préhistorique Française* 78, str. 227–235.
- GEDDES, D. S. 1983, Neolithic transhumance in the Mediterranean Pyrenees. – *World Archaeology* 15, str. 15–66.
- GEDDES, D. S. 1985, Mesolithic domestic sheep in west Mediterranean Europe. – *Journal of Archaeological Science* 12, str. 25–48.
- GUILAINE, J. 1993, Questions ouvertes sur la néolithisation de la haute vallée de l'Aude. – V: J. GUILAINE, M. BRABAZA, J. GASCO, D. GEDDES, J. COULAROU, J. E. BROCHIER, F. BRIOIS, J. ANDRÉ, G. JALUT in J. L. VERNET (ur.), *Dourgne: derniers chasseurs-collecteurs et premiers éleveurs de la Haute-Vallée de l'Aude*. – Centre d'Anthropologie des Sociétés Rurales, Archéologie en Terre d'Aude, Toulouse, Carassonne, str. 365–397.
- HALSTEAD, P. 1996, The development of agriculture and pastoralism in Greece: when, how, who and what. – V: D. R. HARRIS (ur.), *The Spread of Agriculture and Pastoralism*. – Cambridge University Press, Cambridge, str. 296–309.
- HIENDLEDER, S., K. MAINZ, Y. PLANTE in H. LEVANSKI 1998a, Analysis of mitochondrial DNA indicates that domestic sheep are derived from two different ancestral maternal sources. No evidence for contribution from Urial and Argali sheep. – *Journal of Heredity* 89, str. 113–120.
- HIENDLEDER, S., H. LEVANSKI, R. WASSMUTH in A. JANKE 1998b, The Complete Mitochondrial DNA Sequence of the Domestic Sheep (*Ovis aries*) and Comparison with Other Major Ovine Haplotype. – *Journal of Molecular Evolution* 47, str. 441–448.
- HODDER, I. 1982, *Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*. – Cambridge University Press, Cambridge.
- LEWTHWAITE, J. 1986, The transition to food production: a Mediterranean perspective. – V: M. ZVELEBIL (ur.), *Hunters in Transition: Postglacial Adaptations in the Temperate Regions of the Old World*. – Cambridge University Press, Cambridge.
- DI LERNIA, S. 2001, Dismantling dung: Delayed use of food resources among Early Holocene foragers of the Libyan Sahara. – *Journal of Anthropological Archaeology* 19, str. 1–34.
- MIRACLE, P. 1997, Early holocene foragers in the Karst of northern Istria. – *Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji* 24, str. 43–62.
- MLEKUŽ, D. 2003, Early herders of the eastern Adriatic. – *Documenta Praehistorica* 30, str. 139–151.
- MÜLLER, J. 1994, *Das ostadriatische Frühneolithikum. Die Impresso-Kultur und die Neolithisierung des Adria-raumes*. – *Prähistorische Archäologie Südosteuropas* 9. – Berlin.

- OLARIA, C. 1988, *Cova Fosca: un asentamiento meso-neolítico de cazadores y pastores en la seranía del Alto Maestrazgo*. – *Monografies de Prehistoria i Arqueologia Castellonenques* 3. – Disputación de Castelón, Castelon.
- PETRUCCI, G. 1997, Resti di fauna dai livelli neolitici e post-neolitici della Grotta del Mitreo nel Carso di Trieste (Scavi 1967). – *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia* 10, str. 99–118.
- RIEDEL, A. 1975, La fauna epipaleolitica della Grotta Benussi. – *Atti e Memorie della Commissione Grotte "E. Boegan"* 15, str. 123–144.
- ROWLEY-CONWY, P. 1995a, Making first farmers younger: the West European Evidence. – *Current Anthropology* 36, str. 346–353.
- ROWLEY-CONWY, P. 1995b, Wild or domestic? On the evidence for the earliest domestic cattle and pigs in South Scandinavia and Iberia. – *International Journal of Osteoarchaeology* 56, str. 115–126.
- ROWLEY-CONWY, P. 2003, Early domestic animals in Europe: imported or locally domesticated? – V: A. J. AMMERMAN in P. BIAGI (ur.), *The Widening Harvest: the Neolithic Transition in Europe: Looking Back, Looking Forward*. – Archaeological institute of America, Boston (MA), str. 99–117.
- THOMAS, J. 1993, Discourse, Totalization and 'The Neolithic'. – V: C. TILLEY, *Interpretative Archaeology*. – Berg, Oxford, str. 357–394.
- THOMAS, J. 1999, *Understanding the Neolithic*. – Routledge, London.
- TURK, I., A. BAVDEK, V. PERKO, M. CULIBERG, A. ŠERCELJ, J. DIRJEC in P. PAVLIN 1992a, Acijev spodmol pri Petrinjah, Slovenija. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 20, str. 27–48.
- TURK, I., Z. MODRIAN, T. PRUS, M. CULIBERG, A. ŠERCELJ, A. PERKO, J. DIRJEC in P. PAVLIN 1992b, Podmol pri Kastelcu – novo večplastno najdišče na Krasu, Slovenija. – *Arheološki vestnik* 44, str. 45–96.
- VELUŠČEK, A. 1995, Proces neolitizacije kot prehod h kmetovanju, prepoznan v mezolitskih kontekstih kraške Dinarske Slovenije? – *Arheološki vestnik* 45, str. 327–337.
- WYLIE, A. 1985, The reaction against analogy. – V: M. SCHIFFER (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 8, str. 63–111.
- ZILHÃO, J. 1993, The spread of agro-pastoral economies across Mediterranean Europe: a view from far west. – *Journal of Mediterranean Archaeology* 6, str. 5–63.
- ZVELEBIL, M. 1986, Mesolithic prelude and Neolithic Revolution. – V: M. ZVELEBIL (ur.), *Hunters in Transition: Postglacial Adaptations in the Temperate Regions of the Old World*. – Cambridge University Press, Cambridge, str. 5–16.
- ZVELEBIL, M. 1995, Neolithization in Eastern Europe: A View from Frontier. – *Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji* 22, str. 107–152.

Neolitizacija Dinaridov. Vaje v slogu

©Mihael Budja

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo

"Znanstvena realnost nekega geografskega prostora po primerjavi "dejstev" ter diametralnih interpretacij postane zgolj fiktiven člen v procesu pojasnitve. Tak zaključek lahko služi kot streznitev tistim arheologom, ki menijo, da je prepoznava najdb ter njihova interpretacija popolnoma neodvisna ter preverljivo "znanstvena". Arheologija kot del antropologije ne more biti objektivna znanost, ampak je vpeta v pojasnitve preteklosti, to pa so družbeno pogojeni konstrukti, če ne že imaginariji." (Kavur 2002, 23)

Largo religioso

Pred devetimi leti sem predstavil pet razlogov, ki so me spodbudili k pisanju prvega odgovora na diskusijski izziv o neolitizaciji Evrope v slovenskem strokovnem okolju (Budja 1996, 323–329). V njem sem v kontekstu kritike virov in v analizi vsebinskih ozadij posebej opozoril na pomanjkljivo znanje piščočih ter očitno nepoznavanje aktualnih konceptov in interpretativnih modelov. Kot najbolj iracionalen sem označil diskurz, ki je presojo arheoloških virov navezal na "gojenje in presajanje zeljnih sadik" (Velušček 1995, 331, 336).

Razlogi, pa tudi ocena o nepoznavanju temeljnih konceptov in interpretativnih modelov ostajajo enaki tudi tokrat. Boris Kavur se samovšečno pridružuje diskusiji o neolitizaciji vzhodne jadranske obale s pomočjo člankov, ki sta jih objavila kolega Tomaž Fabec (2003) in Dimitrij Mlekuž (2003), ter ocene, da *"oba opisujeta proces sprememb subsistenčne ekonomije, hkrati pa se ne poglobljata v problematiko kulturnih oziroma periodnih opredelitev"* (Kavur 2005, str. 5). Pri tem prek palca odloči, katere njune trditve so pomembne in katere ne. Nekatere izbrane nato preoblikuje, drugim izbrši kontekste in začne diskusijo.

Napoveduje katarzo, dosegel naj bi jo ob relikvijah na treh oltarjih v Podmolu pri Kastelcu in Pod Črmukljo v Sloveniji ter Crveni Stijeni v Črni gori in ob vzpostavljanju, kot pravi, novega objektivnega razmerja med informacijo in interpretacijo. Ob navajanju prilik o poslednji večerji in Jezusovem vstajenju se okliče za nejevernega Tomaža in verjame, da bo postal znanstvenik že zato, ker je skeptičen do trditev drugih. Njegov dvig pa je krajši od zdrsa. Verujoč v troedinost in vesoljnost "neolitskega paketa" (sedentizem – domestikati – lončarstvo) ter zveličavnost geoloških plasti in njihovih superpozicij pri udejanjanju dob in kultur, mimogrede odpihne še prah s podmene, da paleontološke in rastlinske najdbe ne sodijo v spekter najdb, ki bi omogočale kulturno interpretacijo, se vrača v kreacionizem.

Crescendo manipulando

Ne bom ponovno predstavljal in obnavljal temeljnih paradigem in interpretativnih zank, vezanih na arheološke stratifikacije in stratigrafsko konceptualizacijo arheoloških kultur in period, ne majavih konceptov in zgrešenih pojasnitev neolitizacije Evrope, ki temeljijo na domnevni demski difuziji in z njo povezanem izbrisu evropskih predneolitskih populacij med 7500 in 5000 pred sedanostjo. Poudarjam pa, da se je diskusija že pred leti preselila od artefaktnih zbirov in tipologije kamenih orodij ter stratigrafskih sekvenc k razvoju zunanjih sistemov pomnjenja ter dinamikam simbolnih struktur na eni in populacijski genetiki na drugi strani. Odlične interpretativne nastavke ponujajo petroglifi in jamska umetnost na jonski in jadranski obali, v Podonavju in na osrednjem Balkanu. Nove interpretativne nastavke pri rekonstrukciji populacijske dinamike v Dinaridih in drugod na Balkanu v pleistocenu in holocenu pa zagotavlja populacijska genetika z regionalnim variiranjem mitohondrijske DNK in haploskupinami I, J in R kromosoma Y (Renfrew in Scarre 1998; Richards 2003, 135–162; Rootsi et al. 2004, 128–137; Semino 2004, 1023–1034; Budja 2004, 59–82; 2004a, 37–48; 2005).

V diskusiji ostajam prizanesljiv do piščevega (ne)znanja, ne pa do izkazanega sprevračanja dejstev in manipuliranja. Pri analizi stratigrafske sekvence in artefaktnih zbirov v Crveni Stijeni mi je namreč pripisal trditev:

"Spet je prvi v interpretativnih shemah uporabil podatke o najdbah iz Crvene Stijene M. Budja (1993, 177), ki je omenil, da "...so v zadnjem mezolitskem sloju IV, ki leži pod slojem z impresso-cardium keramiko,..." bili odkriti ostanki udomačenih živali (kratkorogega goveda, balkanske koze, ovce in verjetno domače svinje)" (Kavur 2005, 7).

Moj stavek je na citirani strani zapisan v kontekstu, predvsem pa je zapisan drugače, kajti v njem nisem "omenil", ampak citiral stare interpretativne nastavke, povezane z veljavnim prepoznavanjem domestikativov v predneolitskih kontekstih: *"V Crveni Stijeni v Črnogorskem pri-*

morju so v zadnjem mezolitskem sloju IV, ki leži pod slojem z *impresso-cardium* keramiko, dokumentirani ostanke udomačenega kratkorogega goveda, balkanske koze (Malez 1975, 159–160), ovce (Basler 1983, 41) in verjetno domače svinje (Rakovec 1958, 69)" (Budja 1993, 177; 1996, 324).

Kavur zamolči, da so bile že desetletje pred njim opravljene analize konverzij najdiščnih stratigrafij v kulturne sekvence, podane ocene relevantnosti nanje vezanih rekonstrukcij artefaktnih skupkov in predstavljene manipulacije in zlorabe v različnih interpretacijah neolitizacije Balkana in tržaškega Krasa (Budja 1990, 113–134; 1993, 163–193; 1994, 7–28; 1996a, 61–76). Zamolči tudi, da je omenjeni stavek del konteksta, v katerem opozarjam na različne scenarije poteka tega procesa, pa čeprav se zanje uporabljajo isti arheološki zapisi, včasih prirejani tako, da so domnevno moteči podatki izbrisani in zamolčani. Milošič z omenjeno superpozicijo in artefaktnima skupkoma postavlja tezo o akeramičnem neolitiku na Balkanu in zato primerljivih procesih neolitizacije v Evropi in Levanti. Benac teh domestikatov v istem kontekstu ni nikoli omenil. Začetek procesa neolitizacije je vedno povezoval s pojavom lončarstva. Toda, kot sem zapisal, to sodi v retrospektivo.

Kavur največ kratkosapne raziskovalne pozornosti namenja razmejevanju holocenskih geološko-arheoloških plasti IV in III v Crveni Stijeni in retrogradnemu definiranju njunih poznomezolitiskih in zgodnjeneolitskih artefaktnih skupkov. Pravi, da se mu pri delu, ki ga označuje kot "pravo znanstveno proceduro", pri reinterpetaciji objavljenih rezultatov, "pokaže zelo drugačna slika" od tiste, ki jo poznamo. Verjamem, kajti v postopku je spregledal primarno objavo rezultatov izkopavanj (Benac 1957, 19–50; Brodar 1957, 51–55). Vodja raziskav Alojz Benac in sodelavec Mitja Brodar, ki "je bio zamoljen da prisustvuje radovima zbog eventualnih paleolitskih ili epipaleolitskih nalaza" v poročilih podrobno predstavljata metodologijo izkopavanj, natančno opisujeta (tudi sedimentološko) plasti II, III, IV in V ter vertikalno in horizontalno strukturiranost holocenskega dela depozita (vključno s profili). Veliko pozornosti namenita "splošni", "ekonomski" in "kulturni" stratigrafiji mezolitskega in neolitskega depozita s pripadajočimi artefaktnimi zbiri. Kavurjev "znanstveni diskurz" pa temelji na nekaj več kot dvajsetih besedah, ki jih je K. Brunnacker (1975,

171–203) namenil geološki analizi holocenskih plasti in na zelo shematično objavljenem profilu! Predlagani "novi stratigrafski" niz artefaktnih skupkov v Crveni Stijeni zagotovo ne bo nadomestil starega.

Arbitrarnost in manipulativnost Kavurjevega pristopa se kaže tudi v posegu v interpretacijo poznomezolitike / zgodnjeneolitskega zapisa v Podmolu pri Kastelcu na črnokalskem Krasu. Opravi ga ob pomoči reinterpetirane stratigrafske sekvence v omenjeni črnogorski Crveni Stijeni in zaključí, da "lahko na podlagi te izkušnje podvomimo o vseh predhodnih interpretacijah plasti 13, tako kronoloških kot tudi arheoloških" (Kavur 2005, str. 8). Ker sem bil tudi tu, kot pravi, prvi, ki "je v interpretativnih scenarijih procesa neolitizacije uporabil podatke o najdbah iz Podmola pri Kastelcu" (Kavur 2005, str. 6), nadaljujem vaje v slogu. Podatke sem kasneje uporabil še kar nekajkrat (Budja 1996, 61–76; 1996a, 61–76; 1996b, 125–136; 1999, 119–141; 2001, 27–47), vendar sem jih vedno uporabljal le v povezavi s Stenašco (Edero). Kavur to zamolči in Stenašce ne omenja, kljub nespregledljivemu dejstvu, da je bila in ostala referenčno ter za zdaj edino stratigrafsko izkopano najdišče na področju severnega Jadrana. Na preostala najdišča na tržaškem Krasu opozarjata Fabec in Mlekuž, gotovo pa se jim bo pridružilo še katero z divaškega Krasa, ko bodo tam končana revizijska izkopavanja. Celovite podatke o sestavi artefaktnega zbira v dobro znanem kastelnovjenskem kontekstu v plasti 3a v Stenašci, nanje se namreč vedno sklicujem, so v celoti objavili beneški in tržaški kolegi že leta 2000:

"Layer 3a consists of a Late Castelnovian hearth from which comes a typical flint assemblage, three sandstone microbeads and a few pieces of pottery as well as a great amount of marine shellfish remains of Patella caerulea and Monodonta turbinata (Biagi et al., 1993). The faunal remains of layer 3a have been studied square by square, since only four square metres have been excavated. The identified bones are 135, belonging to 14 individuals. The composition of the fauna from each square metre is approximately the same according to the number of remains (cattle, 4,4%; caprines, 40,7%; boar, 1,5%; domestic pig – wild boar, 5,9%; red deer, 25,9%; cattle/red deer, 18,4%; roe deer 3,0). The subsistence economy of the inhabitants of layer 3a is based also on hunting and not, as for layers

2 and 2a, mainly on the exploitation of the caprines" (Boschin in Riedel 2000, 83).

Te podatke bi Kavur seveda moral upoštevati ne samo pri reinterpretaciji objavljenih rezultatov v bližnjem Podmolu pri Kastelcu na severozahodu in v Crveni Stijeni na jugovzhodu Dinaridov, ampak tudi v kontekstu napovedanega "znanstvenega diskurza" o razmerju med informacijo in interpretacijo pri oblikovanju pojasnitev prehoda na kmetovanje v regiji.

Fortissimo futuro

Namesto zaključka ponavljam še enkrat, da študij procesov neolitizacije Evrope in prehoda na kmetovanje zahteva odmik od tradicionalnih periodnih paradigem ter kulturnih konceptov in da sta uporabnost "neolitskega paketa" in načela o izključljivosti keramičnih artefaktov ter domestikativ in "mezolitskih" kamnitih orodij že zdavnaj potekla. Nihče ni trdil, da so "neandertalci v jamah redili drobnico", trdim pa, in pri tem seveda upoštevam "problematiko kulturnih oziroma periodnih opredelitev", da so pavlovijanci izdelovali in uporabljali keramične artefakte. Upam, da bo Kavurjev naslednji poizkus vstopa v neolitske študije manj domišljav, metodološko ustrezen in konsistenten ter vsebinsko aktualen.

Mimogrede, o "uporabi jam" smo se lahko ustrežneje poučili v zborniku *The Human Use of Caves*, ki sta ga že pred leti uredila in objavila C. Bonsall in C. Tolan-Smith (1997).

LITERATURA

BENAC, A. 1957, Crvena Stijena – 1955 (I–IV stratum). – *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, nova serija* 12, str. 19–50.

BONSALL, C. in C. TOLAN-SMITH (ur.) 1997, *The Human Use of Caves*. – *British Archaeological Reports, International Series* 667.

BOSCHIN, F. in A. RIEDEL 2000, The late mesolithic and neolithic of the Edera cave (Aurisiana, Trieste Karst): a preliminary report. – *Atti della Società per la Preistoria*

della Regione Friuli-Venezia Giulia, *Quaderno* 8, str. 73–90.

BRODAR, M. 1957, Crvena Stijena 1955 (V stratum). – *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, nova serija* 12, str. 51–55.

BUDJA, M. 1990, Arheološka stratigrafija: stratigrafska konceptualizacija neo-eneolitskih kultur in preteklega časa. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 18, str. 113–134.

BUDJA, M. 1993, Neolitizacija Evrope. Slovenska perspektiva. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 21, str. 163–193.

BUDJA, M. (1993) 1994, Neolithic studies in Slovenia: an overview. – *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia* 8, str. 7–28.

BUDJA, M. 1996, Neolitizacija Evrope. Slovenska perspektiva. Prispevek k diskusiji. – *Arheološki vestnik* 47, str. 323–329.

BUDJA, M. 1996a, Neolithization in the Caput Adriae region: between Herodotus and Cavalli Sforza. – V: BUDJA, M. (ur.), *Neolitske študije*. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 23, str. 61–76.

BUDJA, M. 1996b, Neolithization in the Caput Adriae region. – V: KERTÉSZ, R. in J. MAKKAY (ur.), *From the mesolithic to the neolithic: Proceedings of the International Archaeological Conference held in the Damjanich Museum of Szolnok, September 22–27, 1996*. – *Archaeolingua* 11. – *Archaeolingua alapítvány*, Budapest, str. 125–136.

BUDJA, M. 1999, The transition to farming in Mediterranean Europe – an indigenous response. – *Documenta Praehistorica* 26, str. 119–141.

BUDJA, M. 2001, The transition to farming in Southeastern Europe: perspectives from pottery. – *Documenta Praehistorica* 28, str. 27–47.

BUDJA, M. 2004, The transition to farming and the 'revolution' of symbols in the Balkans. From ornament to entoptic and external symbolic storage. – *Documenta Praehistorica* 31, str. 59–82.

BUDJA, M. 2004a, The Neolithisation of the Balkans: where in the puzzle? – V: LUCES, A. in M. ZVELEBIL

(ur.), *LBK Dialogues: Studies in the Formation of Linear Pottery Culture*. – *British Archaeological Reports, International Series* 1304. – Archaeopress, Oxford, str. 37–48.

BUDJA, M. 2005, The transition to farming and the (r)evolution of metasympols in southeastern Europe. – *Documenta Praehistorica* 32 (v tisku).

FABEC, T. 2003, Neolitizacija Krasa. – *Arheološki vestnik* 54, str. 73–122.

KAVUR, B. 2002, Nekje vmes. V Evropo se pride preko Balkana. – *Arheo* 22, str. 17–23.

KAVUR, B. 2005, Razmerje med informacijo in interpretacijo. – *Arheo* 23, str. 5–13.

MLEKUŽ, D. 2003, Early herders of the Eastern Adriatic. – *Documenta Praehistorica* 30, str. 139–151.

RENFREW, C. in C. SCARRE (ur.) 1998, *Cognition and Material Culture: the Archaeology of Symbolic Storage*. – McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge.

RICHARDS, M. 2003, The Neolithic Invasion of Europe. – *Annual Review of Anthropology* 32, str. 135–162.

ROOTSI, S. et al. 2004, Phylogeography of Y-chromosome haplogroup I reveals distinct domains of prehistoric gene flow in Europe. – *American Journal of Human Genetics* 75, str. 128–137.

SERMINO, O. et al. 2004, Origin, diffusion, and differentiation of Y-chromosome haplogroups E and J: Inferences on the neolithization of Europe and later migratory events in the Mediterranean area. – *American Journal of Human Genetics* 74, str. 1023–1034.

VELUŠČEK, A. 1995, Proces neolitizacije kot prehod h kmetovanju prepoznan v mezolitskih kontekstih kraške dinarske Slovenije. – *Arheološki vestnik* 46, str. 327–337.

Spol in arheologija. Bibliometrična analiza Praistorije jugoslavenskih zemalja

© Vesna Merc

Ptuj

Izvleček Predstavljeni so izsledki bibliometrične analize petih zvezkov sintetičnega pregleda prazgodovine na ozemlju nekdanje Jugoslavije *Praistorija jugoslavenskih zemalja*. V ospredju analize so vprašanja razmerja med spoloma, in sicer tako na ravni avtorjev kakor tudi uporabljene referenčne literature. Rezultate avtorica interpretira s pomočjo primerjave s strukturo arheološke stroke po spolu v Jugoslaviji ob izidu analizirane publikacije.

Ključne besede bibliometrična analiza, študije spolov, arheološka stroka

"Statistics are central, the word comes from 'numbers for the state', if you wish to have policy, you have to have competent statistics. No statistics, no problem, no policy. You just get gestures. Statistics help identify problems and can monitor the effectiveness of remedies." Te besede Hilary Rose z univerze v Bradfordu začenjajo predstavitev dve leti trajajoče raziskave Evropske komisije o vlogi žensk v znanosti (She Figures 2003). Razmerje med spoloma v znanosti je analizirano po številnih kriterijih – kot zastopanost spolov med diplomanti, zaposlenimi raziskovalci v akademski sferi, v gospodarstvu in javni upravi, med dobitniki razpisanih raziskovalnih projektov, zastopanosti spolov v znanstvenih odborih ipd. Tovrstne raziskave so, kot nakazuje navedeni citat, v veliki meri usmerjene k opozarjanju na premajhno zastopanost žensk v sistemih odločanja ter spremljanju zastopanosti spolov v znanosti v daljšem časovnem obdobju. Takšna usmeritev je značilna tudi za bibliometrične analize zastopanosti spolov v znanstvenem publiciranju (Naldi in Vannini Parenti 2002a, 2002b). Na ravni Evropske unije so s stališča reprezentiranosti spolov bibliometrično analizirane predvsem naravoslovne serijske publikacije (Naldi in Vannini Parenti 2002a, 2002b). Razloge za tovrstno odločitev lahko najverjetneje iščemo v dejstvu, da so prav v naravoslovju ženske najšibkeje zastopane (She Figures 2003).

Tako kot na drugih področjih so bile v zadnjih desetletjih tudi v arheologiji izdelane tovrstne raziskave dosedanje znanstvene produkcije. Podobno kot na drugih področjih so bile tudi v arheologiji tovrstne raziskave povezane s kritikami na račun "moškosrediščnosti" stroke. Od srede osemdesetih let 20. stoletja dalje se je ob uveljavitvi arheologije spolov pojavila težnja po objektivnem analiziranju obstoječih struktur moči. Za to je bila pogosto uporabljena metoda bibliometrične analize arheoloških periodičnih publikacij s stališča reprezentiranosti spolov.

Abstract The results of a bibliometric analysis of the five volumes standard reference work on the prehistory on the territory of the former Yugoslavia, the *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, are presented. The analysis aims at questioning the gender relations, both regarding the authors and the reference publications cited. The results are interpreted by comparison with the gender structure of the archaeological communities in Yugoslavia at the time of the publication of the analysed work.

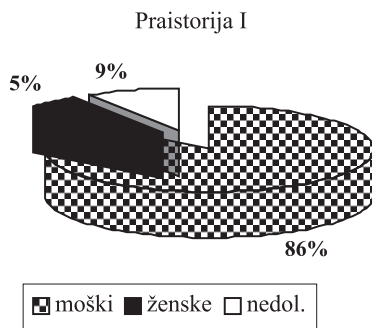
Keywords bibliometric analysis, gender studies, archaeological profession

Tovrstne analize so bile izvedene za nekaj ameriških arheoloških revij, npr. *Historical Archaeology in American Antiquity* (Victor in Beaudry 1992), pa tudi za številne evropske arheološke publikacije. Obravnavane so bile nemške revije *Germania*, *Prähistorische Zeitschrift*, *Archäologisches Korrespondenzblatt*, *Archäologische Informationen*, *Archäologie in Deutschland* (Noël Haidle in Owen 1998), italijanske *Bullettino di Paleontologia Italiana*, *Preistoria Alpina*, *Rivista di Scienze Preistoriche*, *Origini* (Levi 2001), poljske *Arheologia Polski*, *Wiadomości Archeologiczne*, *Sprawozdania Archeologiczne* (Janik in Zawadzka 1998) ter španski reviji *Ampurias* in *Archivo Español de Arqueología* (Díaz-Andreu 1998). Raziskave pa do sedaj niso zajele nekdanjih jugoslovanskih in tudi ne slovenskih arheoloških publikacij, zato je analiza, ki jo predstavljamo v nadaljevanju, v našem prostoru novost.

Metoda

Obširna bibliografija *Praistorije jugoslavenskih zemalja* (v nadaljevanju *Praistorija*) je bila izbrana za preprosto analizo načina citiranja po spolih zato, ker je bila v času izida – in tako je pravzaprav še danes – temeljno delo prazgodovinske arheologije v nekdanji Jugoslaviji. Izhajali smo iz predpostavke, da predstavlja na tem mestu zbrana bibliografija relevanten presek takratne jugoslovanske arheologije. Četudi v *Praistoriji* ni zbrana izključno bibliografija avtorjev iz nekdanjih jugoslovanskih republik, pa je Bakaršičeva bibliometrična analiza *Praistorije* pokazala, da v njej prevladujejo avtorji oz. periodične publikacije z območja nekdanje Jugoslavije (Bakaršič 1990).

Bibliografija je bila analizirana z dveh stališč: pogostosti citiranja glede na spol in glede na starost avtorjev. Spol je bil določen po metodi določanja spola na podlagi osebne-

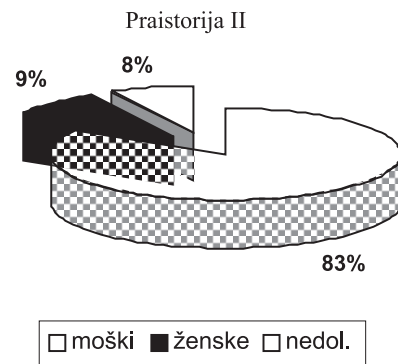

Slika 1: Struktura bibliografije *Praistorija I* po deležu bibliografskih enot (n = 763).

ga imena prvega citiranega avtorja ali avtorice. Določanje spola osebnim imenom je bilo zaradi pomanjkanja baze podatkov za jezike na območju nekdanje Jugoslavije nekoliko oteženo.¹ Če spol osebnih imen avtoric oz. avtorjev ni bil določen, so bili ti podatki obravnavani kot nedoločena osebna imena. V kategorijo nedoločenega so spadale tudi tiste navedene bibliografske enote ali reference, ki jim ni bilo mogoče določiti osebnega imena.

Analizirali smo objave v seriji in reference, navedene v seznamu literature, po spolu avtorjev. Rezultate analize referenc smo primerjali po posameznih zvezkih. V nadaljevanju smo primerjali rezultate uporabljenih referenc z razmerjem objav člankov v seriji *Praistorija*. Objave v seriji smo analizirali glede na spol avtorjev in avtoric ter izsledke primerjali z zastopanostjo arheološke stroke leta 1989 po spolu. V analizi strukture prispevkov po spolu avtorjev in avtoric v *Praistoriji* so bili v skladu s primerljivimi analizami iz tujine zajeti le članki, ne pa tudi sezname najdišč in kultur ter bibliografije. Analiza avtorske strukture objavljanja v seriji je bila opravljena po posameznih knjigah, zato je potrebno opozoriti, da število avtorjev in avtoric ne kaže njihovega dejanskega števila, temveč število glede na posamezne knjige.

¹ Evropski svet izvaja bibliometrično analizo različnih strokovnih publikacij glede na spol. V analizi so zajeti podatki za šest držav Evropske unije: Francijo, Italijo, Nemčijo, Španijo, Švedsko in Veliko Britanijo. Za potrebe analize je bila izdelana baza osebnih imen, razvrščenih po spolu (*The First Name Data Base – FNDB*). V prihodnje naj bi se ta baza razširila tudi na osebna imena v jezikih drugih držav članic Evropske unije (Hullman 2003; Naldi in Vannini Parenti 2002a in 2002b).

Slika 2: Struktura bibliografije *Praistorija II* po deležu bibliografskih enot (n = 525).

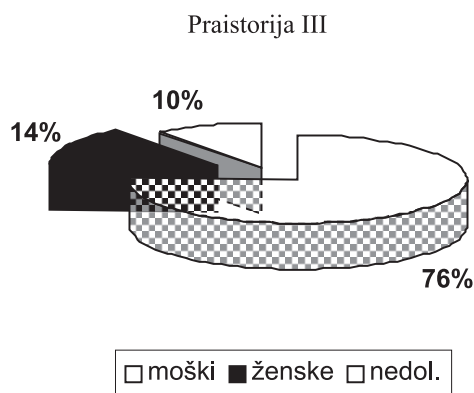
Novost predstavlja analiza uporabljene bibliografije v povezavi s spolom in starostjo avtorja ali avtorice ob izidu citiranega dela. Starost je bila izračunana za tiste avtorje in avtorice, za katere so bili na voljo podatki o letu rojstva. Ti podatki so bili pridobljeni iz različnih arheoloških enciklopedij, za slovenske ter nekatere arheologe in arheologinje iz nekdanjih jugoslovanskih republik pa tudi iz biografskih člankov, izdanih ob jubilejih ali smrti.

Struktura spolov v bibliografijah Praistorije

Analiza bibliografije prvega zvezka *Praistorije*, posvečenega paleolitiku in mezolitiku, je pokazala zelo visok odstotek referenc avtorjev (86 %) ter zelo nizek odstotek navedenih bibliografskih enot avtoric (5 %) (slika 1). Podobno razmerje se je pokazalo tudi ob analizi strukture avtorjev po spolu (slika 8). Delež citiranih avtorjev je 66 %, avtoric pa 8 %.

Analiza bibliografije drugega zvezka, posvečenega neolitiku, je razkrila visok odstotek referenc avtorjev (83 %) ter nizek odstotek referenc avtoric (9 %) (slika 2). V podobnem razmerju je tudi avtorska struktura po spolih (slika 8). Delež avtorjev je 72 %, avtoric pa 12 %. Vidno je, da je delež avtoric nekoliko višji od deleža njihovih citiranih del (9 %).

V tretjem zvezku, posvečenem eneolitiku, je v primerjavi s prejšnjima deloma *Praistorije* odstotek referenc avtoric nekoliko večji (14 %), nekoliko nižji pa je odstotek referenc avtorjev (76 %) (slika 3). Avtorska struktura je pre-

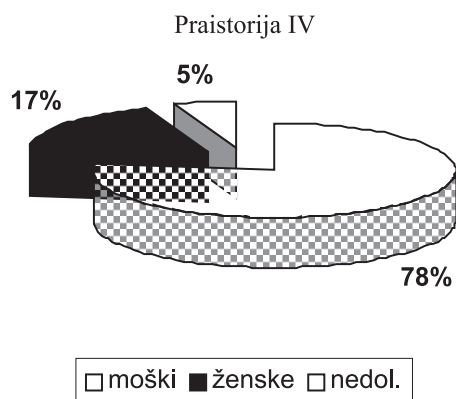

Slika 3: Struktura bibliografije *Praistorije* III po deležu bibliografskih enot (n = 453).

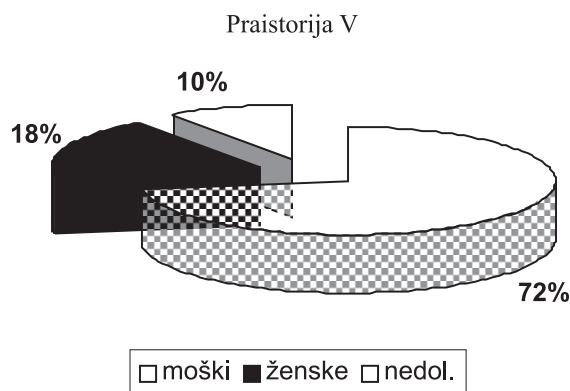
cej podobna navedenemu razmerju, saj je citiranih 72 % avtorjev ter 14 % avtoric (slika 8).

V četrtem zvezku *Praistorije*, posvečenem bronasti dobi, je odstotek del, ki so jih napisale avtorice, nekoliko višji, saj obsega 17 %, odstotek avtorjev pa 78 % (slika 4). Podoben odstotek je razkrila tudi primerjava strukture avtorjev po spolu, citiranih avtoric je namreč 18 %, avtorjev pa 66 % (slika 8). Odstotek avtoric in citiranosti njihovih del je skoraj identičen, odstotka navedenih publikacij in avtorjev pa se razlikujeta za 12 %.

Najobširnejša bibliografija pripada zvezku o železni dobi, *Praistoriji* 5; v njem je navedenih skoraj 1500 bibliografskih enot. Odstotek referenc avtorjev znaša 72 %, odstotek referenc avtoric pa 18 % (slika 5). Podobno razmerje po spolih je vidno tudi iz analize avtorske strukture. Tu je bilo upoštevano število avtoric in avtorjev ne glede na število citiranih člankov. Nekoliko višji je

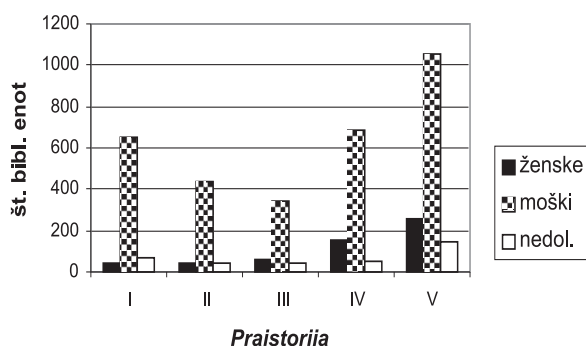
Slika 4: Struktura bibliografije *Praistorije* IV po deležu bibliografskih enot (n = 891).

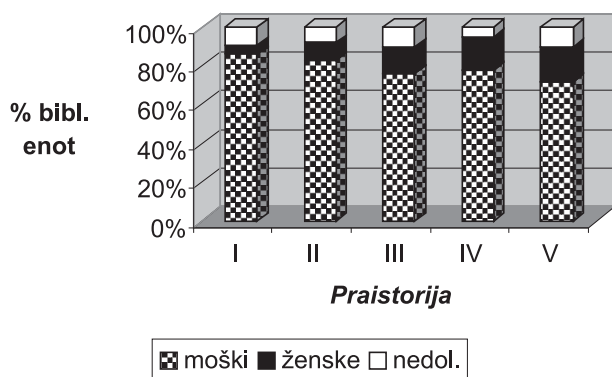
Slika 5: Struktura bibliografije *Praistorije* V po deležu bibliografskih enot (n = 1452).

odstotek žensk (19 %), nižji pa odstotek moških (61 %), vendar je morda ta posledica dejstva, da za precejšnje število avtorjev in avtoric ni bilo mogoče ugotoviti osebne imena in s tem spola (20 %).

Primerjava rezultatov analize vseh petih zvezkov *Praistorije* (slika 6) pokaže, da je najobširnejša bibliografija zbrana v zadnjem, to pa v količinskem prikazu ustvari vtis, da lahko govorimo o največjem citiranju del avtoric prav v okviru tega zvezka *Praistorije*. Tak sklep je ustrezen, ko gre za število del, rezultati analiz, prikazani glede na odstotni delež, pa pričajo o nasprotnem (slike 1–5 in 7). Jasno je namreč, da lahko govorimo o enakomerni zastopanosti del avtoric v odstotkih. Od povprečne zastopanosti del avtoric (12,6 %) se najbolj razlikuje izredno nizek odstotek citiranih del avtoric v prvem zvezku *Praistorije*. 5-odstotni delež citiranosti objav raziskovalk paleolitika je namreč več kot trikrat manj v primerjavi z odstotki citiranosti arheologinj v zadnjih treh zvezkih *Praistorije*. Zanimivo je, da so – pri ostalih zvezk-

Slika 6: Struktura bibliografije *Praistorije* po številu bibliografskih enot (n = 100 %).

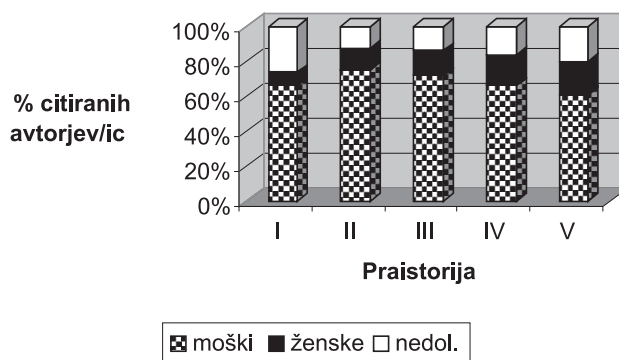
Slika 7: Struktura bibliografije *Praistorije* po deležu bibliografskih enot (n = 100 %).

ih lahko v veliki večini govorimo o publikacijah arheologinj – objave avtoric, citirane v prvem zvezku *Praistorije*, predvsem delo strokovnjakinj iz drugih disciplin; gre namreč predvsem za objave analiz paleofavne in paleoflore, pa tudi za dela geologinj in geografinj. Realno število arheologinj paleolitičark je torej še toliko manjše. Prvi zvezek *Praistorije* se predvsem zaradi večje interdisciplinarnosti paleolitskih raziskav zelo razlikuje od preostalih; to je z bibliometrično analizo ugotovil tudi Kemal Bakaršić (1990, 33).

Povprečen odstotek avtorjev v prikazu citiranja po številu bibliografskih enot oz. referenc vseh zvezkov *Praistorije* je 79 % (slika 8). Najvišje odstopanje glede na povprečje je v paleolitskem in neolitskem zvezku, saj sta odstotka precej višja. Citiranost "moških" objav v paleolitskem delu dosega namreč kar 86 %, v neolitskem pa 83 %. Najnižji odstotek referenc avtorjev je v zadnjem, železnodobnem, delu *Praistorije*, kjer je zaradi večjega absolutnega števila citiranih del arheologinj citiranih "le" 72 % del arheologov.

Avtorska struktura bibliografij Praistorije

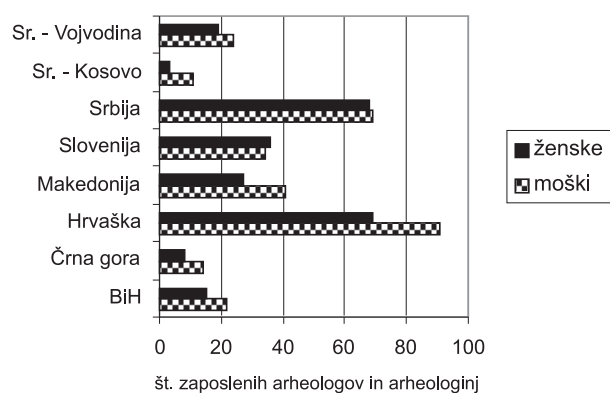
Analiza strukture avtorjev po spolu, t. j. odstotka citiranih avtoric oz. avtorjev ne glede na število posameznih bibliografskih enot (slika 8), je razkrila povečanje deleža citiranih avtoric v okviru bibliografij kovinskih obdobj. V prvem zvezku *Praistorije* je citiranih 8 % avtoric, v drugem 12 %, v tretjem 14 %, v četrtem 18 % in v petem kar 19 %. Vidno je torej pogostejše citiranje avtoric v bibliografijah kovinskih obdobj *Praistorije*.

Slika 8: Avtorska struktura bibliografije *Praistorije* glede na spol (n = 100 %).

Odstotek moških v strukturi bibliografij *Praistorije* po spolu avtorjev (slika 8) je podoben v vseh delih; v povprečju znaša 67,4 %. Najbolj se razlikuje peti zvezek, saj znaša odstotek moških le 61 %; to je posledica večjega deleža citiranih žensk. V drugem zvezku znaša odstotek citiranih moških 72 %, v tretjem 72 %, v prvem in četrtem 66 %, v petem pa 61 %. Največ moških je torej citiranih v bibliografijah zvezkov o neolitiku in eneolitiku, v bibliografijah zvezkov o kovinskih obdobjih pa je na račun povečane zastopanosti avtoric odstotni delež citiranih avtorjev manjši.

Primerjava rezultatov analize bibliografij posameznih zvezkov *Praistorije* z analizami bibliografij tujih arheoloških periodičnih publikacij je nekoliko problematična, saj gre za drugačno vrsto podatkov. V *Praistoriji* je navedena le najbolj relevantna literatura za določeno obdobje, bibliografske analize tuje periodike pa so usmerjene v analize dejanskega odstotka objavljanja glede na spol avtoric oz. avtorjev. V analizi objav v *Praistoriji* je bil zaradi težav z določevanjem osebnih imen izpuščen kriterij – skupne objave moških in žensk. V italijanskih arheoloških serijah je odstotek samostojnih objav arheologinj in objav arheologinj in arheologov od leta 1945 do 1974 znašal 12 oz. 25 %, sredi sedemdesetih pa se je zaradi povečanja števila zaposlenih žensk povečal na 34 oz. 39 %; tak je ostal do danes (Levi 2001). Povprečen odstotek objav arheologinj v nemških arheoloških revijah je 17 % oz. skupaj s članki, ki so jih ženske objavile v sodelovanju z moškimi, 23 % (Noël Haidle, Owen 1998). Povprečen odstotek objav žensk v poljskih arheoloških periodičnih publikacijah je skoraj 33 %. Podoben delež

Slika 9: Struktura spolov zaposlenih arheologov in arheologinj leta 1989 po republikah nekdanje SFRJ (n = 551).

žensk v španskih arheoloških revijah – 30 % – je posledica visokega deleža žensk med arheologi, saj v Španiji dosega kar 40 %. Povprečni odstotek objav žensk v *Praistoriji* (12,6 %) je bolj podoben nemškemu deležu kakor preostalim, najverjetneje predvsem zaradi velikega odstotka arheologinj v italijanski, španski in poljski arheologiji. Za nekdanjo Jugoslavijo podobna študija ni bila izdelana, zato lahko o vzrokih za majhno zastopanost žensk v bibliografijah *Praistorije* le ugibamo.

Z italijanskimi rezultati (Levi 2001) je primerljiv višji odstotek citiranja moških v starejših obdobjih prazgodovine in višji odstotek citiranja žensk v mlajših obdobjih prazgodovine v bibliografijah *Praistorije*. Italijanske arheologinje se namreč ukvarjajo predvsem z mlajšimi obdobji prazgodovine, laboratorijskim delom, predvsem keramičnimi analizami, pa tudi s paleoantropologijo, paleobotaniko, arheozoologijo ipd. Italijanski arheologi pa se ukvarjajo predvsem s starejšimi obdobji prazgodovine, arheologijo krajine, metalurgijo, analizami grobišč, orožja ipd. (Levi 2001). Zaradi drugačne zasnove nemških, španskih in poljskih bibliografskih analiz je tovrstna primerjava nemogoča, saj ni bila izdelana primerjalna študija tematik obravnavanih člankov.

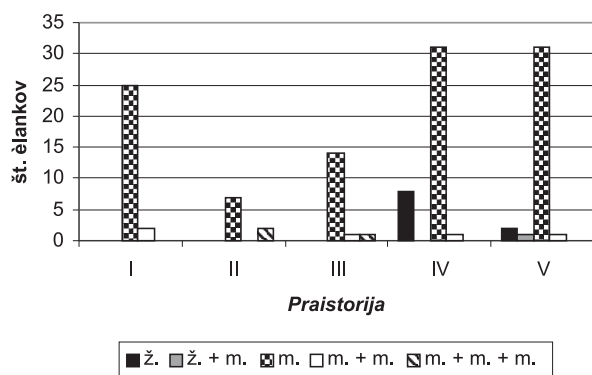
Bibliografija *Praistorije* ne zajema celotne publicistične dejavnosti jugoslovanskih arheologov in arheologinj, temveč gre verjetno za nekoliko subjektiven izbor relevantne literature avtorjev in avtoric o posameznih obdobjih. Vendar lahko domnevamo, da je bil seznam literature zamišljen kakor pregled celotne uporabljene literature za študij posameznih obdobji, ta pa odseva stanje takratne

jugoslovanske in deloma tudi evropske arheološke stroke. "Smatramo da u bibliografskom smislu, 84 priloga koje donosi PJZ pripadaju kategoriji preglednih znanstvenih radova za koje je pokazano, da relevantno mogu prikazati stanje, razvoj i intimnu istoriju određene discipline posmatranu kao sinhronijski niz publikovanih dokumenata ... Bibliografije PJZ dakle uzimamo kao "sliku" razvoja arheologije..." (Bakaršić 1990, 30). Kolikor sprejmemo Bakaršičevo označitev bibliografije *Praistorije* za "sliko" razvoja arheologije, lahko sklepamo, da ta odseva tudi spolno strukturo publiciranja, povezanega z arheološkim, predvsem prazgodovinskim, raziskovanjem na območju nekdanje Jugoslavije od konca 19. stoletja do konca sedemdesetih oziroma konca osemdesetih let 20. stoletja, ki je Bakaršić v svojo, sicer izredno obširno, analizo ni vključil.

Struktura objav Praistorije in primerjava s spolno zastopanostjo stroke

Primerjava števila citiranih objav arheologov in arheologinj s spolno zastopanostjo stroke leta 1989 v nekdanji Jugoslaviji je pokazala precejšnje odstopanje. Na podlagi *Seznama ustanov in arheologov v Jugoslaviji* (Seznam 1989), objavljenega v osmi številki revije *Arheo*, smo izdelali primerjavo zastopanosti vseh zaposlenih arheologov in arheologinj v nekdanjih jugoslovanskih republikah po spolu (slika 9). Primerjava strukture zaposlenosti po spolu je pokazala, da je bilo leta 1989 v vseh republikah, z izjemo Slovenije, zaposlenih več arheologov kot arheologinj. Povprečni delež vseh arheologov je bil 55,8 %, arheologinj pa 44,2 %. Od povprečja najbolj odstopa Slovenija, saj je bilo zaposlenih več arheologinj kot arheologov, 51,4 %.² V Srbiji skupaj z

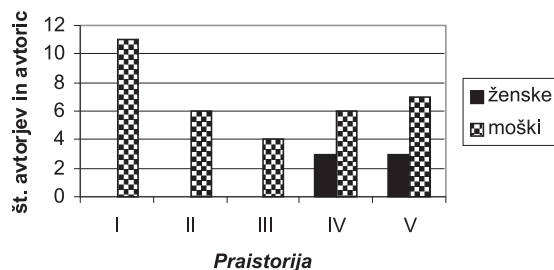
² Študij o zastopanosti spolov v slovenski arheologiji po letu 1989 nimamo, lahko pa domnevamo, da se število žensk v študiju in stroki podobno kot na drugih področjih veča. V študijskem letu 1996/97 je bilo na Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani vpisanih 66,1 % študentk (Švab 1998, 191). Delež študentk arheologije odstopa od povprečnega odstotka študentk vseh, danes feminiziranih, humanističnih ved, ki znaša 77,6 % (Švab 1998, 190). Domneva o feminizaciji študija arheologije v devetdesetih letih je bila potrjena z raziskavo ob obletnici študija arheologije v Ljubljani (glej Novaković et al. 2004, *Osemdeset let študija arheologije na Univerzi v Ljubljani*, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Ljubljana).

Slika 10: Avtorji in avtorice prispevkov v *Praistoriji* (I–V) po posameznih člankih (n = 127).

Vojvodino in Kosovom, je bilo zaposlenih 46,4 % arheologinj, na Hrvaškem 43,1 %, v Bosni in Hercegovini 40,5 %, v Makedoniji 39,7 %, v Črni gori pa le 36,4 %. Kljub ponekod nizkemu povprečnemu deležu arheologinj je vidno, da se je leta 1989 spolna struktura zaposlenih arheologov in arheologinj precej razlikovala od strukture bibliografij *Praistorije*. Veliko odstopanje je vidno tako iz pregleda strukture avtorjev (slika 8) kot strukture navedenih bibliografskih enot po spolu (slike 4–10). Nobena od analiz namreč ne dosega niti najnižjega odstotka zastopanosti žensk med zaposlenimi arheologi ob koncu osemdesetih let.

Analiza zastopanosti stroke po spolu nekaj let po izidu zadnje knjige *Praistorije* je posebej pomenljiva ob primerjavi zastopanosti števila člankov (slika 10), ki so bili objavljeni v seriji, in števila njihovih avtorjev oz. avtoric (slika 11). Analiza po posameznih zvezkih serije je razkrila, da v prvih treh sploh ni člankov, ki bi jih objavile ženske. V četrtem zvezku so osem člankov objavile tri arheologinje, dve sta objavili v petem zvezku vsaka po en članek, enega pa sta napisala skupaj arheologinja in arheolog (slika 10). Vidno je, da je v zadnjih dveh zvezkih *Praistorije* objavljala tretjina arheologinj (slika 11), vendar so prispevale le petino člankov za zvezek o bronasti dobi in manj kot desetino vseh člankov v zvezku o železni dobi (slika 10). Čeprav so arheologinje le nekaj let po izidu zadnjega zvezka iz serije predstavljale skoraj polovico vseh zaposlenih arheologov v nekdanji Jugoslaviji, je primerjava z objavljanjem in citiranjem v najuglednejši seriji nekdanje Jugoslavije

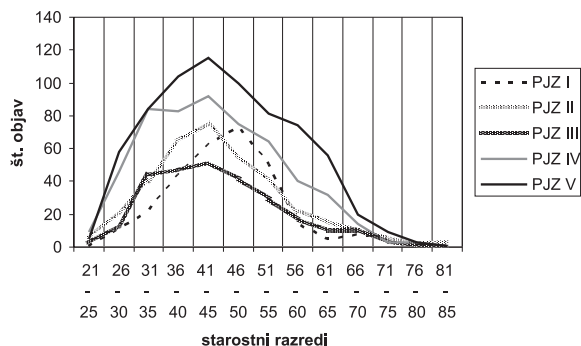

Slika 11: Avtorji in avtorice prispevkov v *Praistoriji* (I–V) (n = 40).

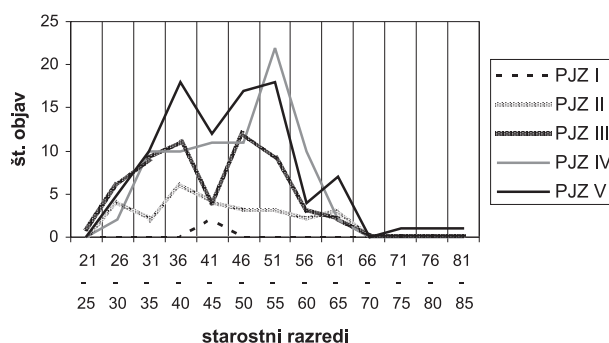
pokazala, da so ženske v njej objavljale v manjšem številu, prav tako pa so bile v manjši meri citirane.

Objave glede na razmerje med spolom in starostjo

Analiza citiranja glede na starost avtorjev in avtoric ob izidu dela, ki je bilo citirano v *Praistoriji*, je dala presenetljive rezultate. Starostna krivulja avtorjev je zvončasta, starostna krivulja avtoric pa izrazito nepravilna. Odstotek referenc moških v bibliografijah zvezkov *Praistorije* o neolitiku in železni dobi strmo narašča do obdobja med 40. in 45. letom, ko je najvišji, nato pa postopno pada. Odstotek navedenih objav avtorjev v zvezku o eneolitiku in bronasti dobi je podoben, saj strmo narašča do obdobja med 31. in 35. letom, nato sledi počasna rast oz. celo stagnacija do obdobja med 41. in 45. letom, ko je odstotek objav največji. Od pravila, da je največ objav avtorjev med 41. in 45. letom, nekoliko odstopa le odstotek referenc v zvezku o palelitiku, saj je najvišji med 46. in 50. letom.

Slika 12: Analiza citiranja glede na starost avtorjev ob izidu citiranega dela; n = 2179 (53 % bibliografskih enot oz. 77,7 % bibliografskih enot avtorjev).

Slika 13: Analiza citiranja glede na starost avtoric ob izidu citiranega dela ; n = 258 (6,3 % bibliografskih enot oz. 46 % bibliografskih enot avtoric).

Delež citiranih objav žensk v *Praistoriji* je precej nižji kot delež objav moških, zato je tudi vzorec, na katerem je bila narejena analiza, manjši. Starostna krivulja moških je zvončasta, žensk pa precej nepravilna. Odstotek objav žensk v bibliografijah zvezkov *Praistorije* o eneolitiku in železni dobi ima dva vrhunca. Narašča do obdobja med 36. in 40. letom, nato strmo pade ter se ponovno dvigne v obdobju med 46. in 50. oz. 51. in 55. letom. V obdobju okoli 50. leta je delež tudi najvišji. Med 51. in 55. letom je najvišji odstotek referenc avtoric tudi v zvezku o bronasti dobi. Krivulja objav avtoric v drugem zvezku, posvečenem neolitiku, ima več vrhov. Prvi je med 26. in 30. letom, nato odstotek objav pade ter se ponovno vzpne po 35. letu; vrh doseže med 36. in 40. letom. Po 40. letu postopno pada, ponovno pa se rahlo dvigne med 61. in 65. letom. Najnižji je odstotek objav avtoric v zvezku o paleolitiku, kjer je tudi sicer odstotek objav žensk daleč najnižji. Največ objav je med 41. in 45. letom.

Interpretacija navedenih izrazitih razlik v starostnih krivuljah objav moških in žensk je težavna, saj predstavlja tovrstna analiza novost v bibliometričnih analizah v arheologiji. Odstopanje od pričakovane pravilne zvončaste krivulje v pregledu bibliografij moških po starostnih razredih bi pri ženskah le težko razložili z manjšim številom objav takoj po zaključku študija zaradi odločitve za materinstvo. Ta razlaga je malo verjetna, saj število objav strmo narašča do 40. leta, ko bi bila odločitev za materinstvo najpogostejša. Povečanje števila objav žensk po dopolnjenem 45. letu se kaže tudi v bibliografijah tretjega, četrtega in petega dela *Praistorije*. To pa najverjet-

neje kaže tudi ovire, s katerimi se pri uveljavljanju v stroki soočajo mlajše arheologinje, posebno še takoj po opravljenem doktoratu. Tuje študije namreč opozarjajo, da ženske v arheologiji težje in redkeje kot moški napredujejo, vodijo izkopavanja ali objavljajo (Díaz-Andreu in Sørensen 1998). Zato ni neverjetno, da so pogosteje citirana dela mlajših avtorjev, ne pa mlajših avtoric, saj so se moški v stroki lažje oz. hitreje uveljavili.

Sklep

Arheologija je bila tradicionalno moška veda ne le drugod po Evropi (Díaz-Andreu, Sørensen 1998), temveč, kot je pokazala na tem mestu predstavljena analiza, tudi v nekdanji Jugoslaviji. Tako lahko domnevamo, da študije iz tujine, ki opozarjajo na številne ovire za ženske tako v objavljanju kot v napredovanju v stroki, veljajo tudi za arheologijo v nekdanji Jugoslaviji. Nizko število objav žensk ter dominiranje publikacij moških avtorjev skupaj z razlikami v citiranju glede na starost avtoric in avtorjev pa so trden kazalec, da so v nekdanji Jugoslaviji obstajale precejšnje razlike v uveljavljanju arheologin in arheologov.

Presenetljivi rezultati bibliometrične analize *Praistorije jugoslovenskih zemlja* porajajo številna vprašanja, predvsem glede vloge spolov v današnji arheologiji na območju nekdanje Jugoslavije. V kolikšni meri je stanje izpred nekaj desetletij primerljivo z današnjim? Ali feminizacija študija arheologije vpliva tudi na feminizacijo poklica v Sloveniji ter kakšen je vpliv na razmerje moči med spoloma? Tovrstna aktualna vprašanja čakajo na odgovor.

LITERATURA

V nasprotju z uveljavljenimi standardi navajanja literature v slovenskih arheoloških serijskih publikacijah so tu namenoma, da poudarimo spol avtoric in avtorjev, navedena tudi osebna imena.

BAKARŠIĆ, Kemal 1990, Bibliometrijsko vrednovanje jugoslovenske praistorijske arheologije. – *Arheo* 11, str. 30–35.

- BENAC, Alojz (ur.) 1979–1987, *Praistorija jugoslovenskih zemalja I–V*. – Svjetlost, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- DÍAZ-ANDREU, Margarita 1998, Spanish women in a changing world. Strategies in the search for self-fulfillment through antiquities. – V: DÍAZ-ANDREU in SØRENSEN 1998, str. 125–145.
- DÍAZ-ANDREU, Margarita in Marie Luise Stig SØRENSEN (ur.) 1998, *Excavating Women. A History of Women in European Archaeology*. – Routledge, London, New York.
- GRIFFIN, Gabriele (ur.) 2002, *Women's Employment, Women's Studies, and Equal Opportunities 1945–2001. Reports from nine European Countries*. – University of Hull, Hull.
- HULLMAN, Angela 2003, *Bibliometric and patent indicators by gender: Is it feasible?*
http://www.segecyt.org.uy/docus/paginas_nuevas/Hullman.html (1. 4. 2003)
- JANIK, Liliana in Hanna ZAWADZKA 1998, Gender politics in Polish archaeology. – V: DÍAZ-ANDREU in SØRENSEN 1998, str. 86–104.
- LEVI, Sara T. 2001, Women's contribution to the field of prehistoric archaeology in Italy. – *Origini XXIII*, str. 191–223.
- MERTENS, Eva-Maria 2000, Women's situation as archaeologists in West Germany. – V: HÄRKE, Heinrich (ur.), *Archaeology, Ideology and Society. The German Experience* (2. izdaja). – Frankfurt am Main, str. 275–288.
- NALDI, Fulvio in Ilaria VANNINI PARENTI 2002a, *Scientific and Technological Performance by Gender. A feasibility study on Patent and Bibliometric Indicators. Vol. I: Statistical Analysis*. – European Commission.
- NALDI, Fulvio in Ilaria VANNINI PARENTI 2002b, *Scientific and Technological Performance by Gender. A feasibility study on Patent and Bibliometric Indicators. Vol. II: Methodological Report*. – European Commission.
- NOËL HAIDLE, Miriam in Linda R. OWEN 1998, Ur- und Frühgeschichtlerinnen nach der Promotion: eine schützenswerte Spezies? – *Ethnographisch-archäologische Zeitschrift* 39, str. 563–594.
- SEZNAME 1989: Seznam ustanov in arheologov v Jugoslaviji. – *Arheo* 8, str. 44–61.
- SHE FIGURES 2003: *She Figures 2003. Women and Science. Statistics and Indicators*. – European Community; dostopno tudi na <http://www.europa.eu.int>
- ŠVAB, Alenka 1998, Med deklarativnostjo in realnostjo: ženske in izobraževanje v devetdesetih. – MRGOLE JUKIČ, Tjaša (ur.), *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes*. – Zgodovinski arhiv Ptuj, Ptuj, str. 181–197.
- VICTOR, Katharine L. in Mary C. BEAUDRY 1992, Women's Participation in American Prehistoric and Historical Archaeology: A Comparative Look at the Journals American Antiquity and Historical Archaeology. – V: CLAASSEN, Cheryl (ur.), *Exploring Gender Through Archaeology. Selected Papers from the 1991 Boone Conference*, str. 11–21.

Časovno razmerje med grobiščema Lauterhofen in Altenerding

©Andrej Pleterski in Mateja Belak

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo

Izvleček Prispevek obravnava bajuvarsko grobišče Lauterhofen iz pozne merovinške dobe in sinhronizira njegovo kronologijo z grobiščem Altenerding. Sinhronizacijo omogoča analiza razvoja okrasnih jagod in saksov.

Ključne besede zgodnji srednji vek, Bajuvarija, kronologija, klasi-
fikacija, jagode, saksi

V vzhodnih Alpah je prihod Slovanov povzročil pomembno strukturno spremembo. Že odgovor na preprosto vprašanje, kdaj se je to zgodilo, ni preprost. Večina arheoloških najdišč iz časa po omenjeni spremembi so grobišča. Časovna opredelitev je v opaznem neskladju z razlagami pisnih virov (prim. Szameit 2000, 520 sl.). Po teh bi se slovanska naselitev morala začeti prej, kot pa to kažejo grobišča. Možni razlogi za neskladje so najmanj štirje. Prvi je, da napačno razumemo pisne vire in je datacija grobišč pravilna. Drugi je, da napačno datiramo grobišča in je razlaga pisnih virov pravilna. Tretji je, da se motimo pri obojem. Četrty je, da najstarejših grobov na novo naseljenih Slovanov še ne poznamo.

Namen prispevka je začeti sestavljati tipokronološko preglednico zgodnjersrednjeveškega vzhodnoalpskega gradiva in s tem pripomoči k razjasnitvi začetkov grobišč slovanske dobe na območju vzhodnih Alp. Naša teza je, da so ti začetki dovolj zgodnji, da so vsaj delno sočasni z najdišči pozne merovinške dobe sosednje Bajuvarije, ki so, kar zadeva čas, mnogo bolj raziskana kot pa vzhodnoalpsko gradivo. Zato bomo to skušali časovno opredeliti ob pomoči gradiva iz Bajuvarije. Pri tem bomo opravili naslednji postopek: sestavili bomo primerjalno verigo najdišč, ki bo segala od Bajuvarije do vzhodnih Alp. Izhodišče nam je najdišče Altenerding v osrčju Bajuvarije. To je največje bajuvarsko grobišče, ki ima 2030 stratigrafskih odnosov med 1135 grobovi, to pa omogoča dobro časovno opredelitev posameznih vrst predmetov (Losert, Pleterski 2003). Ker so na tem najdišču prenehali pokopavati že pred koncem 7. stoletja, smo za mlajši čas vključili grobišče Lauterhofen na severni meji Bajuvarije, na katerem so pokopavali do srede 8. stoletja, zanimivo pa je tudi zato, ker leži tik ob ozemlju, ki je bilo tedaj poseljeno s Slovani. V tokratnem prispevku bomo podrobneje obravnavali Lauterhofen v povezavi z Altenerdingom, za katerega je bila osnovna

Auszug Die Autoren behandeln das spätmrovingerzeitliche Gräberfeld Lauterhofen und synchronisieren es mit der Nekropole Altenerding. Die Synchronisation wird durch die Analyse der Perlen- und Saxenentwicklung ermöglicht.

Schlüsselworte Frühmittelalter, Bajuvaria, Chronologie, Klassifikation, Perlen, Saxe

analiza že opravljena (Losert, Pleterski 2003) in zato bomo nekatere izsledke samo povzeli. Opravili smo tudi nekaj novih analiz Altenerdinga, da bi ga bilo laže povezati z Lauterhofnom.

Študij originalnega gradiva je z raziskovalno štipendijo v letu 1991 podprla Ustanova Alexandra von Humboldta. Delo v muzejskih depojih ne bi bilo mogoče brez prijazne pomoči dr. Hermannann Dannheimerja, dr. Brigitte Haas (Državna prazgodovinska zbirka v Münchnu) in Michaela Preischla (Zgodovinski muzej v Regensburgu). Analiza gradiva je potekala v okviru raziskovalnega programa PO-0508-0618 (Arheološke raziskave), ki ga je financiralo Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije. Vsem najlepša hvala.

Terminologija

Topografska kronologija: izraz uporabljamo za preučevanje ploskovne prostorske razporejenosti določenega pojava v času. Predlagal ga je Patrick Périn (1980, 113), ker je ustrežnejši kot ime *horizontalna stratigrafija*; pri tem beseda "stratum" pomeni plast, ki leži prek nečesa, in se tako nanaša na prostornino. Z njegovim predlogom postane odveč tudi pleonazem *vertikalna stratigrafija* in lahko govorimo preprosto o *stratigrafiji* oz. *plastovitosti*.

Izraz *lastnost*, *podatek* uporabljamo kot sopomenko *informaciji* (o tej glej Pleterski 2002, 246; Losert, Pleterski 2003, 653).

Altenerding

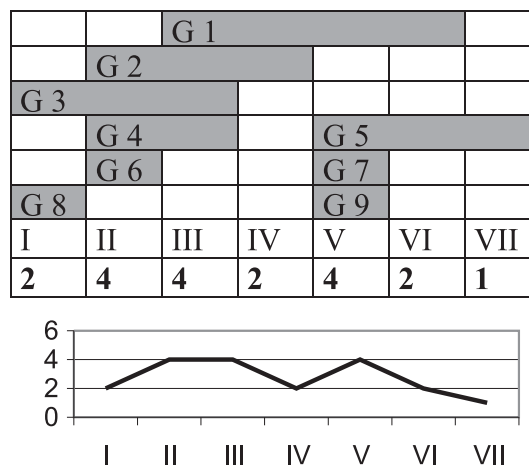
Osnovni vir podatkov za Altenerding nam je bil katalog Walterja Sageja (Sage 1984). Z njegovo pomočjo in tudi po ogledu predmetov v depoju Državne prazgodovinske zbirke v Münchnu smo izdelali digitalno zbirko podatkov (Pleterski 2001); dosegljiva je na medmrežju. Na osnovi te smo izdelali analize, ki jih predstavljamo v nadaljevanju.

Jagode

Jagode so tisti predmeti v Altenerdingu, pri katerih je struktura Sagejevega kataloga najbolj vplivala na našo poznejšo klasifikacijo. V njegovem katalogu so namreč izhodišče skupki skladnih jagod in ne posamezne jagode. Ker tak način obravnave jagod prihrani ogromno časa pri vnosu podatkov, hkrati pa še vedno omogoča analize, ki prinašajo dobre izsledke, smo ga prevzeli. Ker smo podatke sprva vnašali v računalnik samo kot navadno besedilo, smo si s tem zelo omejili možnost za poznejše številčne analize, npr. preučevanje števila istovrstnih jagod v posameznih grobovih. Da bi take analize izvedli, bi morali dopolniti zbirko klasificiranih podatkov, za to pa ni bilo na voljo dovolj časa. Zadovoljili smo se zgolj s tovrstno analizo oranžnih jagod, ki se je hitro pokazala kot najobetavnejša. Pri nekaterih vrstah jagod je namreč očitno, da so bile v določenem času bolj množično v uporabi kot sicer. Zato je tudi število skladnih jagod v sestoji lahko časovni pokazatelj.

Metoda Če nas zanima časovna izpovednost jagod, je mogoče vse jagode v grobu obravnavati kot en sestoj, čeprav je v nekaterih grobovih lahko več funkcionalnih sestojev: jagode kot ogrlica, zapestnica, priveski pasu, vsebina torbice. Kot sta pokazala Danica Staššiková-Štukovská in Alfonz Plško, so se posamične jagode pojavljale tudi pred začetkom množične uporabe (Staššiková-Štukovská, Plško 1997, 272). Po drugi strani pa so bile lahko posamične jagode tudi zelo dolgo v uporabi. Zato je pri kronološki analizi bolje, da upoštevamo samo tiste skupke, v katerih sta najmanj po dve skladni jagodi v istem grobu. Ugotovljeni časovni razponi zatorej predstavljajo glavni čas polaganja jagod v grob. Posamične so se lahko pojavljale tudi prej in še mnogo pozneje. Če imamo v grobu samo po eno jagodo, ki ga časovno določa, se moramo zavedati, da obstaja tudi možnost širše časovne opredelitve, bodisi zgodnejše bodisi poznejše.

V Altenerdingu je 333 grobov z jagodami. Od teh je bilo mogoče vsaj na pol stoletja natančno časovno opredeliti 236 grobov s 3016 skupki jagod. Z njihovo pomočjo so narejeni v nadaljevanju predstavljeni diagrami (slike 2–5). Pri tem smo uporabili *metodo potencialnega števila grobov* (Pleterški 2002, 217 sl.; Losert, Pleterški 2003,

Slika 1: Ponazoritev izračunavanja potencialnega števila grobov.

635 sl.) v desetletnih časovnih odsekih. Tu jo kratko predstavljamo.

Predstavljen je teoretični primer (slika 1); v desetletjih od I do VII je devet grobov: G1–G9. Vsak grob ima določen časovni razpon od najzgodnejšega možnega do najpoznejšega možnega nastanka. Grobovi 6, 7, 8 in 9 so datirani natančno v eno desetletje, grob 4 v dve, grobovi 2, 3 in 5 v tri in grob 1 v štiri desetletja. Potencialno število grobov posameznega desetletja je seštevek grobov, ki s svojo datacijo segajo v to desetletje. V desetletju I sta taka dva grobova, v desetletju II štirje, v desetletju III štirje, v desetletju IV dva, v desetletju V štirje, v desetletju VI dva in v desetletju VII samo en grob. Vsakemu potencialnemu grobu v posameznem časovnem odseku pripadajo tudi njegovi skupki jagod. To so zato seveda *potencialni skupki jagod*.

Predstavljeni način računanja potencialnih števil ima to slabost, da lahko ustvari navidezne informacije. Če obravnavamo grob, ki je datiran v zadnjo tretjino 5. stoletja, drugega iz prve polovice 6. stoletja, tretjega iz druge polovice 6. stoletja in četrtega iz 7. stoletja, njihovo datacijo zapišemo v obliki: 470–500, 500–550, 550–600, 600–700. Vsi štirje imajo torej obdobja, ko se navidezno stikajo, pri 500, 550 in 600. Na teh mestih bo krivulja grafikona potencialnega števila grobov tvorila vrhove, kajti povsod tam bomo določili po dva potencialna groba, v drugih desetletjih pa bo samo po en grob. Ti vrhovi torej ne pomenijo, da je tedaj nastalo več grobov,

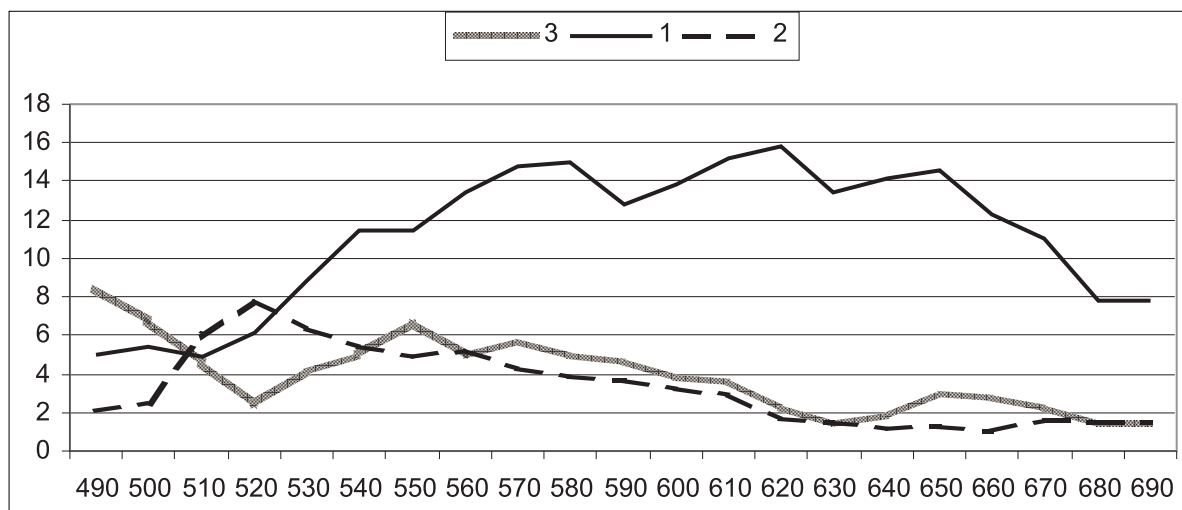
ampak so samo posledica načina izračunavanja potencialnega števila grobov. Če je bilo mogoče en grob uvrstiti v prvo polovico, drugega pa v drugo polovico istega stoletja, skorajda ni verjetno, da sta v resnici nastala hkrati. Zato si lahko pomagamo s popravljenim načinom računanja potencialnega števila (Pleterski 2002, 220 sl.; Losert, Pleterski 2003, 637 sl.). Vse datacijske razpone z vrednostjo 0 raztegnemo na sosednji letnici: npr. 500 na 490–510. Vse datacije z razponom pol stoletja skrčimo: npr. 500–550 na 510–540. Podobno naredimo z datacijami, ki obsegajo tretjino ali četrtno stoletja. Povedano velja seveda tudi za pripadajoče potencialne skupke jagod. Določili smo jih 8297. Z njimi smo izračunali predstavljene grafikone.

Zanimale so nas relativne spremembe sestojev jagod v grobovih v času. Da bi jih ugotovili, smo spremljali delež opazovane lastnosti v posameznih desetletjih. Podatkovna zbirka nam je omogočala opazovanje dveh vrst podatkov: potencialnega števila skupkov jagod v posameznih desetletjih in potencialnega števila grobov z jagodami v posameznih desetletjih (v nadaljevanju bomo zaradi poenostavitve uporabljali samo krajša izraza – število grobov in število skupkov). Število grobov ali skupkov desetletja je 100 %. Povprečno število skupkov na desetletje je 360, grobov 29,7. Ker imata desetletji 470 in 480 samo po 6 grobov in 17 skupkov, smo ju zaradi manjše zanesljivosti iz grafikonov izpustili. Števila skup-

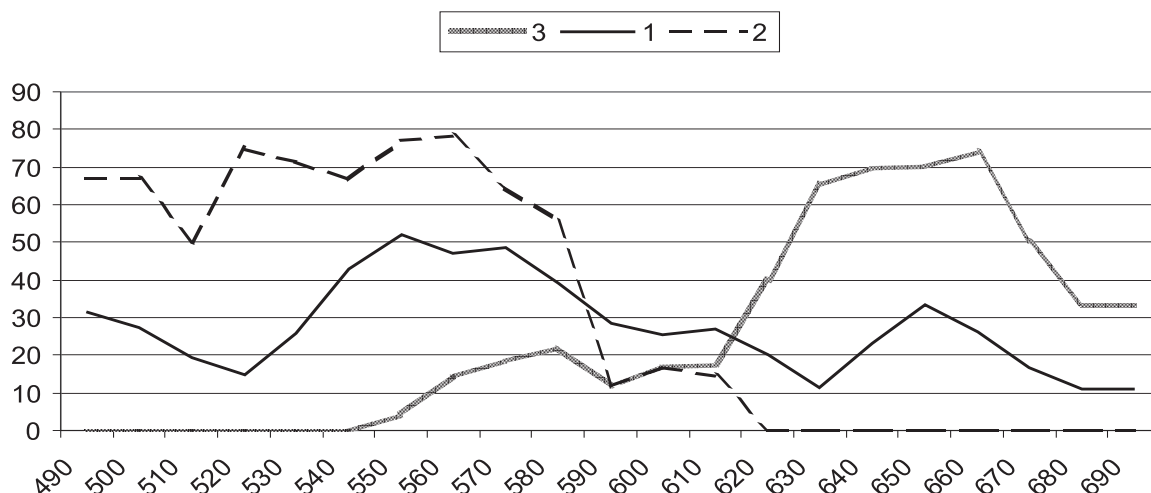
kov kažejo pestrost sestojev, število grobov z neko vrsto jagod pa večjo ali manjšo navzočnost v sestojih.

Rezultati Krivulja 1 prvega grafikona (slika 2) prikazuje povprečno število skupkov jagod v posameznem grobu z jagodami. Sestoji so bili sprva razmeroma enolični, po okoli leta 520 pa so postajali vedno bolj raznoliki. Okrog leta 650 se je začel nasproten proces. Sestoji so postajali ponovno vedno bolj enolični. Krivulja 2 prikazuje delež jantarnih skupkov v celoti skupkov posameznega desetletja. Sprva je majhen, nato do okoli leta 520 hitro raste do 8 %. Ker je raznolikost sestojev še majhna, pomeni, da jim je dajal jantar pomemben videz. Delež jantarja se nato zlagoma manjša in okoli leta 610 skorajda izgubi pomen. Če bi lahko spremljali tudi gibanje povprečnega števila jantarnih jagod v posameznem skupku, bi bile navedene spremembe še očitnejše. Krivulja 3 kaže gibanje deleža skupkov večkratnih jagod. Sprva je njihova navzočnost prav nasprotna navzočnosti jantarja. Imajo velik delež v najstarejših sestojih, a se ta nato hitro manjša in doseže dno okoli leta 520. Sledi vzpon do okoli leta 550, nato se začne počasno opuščanje, po okoli leta 610 sledi večji padec, okoli leta 640 pa ponovno manjši vzpon in od okoli leta 650 ponovno upadanje.

V osnovi skladen potek kaže krivulja deleža grobov z večkratnimi jagodami (slika 3: 1). Možno pojasnilo, od

Slika 2: Altenerding. 1 – povprečno število skupkov jagod v grobu, 2 – odstotek skupkov jantarnih jagod, 3 – odstotek skupkov večkratnih jagod.

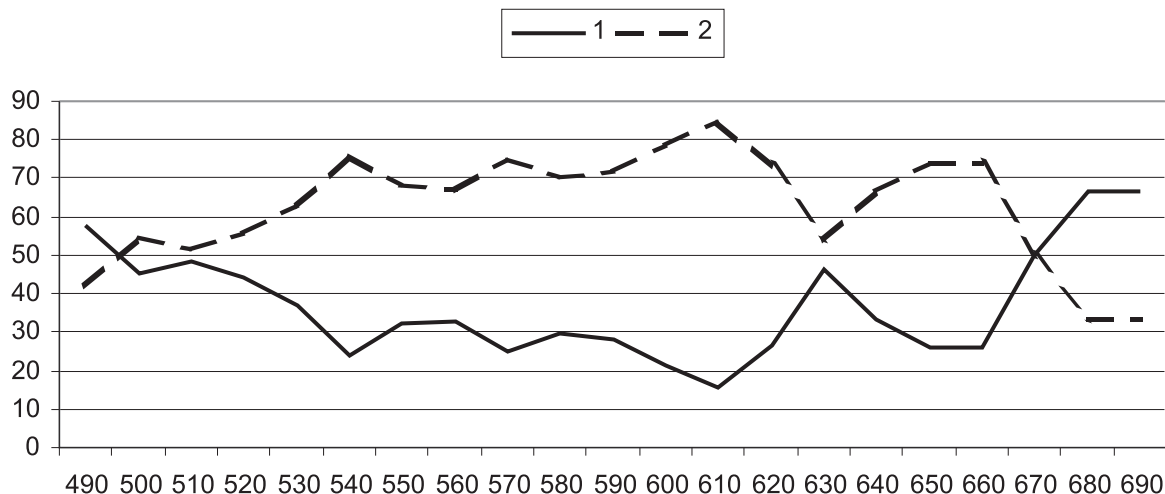

Slika 3: Altenerding. 1 – odstotek grobov z večkratnimi jagodami, 2 – odstotek grobov z večkratnimi jagodami s stekleno prevleko od vseh grobov z večkratnimi jagodami v posameznem obdobju, 3 – odstotek grobov z oranžnimi jagodami.

kod drugi vrh sredi 7. stoletja, nam dajo tiste večkratne jagode, ki imajo stekleno prevleko (slika 3: 2). Vidimo, da do okoli leta 560 sestavljajo veliko večino skupkov z večkratnimi jagodami, nato pa se zelo hitro zmanjšuje njihovo pojavljanje v grobovih; po letu okoli 610 jih ni več. Če so bile to jagode, ki so prišle v kraj s trgovanjem na večjih razdaljah, bi ponovna pogostejša raba večkratnih jagod v 7. stoletju morda pomenila zagon proizvodnje v ne tako oddaljeni okolici. To bi lahko kazala krivulja deleža grobov z oranžnimi jagodami (slika 3: 3), ki so še posebej značilne za bajuvarski prostor (prim. Katzmeier 1997, Abb. 2). Pojavile so se pribl. od leta 550

dalje, uporaba pa se je začela zelo povečevati pribl. po letu 610. Od okoli leta 630 do okoli leta 660 jih je imela večina grobov z jagodami, nato pa se je pogostost nekoliko zmanjšala. Analiza števila primerkov v posameznem skupku pa je pokazala, da jih je bilo od okoli leta 640 dalje v vsakem skupku najmanj devet (Pleterski 2002, 249).

Raznolikost sestojev je bila v dobršni meri odvisna od barvne pestrosti. To ponazarjata krivulji deleža grobov z večbarvnimi jagodami oz. deleža grobov, ki so imeli samo skupke enobarvnih jagod (slika 4). Sprva so prevladovali sestoji skupkov enobarvnih jagod, od okrog

Slika 4: Altenerding. 1 – odstotek grobov, ki imajo samo skupke enobarvnih jagod, 2 – odstotek grobov s skupki večbarvnih jagod.

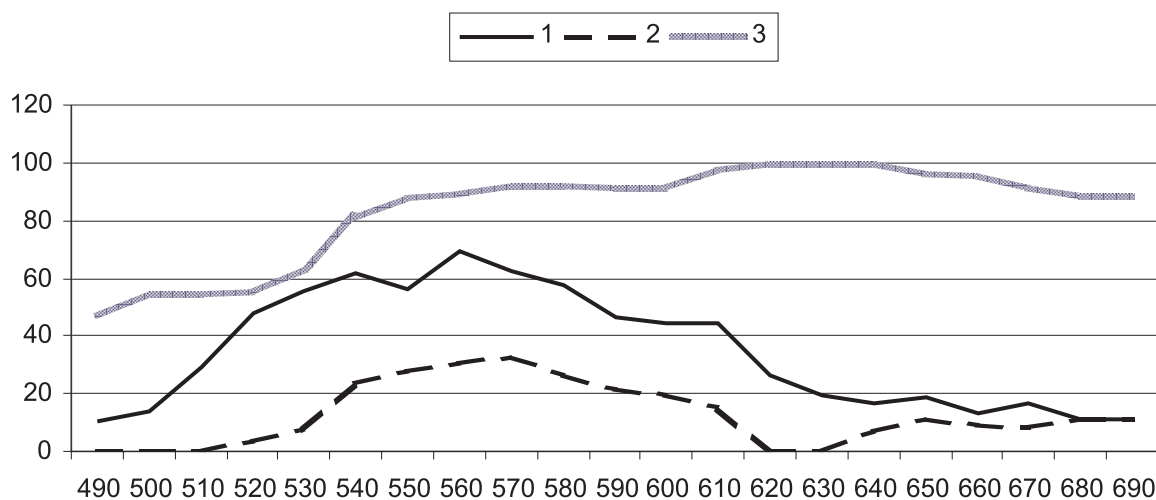
leta 510 in pozneje pa so bile večbarvne jagode že v večini grobov. Ponoven odločilen prelom se je zgodil okrog leta 660; potem se je začel delež večbarvnih jagod hitro zmanjševati in kmalu so prevladovali sestoji enobarvnih skupkov.

Krivulja deleža grobov z jantarnimi jagodami (slika 5: 1) se v svojem začetnem delu ne ujema s krivuljo deleža skupkov jantarnih jagod (slika 2: 2). To si lahko razložimo s tem, da je uvajanje večbarvnih jagod (slika 4: 2) povečevalo število skupkov v posameznih sestojih (slika 2: 1) in se je tako delež jantarnih skupkov sorazmerno zmanjšal, čeprav se uporaba jantarja dolgo ni zmanjšala. Šele po letih okoli 610 so začeli hitro opuščati prilaganje jantarja v grobove.

Podoben je potek krivulje deleža grobov z jagodami, ki imajo raznobarven okras (slika 5: 2). V določeni meri gre za jagode *millefiori* in *reticella*. Večbarvne jagode so se začele pojavljati okoli leta 520, okoli leta 610 so za nekaj časa celo povsem izginile, po letu 640 pa so se spet pojavile, vendar samo še posamično. Podobne prelomnice kaže tudi krivulja deleža grobov z rdečimi jagodami (slika 5: 3), čeprav je njen potek sicer drugačen. Ker pri klasifikaciji lastnosti nismo ločili rdeče osnovne barve jagod od rdečega okrasa na drugačni osnovni barvi in ker nismo ločili jagod različnega izvora, je delež grobov z rdečo barvo ves čas zelo visok. Kljub temu sta vidna hitro povečanje od okoli leta 520 dalje in dodatna rast okoli

leta 610; takrat so imeli že vsi grobovi z jagodami tudi take, ki so bile rdečerjave barve. V drugi polovici 7. stoletja se je njihov delež zmanjševal.

Razprava Poteki krivulj se večkrat spreminjajo v skupnih časovnih točkah. Prva je obdobje okoli 510–520. Keže, da začnejo sestoji postajati bolj raznoliki, uveljavljajo se mnogobarvne jagode in jantar. Grobišče kaže v tem času še številne druge strukturne spremembe, ki bi jih bilo mogoče pojasniti s frankovsko osvojitvijo in priključitvijo njihovi državi (Pleterski 2002, 228; Losert, Pleterski 2003, 644). Približno po letu 610 izgubljajo pomen jagode, ki so najverjetneje prišle iz zelo oddaljenih proizvodnih centrov: jantarne z Baltika ter *millefiori* in *reticella* iz Sredozemlja in z Bližnjega vzhoda. K tem smemo morda šteti tudi večkratne jagode s stekleno prevleko prek kovinske folije. Vse te jagode Johan Callmer opredeljuje kot orientalske. Njihovo izginotje iz obtoka v Evropi na začetku 7. stoletja povezuje s posledicami bizantinsko-perzijskih vojn v letih 611–619, ki so opustošile bizantinsko ozemlje do Konstantinopla (Callmer 1996, 54 sl.). Ta razlaga lahko pojasni, zakaj se je število orientalskih jagod v Altenerdingu zmanjšalo, vendar ne pojasnjuje, zakaj se je hkrati podobno zgodilo tudi z jantarnimi jagodami, ki so prihajale z Baltika, območja, ki ga Perzijci niso mogli ogrožati. Hkrati pa se je skokovito povečala uporaba oranžnih jagod, ki so bile povsem ver-

Slika 5: Altenerding. 1 – odstotek grobov z jantarnimi jagodami, 2 – odstotek grobov z *millefiori* in *reticella* jagodami, 3 – odstotek grobov z rdečerjavimi ali rdeče okrašenimi jagodami.

jetno izdelane v delavnicah Bajuvarije. Podobno je tudi z rdečerjavimi jagodami, ki so postale sestavina vsake ogrlice. Tako hitro spremembo tržnih razmer si težko predstavljamo brez široko organizirane politične akcije v Bajuvariji. Po obdobju okoli 650–660 so postajali sestoji jagod spet skromnejši; prevladali so enobarvni skupki, jagode iz daljnih krajev so bile izjema. Morda je šlo sploh samo še za kose družinske dediščine.

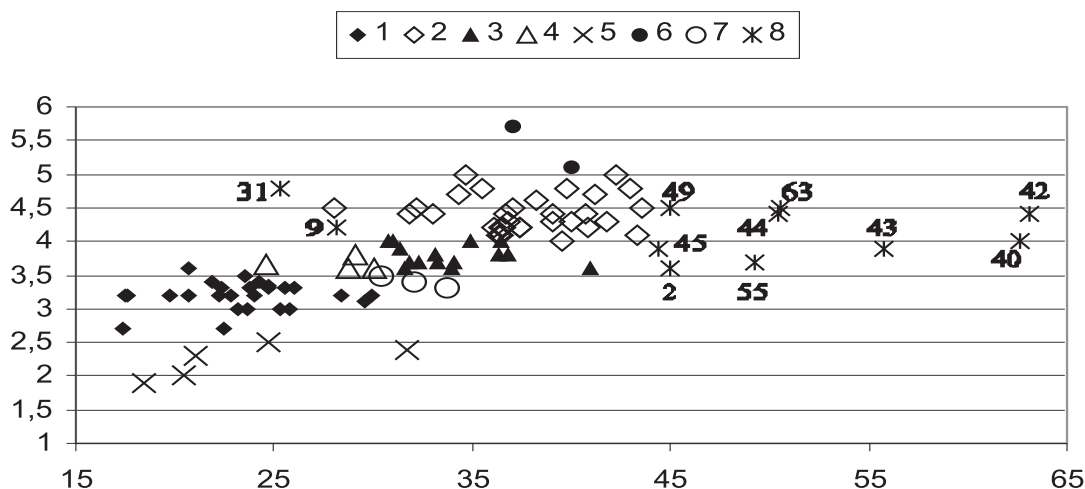
Saksi

Zaradi počasnega razvoja oblik saksi niso primerni za ožje časovno opredeljevanje (glej dalje) grobov, ki so jim pripadali. Določena izjema je uvedba dolgih saksov konec 7. stoletja, saj so hitro nadomestili starejše izvedbe. Ker se je pri časovni razčlenitvi Lauterhofna nanje pomembno oprl že Dannheimer (1968, 19 sl., tabla 22: 1, 25: 1), jih je smiselno podrobneje obravnavati. Sage je v Altenerdingu opisal 102 saksia. To je dobrih 6 % vseh, ki jih je v svojo študijo o saksih južne Nemčije zajel Jo Wernard (1998, tu so tudi navedbe pomembnejše starejše literature).

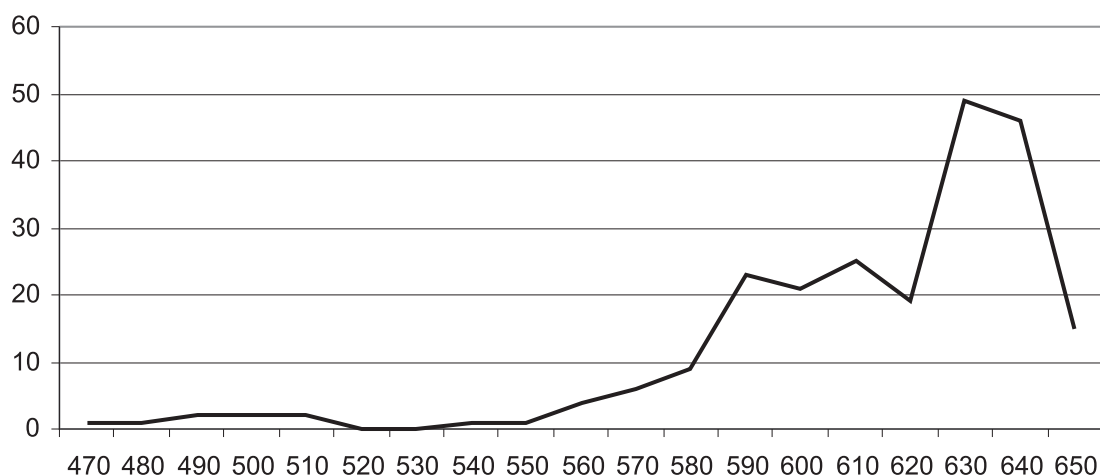
Metoda Sakse je mogoče klasificirati na različne načine; v praksi prevladujejo merski kriteriji. Prvo večjo tovrstno analizo je naredil Wolfgang Hübener. Bil je prepričan, da

je dolžina rezila ves čas enakomerno rasla; izračunal je, da naj bi bil letni prirastek 2,13 mm, začetek razvoja pa sredi 6. stoletja (Hübener 1989, 76). Ker se tako izračunane datacije saksov niso ujemale z dotedanji datacijami spremnega gradiva, je predlagal svoje, drugačno datiranje, in sicer na podlagi kronologije saksov (Hübener 1989, 83). Razumljivo je, da je njegova kronologija doživela argumentirano zavrnitev (Wernard 1998, 748, 771 sl.). Dannheimer je klasifikacijo lauterhofenskih saksov izvedel na podlagi razmerja med dolžino trna držaja in dolžino rezila (Dannheimer 1968, 19 sl.), Wernardu pa sta bili glavno merilo širina in dolžina rezila, dolžina trna držaja pa se mu ni zdela tako pomembna, ker se je pri enako oblikovanem rezilu lahko precej spreminjala. Ker je trn samo kovinski del držaja, za katerega se nam večinoma organska snov ni ohranila, je edini funkcionalni del, ki je bolj ali manj še tak kot v času uporabe, rezilo. Zato je Wernardova odločitev upravičena in jo prevzemamo. Wernard je na podlagi povsem arbitrarno določenih meja sakse razdelil na različne skupine, ki so v veliki meri sočasne, opazne pa so tudi nekatere spremembe v času (Wernard 1998, 770 sl., Abb. 3).

Za mersko analizo rezil je v Altenerdingu primernih 86 boljše ohranjenih saksov. Kar 83 jih je v časovno ožje opredeljivih grobovih. Najprej smo sakse klasificirali po Wernardovih kriterijih (slika 6). Nato smo s pomočjo

Slika 6: Altenerding. Y os = širina rezila v cm, X os = dolžina rezila v cm. Skupine saksov: 1 – kratki, 2 – lahki široki, 3 – lahki, 4 – masivni kratki, 5 – noži oz. saksii, 6 – težki široki, 7 – ozki kratki, 8 – Lauterhofen. Številke ob znakih pomenijo številko groba.

Slika 7: Altenerding. Potencialno število grobov s saksii.

potencialnih grobov (glej zgoraj) s saksii (slika 7) opazovali spremembe razmerij posameznih merskih tipov skozi čas (slike 8–10). 100 % pomeni število vseh potencialnih grobov s saksii posameznega časovnega odseka. Na koncu smo dodali še sakse iz Lauterhofna.

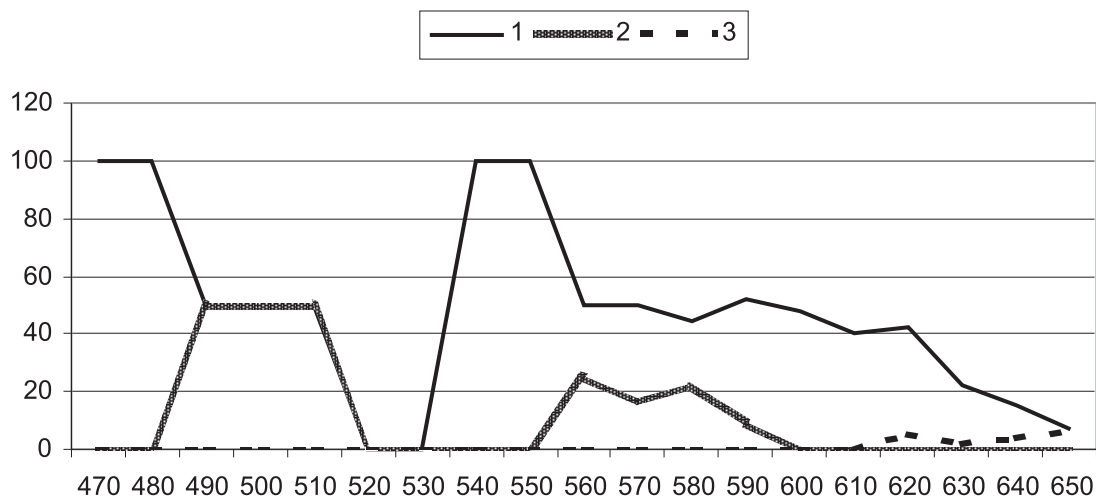
Rezultati Grafikon (slika 6) opozarja na skupino z zelo ozkimi rezili (slika 6: 5), ki bi bili lahko tako noži kot tudi že saksii. Wernard je posebej sicer ni opredelil, vendar nanjo opozarja ter ji pripisuje tudi primerka iz gr. 825 in 1153 v Altenerdingu (Wernard 1998, 774, op. 120), ki ju mi nismo upoštevali. Prvega je Sage opredelil kot nož, drugi pa ima odlomljen dovršen del rezila. Glede na siceršnje mere Wernardovih skupin se razlikuje samo saks iz groba 622 (nastal je v času od okoli leta 630 do okoli leta 640); po širini (3,6 cm) spada med lahke sakse, po dožini (41 cm) pa jih presega. Označili smo ga kot lahki saks (slika 6: 3). Značilno je tudi, da v Altenerdingu ni dolgih saksov, kot težka široka pa je bilo mogoče določiti samo dva (slika 6: 6). Že Hübener pa je opazil, da je v Altenerdingu izjemno malo saksov z dolgimi trni držaja (Hübener 1989, 82, Abb. 5).

Lauterhofenski saksii (slika 6: 8) bi po Wernardovih merilih pripadali različnim skupinam. Dva sta lahka široka (slika 6: 9, 31). Saks iz gr. 31 je z rezilom dožine 25,3 cm pravzaprav že tik pod spodnjo mejo (26 cm) glavnine skupine. Saks iz gr. 29 ima rezilo samo deloma ohra-

njeno, zato ga nismo mogli vnesti v grafikon, po širini rezila 3,9 cm pa spada bodisi v skupino masivnih saksov bodisi lahkih. H glavnini dolgih saksov spadajo tisti iz grobov 40, 42, 43, 44 in 63, za milimeter je od nje ožji saks iz groba 55, vendar že ima ustrezno dolžino. Hübener postavlja spodnjo mejo dolžine rezila dolgih saksov pri 50 cm (Hübener 1989, 78), Wernard pri 48 cm (Wernard 1998, Abb. 3). V prostor med Wernardove lahke sakse, lahke široke in dolge sakse spadajo saksii iz grobov 2, 45 in 49.

Grafikon potencialnega števila grobov v času (slika 7) v Altenerdingu kaže, da je število saksov do okoli leta 560 tako majhno, da analiza v tem začetnem obdobju ne more dati zanesljive podobe. Izrazit vrh pri obdobju okoli let 630–640 je najverjetneje posledica številnih nasilnih smrti zaradi bojev, v katerih so sodelovali altenerdinški moški (več o tem Pleterski 2002, 230; Losert, Pleterski 2003, 645). Ker so kmalu potem na grobišču prenehali pokopavati tisti del moških, ki se je izkazoval z oborožitvijo (Pleterski 2002, 230; Losert, Pleterski 2003, 645 sl.), so saksii izginili iz grobov.

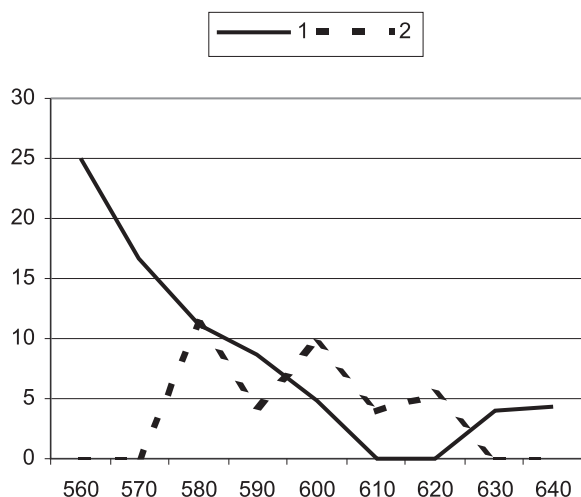
Majhni ozki saksii oziroma noži (slika 8: 2) so se pojavili neenakomerno; to je najverjetneje posledica problematičnosti klasificiranja. Kratki saksii (slika 8: 1) so bili v uporabi ves čas, le da njihova pogostost od okoli leta 620 hitro upade. Težki široki saksii (slika 8: 3) so bili od približno leta 620 nepomembni.

Slika 8: Altenerding. Odstotek potencialnih grobov z: 1 – kratkimi saksi, 2 – noži oz. saksi, 3 – težkimi širokimi saksi.

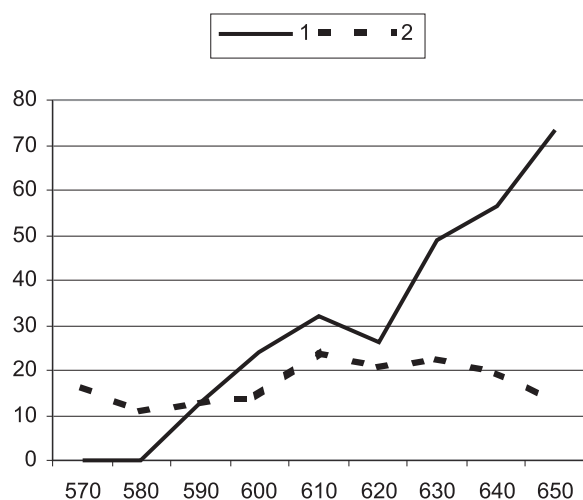
Ozki kratki saksi (slika 9: 2) so bili razmeroma nepomembni v zadnji četrtini 6. stoletja in prvi četrtini 7. stoletja. Nekoliko prej so se pojavili in nekoliko pozneje izginili masivni kratki saksi (slika 9: 1). Njihova krivulja kaže, da so jih uporabljali vse manj.

V zadnji tretjini 6. stoletja in prvi polovici 7. stoletja so bili enakomerno v uporabi lahki široki saksi (slika 10: 2). Lahki saksi (slika 10: 1) so se pojavili približno po letu 580; nato je uporaba hitro naraščala, tako da so okoli leta 650 predstavljali že tri četrtine vseh.

Slika 9: Altenerding. Odstotek potencialnih grobov z: 1 – masivnimi kratkimi saksi, 2 – ozkimi kratkimi saksi.

Razprava Čeprev smo skupine določili arbitrarno, se razvojne težnje dobro kažejo. Uporaba kratkih saksov (slika 8: 1) in masivnih kratkih saksov (slika 9: 1) se zmanjšuje, izrazito pa narašča delež lahkih saksov (slika 10: 1), ki so daljši. Čeprev je že Hübener določil skupino vmesnih primerkov med navadnimi saksi in dolgimi saksi (Hübener 1989, 76 sl.), pušča Wernard vprašanje nastanka dolgih saksov odprto. Oblikoval je namreč prehodno obdobje 660/670 do okoli 680; vanj je časovno določil samo 10 saksov, ki so večinoma težki in široki. Ko so se nato po njegovi kronologiji okoli leta 680 pojavili dolgi saksi, ki jih je razvojno težko izvajati iz težkih širokih saksov, se mu je kot osnovno postavilo vprašanje, ali gre pri dolgih saksih za nov pojav ali razvojno stopnjo težkih širokih saksov (Wernard 1998, 778 sl.). Naši grafikoni ponujajo naslednjo možno razlago. Dolgi saksi so se razvili iz lahkih in lahkih širokih saksov; to kaže tako potek grafikonov (slika 10) kot tudi obstoj vmesnih oblik (slika 6: 2, 45, 49 in že omenjeni saks iz groba 622 v Altenerdingu). Težki široki saksi so bili samo stranska, neuspešna smer razvoja. Izredno kratko prehodno obdobje, ki ga je Wernard določil na 15–20 let, in omejena možnost tako natančnega datiranja gradiva, sta mu lahko dali povsem naključen izbor. Možno pa bi bilo, da so se težki široki saksi pojavljali samo v boljše opremljenih grobovih, ki jih je lažje datirati in imamo tako opraviti predvsem z določeno socialno skupino. Zelo verjetno je sakse datiral samo s spremnim gradivom v grobovih, ne

Slika 10: Altenerding. Odstotek potencialnih grobov z:
1 – lahкими saksí, 2 – lahкими širokimi saksí.

pa tudi s strukturami celotnih grobišč; to bi mu delo seveda izjemno upočasnilo, a marsikdaj prineslo nekoliko drugačne datacije. Tako v prehodno obdobje ni mogel zajeti gradiva iz Lauterhofna (glej dalje).

Lauterhofen

Grobišče iz pozne merovinške dobe na ledini Geißäcker v Lauterhofnu (deželni okraj Neumarkt in Oberpfalz) je bilo raziskano v obdobju 1953–1960. Dokumentiranih je bilo 91 grobov s številkami od 1 do 86. Grobišče je bilo izkopano bolj ali manj v celoti, samo na severozahodu obstaja možnost, da se je arheologom kak grob tudi "izmaknil" (Dannheimer 1968, 38). Avtor objave po opravljeni analizi predmetov, grobov in najdišča v prostorskem in historičnem kontekstu kot čas pokopavanja predlaga obdobje od leta 670 do leta 750, v slikovni predstavitvi pa najstarejše grobove postavlja v drugo polovico 7. stoletja; najmlajši grobovi s pridatki naj bi nastali še v prvi tretjini 8. stoletja. Zgornja časovna meja grobišča je določena historično. Grobišče naj bi opustili, ko so začeli pokopavati ob na novo zgrajeni cerkvi sv. Martina v Lauterhofnu. Ta bi lahko nastala v sklopu novega kraljevega dvorca sredi 8. stoletja (Dannheimer 1968, 41, 56, 61, tabla 25: 1). Podatke za našo analizo smo vzeli iz Dannheimerjeve objave in jih dopolnili z ogledom najdb v depoju Zgodovinskega muzeja v Regensburgu. Osnovne antropološke podatke o spolu in starosti

pokopanih je Dannheimer dobil od Kurta Gerhardta, nato pa jih je monografsko predstavil nekaj let pozneje (Gerhardt 1975).

Jagode

V Lauterhofnu so bile jagode najdene v 14 grobovih. V obravnavo smo jih lahko vključili 509 v 149 skupkih. Kar 100 skupkov ima samo po eno jagodo. Drugi jih imajo bodisi 2–7 bodisi 13 in več. V primerjavi z Altenerdingom smo določili sorazmerno več skupkov, ker smo uporabili natančnejša merila za njihovo določitev – upoštevali smo več lastnosti. Struktura sestojev je taka, kot smo jo ugotovili za obdobje po letu 660 v Altenerdingu (slika 2–5). Večkratnih jagod s stekleno prevleko prek kovinske folije ni, jantarne ter jagode *millefiori* in večkratne jagode so samo še izjeme; večina so posamične. Kar 8 (57 %) grobov ima samo enobarvne jagode, v drugih grobovih je od vsake vrste samo po ena. Dobra polovica (264) jagod je oranžnih. Takih ni samo v treh grobovih (20, 53, 58), ki pa imajo od vseh najmanj jagod: od ena do devet. Njihov delež je tako še nekoliko večji, kot bi ga pričakovali po vzoru Altenerdinga. Nasprotno pa je rdečerjavih jagod nekoliko manj: 9 grobov (64 %) od 14.

Dannheimer je skušal lauterhofenske sestoje jagod s pomočjo kombinacijske tabele razporediti v tri skupine (Dannheimer 1968, 25 sl. in tabela 1), nato pa jih je uporabljal, kot da bi imele določeno časovno izpovednost. Prva in najstarejša so trije grobovi (10, 20 in 24) z barvno in oblikovno enoličnimi sestoji. Za njegovo drugo skupino jagod so značilni bolj raznoliki sestoji, v katerih so tudi jagode iz ametistov, ni pa njihovih "posnetkov" iz prozornega stekla, ki so značilni za tretjo skupino. V končni interpretaciji je prve tri grobove sicer kartiral kot isto skupino (Dannheimer 1968, tabla 24: 1), vendar jih je nato razvrstil v dve različni obdobji: grob 10 v mlajše, 20 in 24 v starejše (Dannheimer 1968, tabla 25: 1). Pri dataciji groba 10 se mu je očitno zdelo, da za mlajšo datacijo govorita okras košarice uhana in polkrožna oblika pasne spona (Dannheimer 1968, 33). Spona je tako slabo ohranjena, da njene prvotne oblike ni mogoče zanesljivo razbrati, enako oblikovani uhani pa so bili najdeni tudi v Altenerdingu (gr. 1215 iz okoli 650 do okoli 660), kar kaže, da so se pojavljali tudi bolj zgodaj. Na koncu je časovno združil drugo in tretjo skupino (Dannheimer

1968, tabla 25: 1). Ob tem je zapisal, da topografska kronologija olajšuje časovno uvrstitev ženskih grobov (Dannheimer 1968, 40). Vendar je to svojo predpostavko zanikal tako z drugačno časovno opredelitvijo groba 10 kot tudi z združitvijo druge in tretje skupine, ki sicer zavzemata različen prostor (Dannheimer 1968, tabla 24: 1). Ker je analiza sestojev jagod v Altenerdingu pokazala, da je njihova raznolikost predvsem socialno pogojena, prve skupine lauterhofenskih jagod potemtakem ni mogoče kronološko interpretirati.

Čeprav se zdi, da jagode niso opora za podrobnejšo časovno členitev grobov v Lauterhofnu, rešitev problema obstaja. V bistvu jo je nakazal že Dannheimer sam, ko je opozoril na razlike med drugo in tretjo skupino. Mandljaste jagode iz modrega stekla so se v Altenerdingu pojavljale hkrati z jagodami iz ametista in zato tudi v Lauterhofnu časovna razlika med njimi ni nujna. Tako tudi groba 53 z eno samo tovrstno modro jagodo ne moremo časovno podrobneje opredeliti. Vendar je pomembno Dannheimerjevo opozorilo na jagode iz skoraj brezbarvnega prozornega stekla. Gre za novost, ki je v Altenerdingu ni bilo opaziti, najverjetneje zato, ker se je pojavila šele po opustitvi tamkajšnjega grobišča. Dannheimer jih postavlja v najmlajšo skupino grobov s pridatki v Lauterhofnu (Dannheimer 1968, tabela 1, tabla 24: 1, 25: 1), ki je zanesljivo mlajša od altenerdinških grobov. Pojav takih jagod zato lahko datiramo najprej v čas od okoli leta 690 dalje. Tako lahko kot pozne potrdimo grobove 36, 51, 59 in 80. Nasprotno je bilo mogoče opaziti, da so v teh grobovih rdečerjave jagode zastopane samo posamič, z izjemo v grobu 59, ki pa ima tako ali tako najbolj raznolik sestoj jagod in je v njem jagod tudi absolutno največ – 97. Po 5 ali več rdečerjavih jagod je v sestojih grobov 10, 41 in 66, ki nimajo prozornih jagod mlade izdelave. Zato je zelo verjetno, da so ti sestoji starejši; v njih so jagode iz ametistov, ni pa rumenih jagod. Tako se zdi, da se je konec 7. stoletja ali okoli leta 700 spet zelo spremenila ponudba jagod na trgu. Zaradi jagod iz ametista tudi grob 61 verjetneje pripada starejšim. Grobovi 20, 58, 79 in 46 nimajo niti starejših niti mlajših jagod. Podobno je z grobom 24, ki pa ima ostanek spona – trn s krožno razširitvijo – in uhan s košarico tipa Allach / Untermenzing, ki govorita za starejšo datacijo (Dannheimer 1968, 32, 33, 40). Grob 20 ima naglavni obroček z ravno odrezanima koncema in

vdeto stekleno jagodo. Takih v Altenerdingu ni, kar kaže na mlajši čas.

Saksi

Kot smo videli, se je prav v času razvoja lauterhofenskega grobišča zgodila sprememba in so se pojavili dolgi saksi. Dannheimer, ki se je oprl na razmerje med trnom držaja in dolžino rezila, je določil starejšo skupino grobov s saksi – 9, 29 in 31, vsi drugi so po njegovem mnenju mlajši (Dannheimer 1968, 19 sl.). Če prevzamemo Wernardovo klasifikacijo, lahko obdobju treh naštetih dodamo še sakse prehodnih mer iz grobov 2, 45 in 49 (slika 6: 8). Ob tem postane očitno tudi, da so vsi zaklepni noži in velike spona brez pasnih jezičkov navzoči samo v grobovih z mlajšimi saksi (gr. 40, 42, 43, 44, 55 in 63), to pa v mlajši čas postavlja še grobove 8, 11, 57, 67, 73, 76, 78 in 85. Ker v tej mlajši skupini ni več mnogodelnih pasnih sestojev, se nam zdi, da so grobovi z dolgimi saksi verjetnejši po okoli leta 680. Tudi datacije dolgih saksov na Nizozemskem kažejo, da sodi začetek njihove najstarejše skupine v čas okoli leta 690 (Westphal 1996–1997, Abb. 3).

Plastovitost

Metoda Pri časovnem opredeljevanju so nam v pomoč tudi stratigrafski odnosi. Izjemno število 1135 grobov s stratigrafskimi odnosi v Altenerdingu je omogočilo izračunati najmanjši čas, ki mine, preden tak odnos nastane. Možnost, da bi se to zgodilo prej kot po 25 letih, je zanesljivo majhna, nato pa se hitro poveča proti 35 letom (Pleterski 2002, sl. 30; Losert, Pleterski 2003, Abb. 158). Ker smo se odločili za zaokrožanje na desetletja, smo predpostavili, da je med dvema grobovoma v stratigrafskem odnosu najmanjša časovna razlika treh desetletij. To pomeni, da grobova v stratigrafskem odnosu najverjetneje pripadata tudi dvema različnima rodovoma. Pozneje smo ugotovili, da se ta časovna razlika kaže tudi v starem prepričanju, da po 30 letih postane mrtvec živemu človeku neškodljiv. O tem nam poroča zapis zagovora s konca 15. ali začetka 16. stoletja – *Die chunnen mir hewt als wenig geschaden als der man, der vor xxx Jaren ist pegrabenn* –, ki je bil v uporabi tudi v tedanji Ljubljani (Javor-Briški 1998, 9; Nabergoj 2001, 61).

Mlajši zagovori omenjajo časovno mejo 32 let (Grafe-nauer 1943, 231; Makarovič 1995, 373). Arheološko ugo-tovljena časovna razlika ima zato zelo verjetno vzrok v kulturi.

Omenjena tri desetletja smo prišteli ali odšteli najstarej-šemu in najmlajšemu možnemu času nastanka grobov, ki smo jih datirali s predmeti ter upoštevali tudi splošni začetek in konec pokopavanja na grobišču. V paru grobov, ki sta si v stratigrafskem odnosu, najmlajši čas nastanka mlajšega groba določa najmlajši čas nastanka starejšega in narobe, najstarejši čas nastanka starejšega groba določa najstarejši čas nastanka mlajšega groba. Dannheimer je za splošni začetek in konec pokopavanja na grobišču predlagal letnici 670 in 750 (Dannheimer 1968, 41). V sklepni kronološki tabeli je najstarejše grobove postavil v drugo polovico 7. stoletja (Dannheimer 1968, tabla 25: 1), to pa pomeni, da je dopustil zgodnejši začetek pokopavanja. Za to bi govoril tudi grob 29 s kratkimi jermenskimi jezički mnogodelne-ga pasnega sestoja. Kot splošni začetek pokopavanja v Lauterhofnu smo tako sprejeli čas okoli 650/660, kot konec pa okoli 750.

Rezultat (slika 11) 27 grobov v 15 stratigrafskih zapored-jih kaže pokopavanje v najmanj treh zaporednih rodovih. Razen groba 7a, ki je mlajši od dveh grobov brez pridatkov, so sicer vsi drugi grobovi s pridatki starejši od grobov brez pridatkov, to pa zelo jasno kaže, da so naj-mlajši grobovi bolj ali manj brez pridatkov.

Razprava Že Dannheimer je ugotovil, da grobovi brez pridatkov predstavljajo končno obdobje pokopavanja. Časovno je razdelil grobišče na tri faze: prvo s starejši-mi predmeti in 5 pokopi, drugo z mlajšimi predmeti in najmanj 36 pokopi ter tretjo brez pridatkov s približno 30 pokopi. Prvi dve naj bi predstavljali dva rodova po 30 let, tretja z manj grobovi kot druga pa tretji rod, ki so ga prenehali pokopavati prej kot po 30 letih, ker so začeli uporabljati pokopališče pri Sv. Martinu. To v končnem izračunu pomeni 80 let pokopavanja v obdobju od leta 670 do leta 750 (prim. Dannheimer 1968, 41, 61 in tabla 25: 1).

Naša opažanja to podobo nekoliko spreminjajo. V začetno obdobje smo lahko postavili 12 grobov, to pa

07b	<	07a	
07c	<	07a	
11	<	06b	< 06a
11	<	06a	
20	<	18	
24	<	23	
29	<	25	
37	<	35	
52b	<	52a	
73	<	68	
76	<	69	
85	<	84b	< 84a
85	<	84a	
41	<	27	
42	<	38	

Slika 11: Lauterhofen. Stratigrafska zaporedja grobov po stop-nji zanesljivosti: prvih 13 je zanesljivih, sledita še dve verjetni (prim. Dannheimer 1968, 16 in tabla 26). Znak < pomeni "starejši od". Krepko zapisane številke pomenijo grobove s pridatki.

pomembno spremeni številčno razmerje med starejšimi in mlajšimi grobovi, ki ga je določil Dannheimer. Namesto eksplozije se orisuje podoba mnogo zmerne-jšega razvoja prebivalstva. Groba brez pridatkov (7b in 7c), ki sta starejša od groba 7a s pridatki, kažeta, da so grobovi obeh vrst obstajali tudi hkrati. Čeprav je res, da noben grob s pridatki – stratigrafsko gledano – ni zanesljivo datiran v čas po letu 720, redki predmeti v grobovih mlajšega pokopališča ob cerkvi sv. Martina v Lauterhofnu (Dannheimer 1968, 55 sl.) vendarle dokazujejo, da so arheološko opazne predmete dajali v grobove tudi še pozneje.

Grobova 11 in 85, ki smo ju lahko opredelili v čas po letu 690, stojita na začetku stratigrafskega zaporedja treh grobov. Če upoštevamo še obstoj najstarejših grobov iz časa od okoli 650/660 do okoli 680, postane očitno, da so na obravnavanem grobišču pokopavali pripadnike naj-manj štirih rodov. In če drži, da so prenehali pokopavati okoli leta 750, grobova 11 in 85 ne moreta biti kasnejša od okoli 690, to pa začetek pokopavanja prav tako postavlja v čas okoli leta 660. Hkrati to pomeni, da nobenega groba ne moremo zanesljivo datirati v čas po letu 750. Grobova 6b in 84b sta lahko nastala okoli leta 720, 6a in 84a pa okoli leta 750.

V celoti moramo tako računati z nekoliko daljšim obdobjem pokopavanja, več rodovi in zmernejšo rastjo prebivalstva.

LITERATURA

- CALLMER, J. 1996, Oriental Beads in Europe, A.D. 600–800. – *Rome and the North. Studies in Mediterranean Archaeology and Literature* 135, 53 sl.
- DANNHEIMER, H. 1968, *Lauterhofen im frühen Mittelalter. Reihengräberfeld – Martinskirche – Königshof. – Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* 22, Verlag Michael Lassleben, Kallmünz in Oberpfalz.
- GERHARDT, K. 1975, *Lauterhofen. Zur Anthropologie des Reihengräberfeldes in der Flur "Geissäcker" und des Friedhofes bei St. Martin. – Prähistorische Staatssammlung, München.*
- GRAFENAUER, I. 1943, "Duhovna bramba" in "Kolomonov žegen" (nove najdbe in izsledki). – *Razprave I, Filozofsko-filološko-historični razred AZU*, 203 sl.
- HÜBENER, W. 1989, Die Langsaxe der späten Merowingerzeit. – *Acta Praehistorica Archaeologica* 21, 75 sl.
- JAVOR-BRIŠKI, M. 1998, Geistesgeschichtliche und literarhistorische Aspekte eines spätmittelalterlichen Privatgebüchses der National- und Universitätsbibliothek von Ljubljana. – *Acta Neophilologica* 31, 3 sl.
- KATZAMEYER, T. 1997, Verbreitungsbilder ausgewählter Perlentypen des Frühmittelalters in Süd- und Westdeutschland. – V: U. VON FREEDEN, A. WIECZOREK (ur.), *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. – Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 1, 149 sl.
- LOSERT, H. in A. PLETERSKI 2003, *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und Ethnogenese der Bajuwaren. – Scrpvaz-Verlag – Založba ZRC, Berlin – Bamberg – Ljubljana.*
- MAKAROVIČ, G. 1995, Tobijev žegen. – *Etnolog* 5 (LVI), 371 sl.
- NABERGOJ, T. 2001, *Oboroženi stan srednjeveške družbe na Slovenskem na osnovi materialnih virov. Primer: meči.* Magistrsko delo. – Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- PÉRIN, P. 1980, *La datation des tombes mérovingiennes. – Genčve.*
- PLETERSKI, A. 2001, *Zbirka podatkov "AltenerdingDB".* – Ljubljana. <http://www.zrc-sazu.si/iza/AE/Zbirka.htm>
- PLETERSKI, A. 2002, *Grobišče kot nosilec arheoloških informacij – primer Altenerding.* – Ljubljana. <http://www.zrc-sazu.si/iza/AE/Besedilo.html>
- SAGE, W. 1984, *Das Reihengräberfeld von Altenerding in Oberbayern I. – Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Serie A*, 14, Gebr. Mann Verlag, Berlin.
- STAŠŠIKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. in A. PLŠKO 1997, Typologische und technologische Aspekte der Perlen aus dem frühmittelalterlichen Gräberfeld in Borovce. – V: U. VON FREEDEN, A. WIECZOREK (ur.), *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. – Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 1, 259 sl.
- SZAMEIT, E. 2000, Zum archäologischen Bild der frühen Slawen in Österreich. Mit Fragen zur ethnischen Bestimmung karolingerzeitlicher Gräberfelder im Ostalpenraum. – V: R. BRATOŽ (ur.), *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze I. = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese I. – Situla* 39, *Razprave I. razreda SAZU* 18, 507 sl.
- WERNARD, J. 1998, "Hic scramasaxi loquuntur". Typologisch-chronologische Studie zum einschneidigen Schwert der Merowingerzeit in Süddeutschland. – *Germania* 76, 747 sl.
- WESTPHAL, H. 1996–1997, Untersuchungen an Langsaxen aus niederländischen Sammlungen. – *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 42, 407 sl.

Plemstvo in predmeti iz njegovega vsakdanjika. Raziskave materialne kulture 13. in 14. stoletja

Der Adel und sein Alltagsgerät. Untersuchungen zur Sachkultur des 13. und 14. Jahrhunderts

© Christof Krauskopf

Berlin

Izvleček V arheološkem gradivu, izkopanem na gradovih, se zrcali sestava nekdanjega grajskega inventarja. Primerjava zbirov najdb z 19 gradov kaže sorodnosti in razlike v njihovi nekdanji opremljenosti. Lastniško-pravni položaj gradov nima nikakršnega ali le zelo majhen vpliv na sestav inventarja. Obstoječe razlike dopuščajo oblikovanje pojasnjenih modelov glede na regionalno, kronološko, pa tudi družbenozgodovinsko ter oblastno-pravno in politično ozadje. Raziskava predstavlja prvi korak k ovrednotenju pomena plemiških bivališč na osnovi zbirov najdb, vendar mu morajo slediti še druge podobne analize.

Ključne besede arheologija srednjega veka, veda o realijah, plemiška kultura, zgodovina vsakdana, kastelologija

Preučevanje življenjskih razmer plemstva

Življenjske razmere srednjeveškega plemstva so že dolgo v središču zanimanja zgodovinskih raziskav. V 19. stoletju so se s plemiškimi bivališči ukvarjali predvsem poklicni vojaki. Prve študije so gradove obravnavale predvsem kot vojaške objekte, pri katerih je bila v ospredju obrambna funkcija (npr. Cohausen 1898 [1995], 139). Podobno je veljalo tudi za interpretacije prvih izkopavanj gradov; tako so imele na primer raziskave gradu Tannenberg, ki stoji ob Jantarni cesti v južnem Hessnu, predvsem namen osvetliti dogodke, ki so pripeljali do obleganja in uničenja tega "roparskega gnezda" v letu 1399 (von Hefner, Wolf 1850), četudi so bili ob tem odkriti številni predmeti iz vsakdanjega življenja.

Tednji raziskovalci so grad kot plemiško bivališče obravnavali zgolj z arhitekturnega in obrambno-tehničnega stališča, življenje plemstva pa so poskušali rekonstruirati na podlagi sočasne književnosti. Pri tem so opisom iz dvorske književnosti pripisovali veliko pričevalno vrednost. Najobširnejši tovrstni poskus interpretacije dvorske literature, ki pa je zasnovan brez vsakršnih orodij za kritično presojo virov, je študija Alwina Schultza (1880 [1991]), ki obsega dva zvezka. Pred takšno uporabo "romaneskni opisov" je že skoraj dvajset let pred izidom tega dela svaril Hanns Weininger (1863), vendar so njegova opozorila ostala prezrta še daleč v 20. stoletje. Obravnava nekaterih zvrsti besedil je neredko, celo dandanes po tekstnokritički plati pomanjkljiva. Poznosrednjeveško poezijo z njenim izrazito slikovitim jezikom raziskovalci še vedno radi uporabljajo za opisovanje srednjeveške realnosti, pri tem pa ne upoštevajo imen njenih avtorjev. Interpretacije, ki izhajajo iz takšne rabe, so dvakrat napačne tudi zaradi

Auszug *Im archäologischen Fundmaterial aus Burgengrabungen spiegelt sich die Zusammensetzung der ehemaligen Gerätebestände der Burgen wider. Ein Vergleich der Fundbestände von 19 Anlagen zeigt Gemeinsamkeiten und Unterschiede der ehemaligen Ausstattung. Die besitzrechtliche Stellung der Burgen hat keinen oder nur sehr geringen Einfluss auf die Gerätebestände. Die bestehenden Unterschiede lassen Erklärungsmodelle mit regionalem und chronologischem, aber auch sozialgeschichtlichem sowie herrschaftsrechtlichem und -politischem Hintergrund zu. Die Untersuchung stellt einen ersten Schritt zur Bewertung der Bedeutung von Adelssitzen anhand der Fundbestände dar, dem weitere ähnliche Auswertungen folgen sollten.*

Schlüsselworte *Mittelalterarchäologie, Realienkunde, Adelskultur, Alltagsgeschichte, Burgenkunde*

Die Erforschung adliger Lebensverhältnisse

Die Lebensverhältnisse des mittelalterlichen Adels stehen schon seit langer Zeit im Mittelpunkt des Interesses historischer Forschung. Bereits im 19. Jahrhundert beschäftigten sich zunächst besonders Militärs mit den adligen Wohnsitzen. Die ersten Ansätze sahen die Burgen jedoch primär als militärische Anlagen, deren Verteidigungsfunktion im Vordergrund stand (z. B. Cohausen 1898 [1995], 139). Auch bei der Interpretation früher Ausgrabungen, wie beispielsweise der Untersuchung der Burg Tannenberg an der Bergstraße in Südhessen, ging es – obwohl dort umfangreiches Gerät des alltäglichen Lebens gefunden worden war – besonders um die Ereignisse, die zur Belagerung und Zerstörung des "Raubnestes" im Jahr 1399 geführt hatten (von Hefner, Wolf 1850).

Während die Burg als adliger Wohnsitz unter rein architektonischen und verteidigungstechnischen Gesichtspunkten betrachtet wurde, versuchte man, das Leben des Adels mit Hilfe der zeitgenössischen Literatur zu rekonstruieren. Dabei wurde den Beschreibungen der höfischen Literatur ein hoher Zeugniswert beigemessen. Der – freilich völlig ohne quellenkritischen Ansatz angelegte – umfangreichste Versuch zur Interpretation höfischer Literatur ist die zweibändige Arbeit von Alwin Schultz (1880 [1991]). Vor einer derartigen Verwendung der "romanhaften Beschreibungen" hatte jedoch bereits fast 20 Jahre zuvor Hanns Weininger (1863) gewarnt. Diese Warnungen wurden jedoch bis weit ins 20. Jahrhundert hinein ignoriert, die Herangehensweise lässt bei bestimmten Textgattungen bis heute in quellenkritischer Hinsicht zu wünschen übrig. So wird immer noch die spätmittelalterliche Dichtung mit ihrer ausgeprägt bild-

uporabe t. i. "jedrnih citatov", ki jih, iztrgane iz vsakokratnega konteksta, znova in znova nepreverjene navajajo v sekundarni literaturi.

V drugi fazi ukvarjanja z vsakdanjim življenjem plemstva so raziskovalci začeli združevati različne zvrsti virov, ki so jim bili na voljo, da bi tako dobili sliko tedanjih razmer. Grad je bil bolj poudarjeno obravnavan v vlogi bivališča, arheološke najdbe so dobile veljavo vsaj kot ilustracija vsakdanjika, kar zadeva pisne vire, pa je živopisna dvorska književnost odstopila prednost drugim vrstam virov, kot so denimo inventarji, računske knjige idr.¹

Z razvojem moderne srednjeveške arheologije po drugi svetovni vojni je število najdb iz plemiških bivališč hitro naraslo. Raziskovalci so se sprva cela desetletja ukvarjali z obravnavo tipologije, kronologije in horologije gradiva, konec sedemdesetih in v osemdesetih letih 20. stoletja pa so se – vsaj v nekaterih raziskovalnih regijah – začeli kazati novi pristopi pri obravnavi najdb. Švicarski raziskovalci so začeli preučevati pomen predmetov v času njihove uporabe (Tauber 1985; Meyer 1995 in 1997). V Avstriji je bil z ustanovitvijo Inštituta za raziskovanje avstrijskih srednjeveških realij (*Institut für mittelalterliche Realienkunde Österreichs*), danes Inštituta za raziskovanje realij srednjega in zgodnjega novega veka (*Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit*), položen temeljni kamen za obsežno, interdisciplinarno preučevanje materialne kulture.

Pozivi k odpiranju novih raziskovalnih tematik in uveljavitvi novih pristopov so bili od osemdesetih let 20. stoletja vse glasnejši tudi v nemški srednjeveški arheologiji (denimo Falk, Hammel 1986; Scholkmann 1984, 1993, 1995, 1998, 2001; Steuer 1998). V zadnjih letih je izšlo več obsežnih del, katerih izhodišče je študij realij (Hesse 2003; Müller 2000, Goßler 2003; Spiong 2000).

Izpovednost arheoloških najdb

Iz arheoloških kontekstov pridobljene realije so nosilci cele vrste informacij, ki jih lahko predstavimo v smislu različnih slojev. Najprej je z vsako realijo povezana

haften Sprache zur Beschreibung von Realitäten herangezogen, ohne die Intention der Autoren zu beachten. Gefördert werden Fehlinterpretationen in diesem Bereich durch die Verwendung von "Kernzitaten", die aus dem jeweiligen Zusammenhang gerissen sind und sich über Jahre hinweg unüberprüft in der Sekundärliteratur wieder finden lassen.

In einer zweiten Phase der Beschäftigung mit dem Alltagsleben des Adels begann man, die verschiedenen zur Verfügung stehenden Quellengattungen zu verschmelzen, um ein Bild der zeitgenössischen Verhältnisse zu bekommen. Die Burg wurde stärker als Wohnsitz betrachtet, archäologische Funde fanden zumindest zur Illustration des Alltagslebens Eingang und bei den Schriftquellen trat die bunte höfische Literatur zugunsten anderer Quellen, wie Inventaren, Rechnungsbüchern u.a. in den Hintergrund.¹

Durch die Entwicklung der modernen Mittelalterarchäologie nach dem Zweiten Weltkrieg stieg die Anzahl der zur Verfügung stehenden Fundstücke von adligen Wohnsitzen rapide an. War man zunächst Jahrzehnte damit beschäftigt, Typologie, Chronologie und Chorologie des Materials zu bearbeiten, so zeigten sich seit den späten siebziger und achtziger Jahren des 20. Jahrhunderts – zumindest in einigen Forschungsregionen – neue Ansätze der Beschäftigung mit den Funden ab. Die Schweizer Forschung begann, die Bedeutung der Gegenstände in ihrer Benutzungszeit zu beachten (Tauber 1985; Meyer 1995 und 1997). In Österreich wurde mit der Gründung des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs (heute: Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit) der Grundstein für eine umfassende interdisziplinär betriebene Sachkulturforschung geschaffen.

Die Rufe nach neuen Fragestellungen und Herangehensweisen wurden seit den achtziger Jahren des 20. Jahrhunderts auch in der deutschen Mittelalterarchäologie immer lauter geäußert (in Auswahl: Falk, Hammel 1986; Scholkmann 1984, 1993, 1995, 1998, 2001; Steuer 1998). In den letzten Jahren erschienen einige größere Arbeiten mit realienkundlichem Ansatz (Hesse 2003; Müller 2000; Goßler 2003; Spiong 2000).

¹ Glej zlasti seznam virov v: Satrapa-Schill 1978; Kerber 1999, II, 19–23.

¹ S. hierzu besonders die Quellenzusammenstellung bei Satrapa-Schill 1978; Kerber 1999, II, 19–23.

namembnost. Ljudje so v nekoč predmet izdelali za določen namen. Ta namen je bil lahko obrtno-kmetijski, gospodinjski, vojaški, kultni ali umetniški, lahko pa je imel tudi izključno statusne razloge.

Arheološke najdbe predstavljajo izbor iz vsakdanjika, ki ni filtriran po svetovnonazorskih ali estetskih kriterijih. Bolj "nevtralne" so kot druge vrste virov (Scholkmann 1988/1989, 189; Steuer 1998, 400). Arheologija lahko za preučevanje srednjega veka pridobiva nove in nove vire. Zagotovilo za nova spoznanja pa ob tem nikakor ni sama kvantiteta, marveč kvaliteta virov v smislu njihovih izpovednih potencialov (Scholkmann 1988/1989, 189). Odločilna je vrednost, ki jo najdbam pripišemo: naj služijo zgolj vzpostavitvi nove kronologije ali tudi interpretaciji danega najdišča (Scholkmann 1988/1989, 188)?

Najdba odpira spoznavne možnosti na različnih tematskih področjih (slika 1). Najprej je potrebno pojasniti *namembnost predmeta*. Določitev namembnosti posreduje informacijo, ki zadeva *čas uporabe*. Za datiranje je ta informacija kot domneva nujno potrebna, prav tako tudi za interpretacijo predmeta (črna puščica).

Arheološki kontekst najdbe je prav tako osrednjega pomena za datiranje in interpretacijo predmeta in najdišča; omogoča ugotovitve o *trenutku odložitve oz. zakopa* najdbe (črna puščica). Pri pridobivanju teh informacij je odločilna izkopavalna tehnika. Le zanesljivo stratigrafsko izkopavanje omogoča optimalno količino informacij. Izkopavanje po "naravnih" plasteh se je doslej – vsaj tam, kjer to dopušča narava terena – že vsesplošno uveljavilo (prim. že Scholkmann 1988/1989, 189).

Pomen predmeta v času, ko so ga uporabljali, obsega celo vrsto informacij. Pomislimo samo na predmete, ki so jih nosili in razkazovali kot statusne simbole in posredujejo nadaljnje informacije o družbeno-, gospodarsko-, pa tudi idejnozgodovinskih vprašanjih. Pri plemstvu je to denimo pretirano okrasje, ki naj bi v resničnem svetu izražalo idealne predstave o viteškem plemiču. Enak vzorec srečamo tudi v pisnih virih, v arheološkem gradivu (prim. Krauskopf 1994, 141–151), likovnih upodobitvah – na primer sočasnih idealnih tipskih upodobitvah vitezov v pesniških rokopisih (npr. Brinker, Flüher-Kreis 1991, 131 sl.) – ter sočasnem leposlovju (npr. Wiesinger 1994; Bümke 1986; Lemmer 1999). Tudi stavbna oprema plemiških bivališč, na primer število

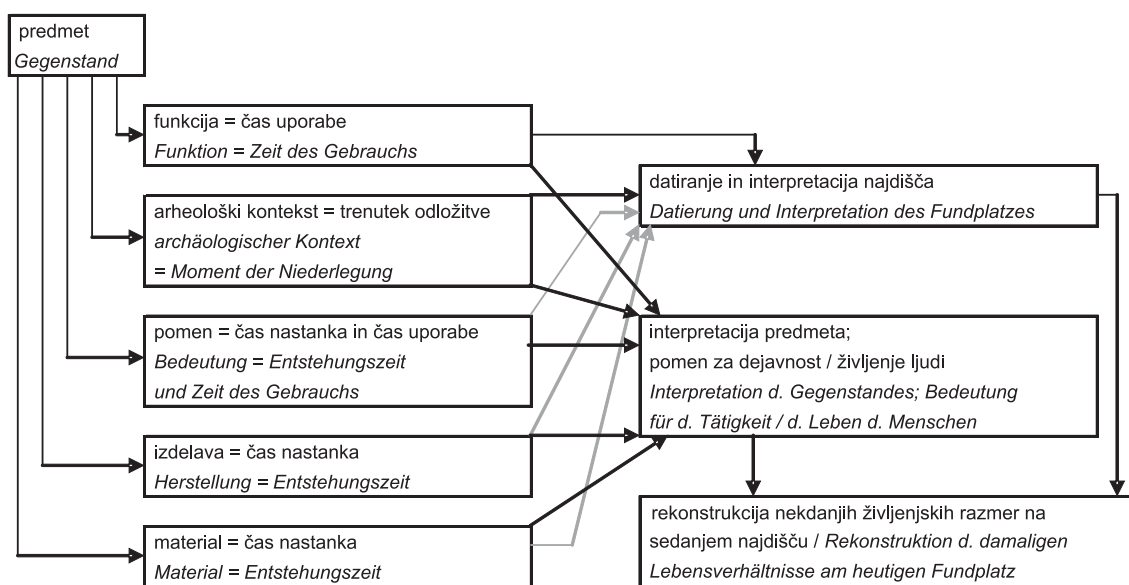
Die Aussagefähigkeit des archäologischen Fundmaterials

Die aus archäologischen Zusammenhängen geborgenen Realien sind Träger einer ganzen Anzahl von Informationen, die sich in unterschiedlichen Schichten darstellen lassen. Zunächst ist mit jeder Realie eine Funktion verknüpft. Die Menschen einer vergangenen Zeit fertigten den Gegenstand zu einem bestimmten Zweck an. Dieser Zweck konnte handwerklich-landwirtschaftlicher, hauswirtschaftlicher, kriegerischer, kultischer oder künstlerischer Natur sein, aber auch ausschließlich Statusgründen gedient haben.

Bodenfunde stellen eine Auswahl aus dem Alltag dar; deren Überlieferung durch keinerlei Kriterien weltanschaulicher und ästhetischer Art gefiltert sind. Sie sind "neutraler" als alle anderen Quellen (Scholkmann 1988/1989, 189; Steuer 1998, 400). Die Archäologie kann für das Mittelalter neues Quellenmaterial erschließen. Die Quantität ist dabei aber keineswegs der Garant für neue Erkenntnisse, sondern die Qualität im Hinblick auf die Aussagemöglichkeiten (Scholkmann 1988/1989, 189). Entscheidend ist die Wertigkeit, die dem Fundmaterial beigemessen wird. Dient es lediglich der Erstellung einer Chronologie oder der Interpretation eines Fundplatzes (Scholkmann 1988/1989, 188)?

Der Fundgegenstand eröffnet Erkenntnismöglichkeiten zu den verschiedensten Fragestellungen (Abb. 1). Zunächst ist die Funktion des Gegenstandes zu klären. Die Feststellung der Funktion vermittelt eine die Zeit des Gebrauchs betreffende Information. Für die Datierung ist diese Information als Voraussetzung unbedingt erforderlich, ebenso für die Interpretation des Gegenstandes (schwarze Pfeile).

Der archäologische Kontext des Fundstücks ist ebenfalls von zentraler Bedeutung für Datierung und Interpretation des Gegenstandes und des Fundplatzes; er lässt Aussagen über den Moment der Niederlegung des Fundstücks zu (schwarze Pfeile). Für die Gewinnung dieser Informationen kommt es entscheidend auf die Grabungstechnik an. Nur die stratigraphisch gesicherte Bergung des Fundmaterials ermöglicht ein Optimum an Informationsausbeute. Die Grabung nach natürlichen Schichten hat sich mittlerweile – zumindest da, wo es die Bodenver-

Slika 1: Izpovedni potencial arheoloških najdb. Črne puščice prikazujejo raziskovalne korake, ki so potrebni za dosego spoznanja, ki je zapisano v naslednjem polju. Sive puščice predstavljajo raziskovalne korake, ki za napredek znanja niso nujno potrebni. Grafični prikaz naj bi pojasnil, da rekonstrukcija nekdanje življenjske stvarnosti ni mogoča brez upoštevanja sočasnega pomena posameznih predmetov.

Abb. 1: Aussagemöglichkeiten archäologischer Funde. Die schwarzen Pfeile geben einen Untersuchungsschritt an, der für den im folgenden Feld genannten Erkenntnisfortschritt unbedingt erforderlich ist. Die grauen Pfeile bedeuten Untersuchungsschritte, die für den Erkenntnisfortschritt nicht unbedingt erforderlich sind. Die Grafik soll verdeutlichen, dass eine Rekonstruktion von Lebensrealitäten ohne die Betrachtung der zeitgenössischen Bedeutung eines Gegenstandes kaum möglich ist.

stolpov in zastekljenih oken, je bila v likovnih upodobitvah in književnih opisih uporabljena za idealiziranje (Wiesinger 1994, 12–17). Nasprotno seveda velja, da so lahko izkopane najdbe ali raziskave arhitekture z upoštevanjem različnih vrst virov v pomoč interpretacijam na tem področju. Kulturni pomen predmetov je pri tem zagotovo najočitnejša povezava s srednjeveškim duhovnim življenjem. Toda tudi pri obravnavi "malenkosti", kakršna je denimo križ, ki so ga nosili kot nakit in predmet razkazovanja in je na primer na konjski opravi plemiča kazal krščansko-viteške temelje svetovnega nazora lastnika konja, moramo upoštevati kompleksno celoto njihovega nekdanjega konteksta (Krauskopf 1995, 58 sl.).

Poznavanje nekdanjega pomena predmeta za datiranje in interpretacijo najdišča ni nujno potrebno, saj ju lahko izpeljemo tudi brez kulturnozgodovinske opredelitve posameznih predmetov (siva puščica). Raziskave materialne kulture v srednjeveški arheologiji posamič potekajo že kakih dvajset let, v zadnjem času pa vse bolj

hältnisse erlauben – allgemein durchgesetzt (dazu bereits Scholkmann 1988/1989, 189).

Die Bedeutung des Gegenstandes in der Zeit seines Gebrauches umfasst nun eine ganze Fülle von Informationen. So ist etwa an Gegenstände zu denken, die als Statussymbole zur Schau getragen wurden und die weit-erreichende Informationen zu sozial- und wirtschaftsgeschichtlichen, aber auch zu ideengeschichtlichen Fragestellungen vermitteln. Im Adelsbereich kann das beispielsweise übertriebener Schmuck sein, der die Idealvorstellungen des ritterlichen Adligen in der Wirklichkeit darstellen sollte. Diese Verhaltensweise begegnet uns sowohl in den Schriftquellen, im archäologischen Fundmaterial (vgl. auch Krauskopf 1994, 141–151), in der bildlichen Darstellung – beispielsweise in den idealtypischen zeitgenössischen Ritterdarstellungen der Liederhandschriften (s. hierzu z. B. Brinker, Flühler-Kreis 1991, 131ff) –, als auch in der zeitgenössischen Literatur (s. hierzu z. B. Wiesinger 1994; Bümke 1986;

pospešeno, vendar diskusija, ki o njih teče v strokovnih krogih, kaže, da je takšen pristop še v fazi razvoja (Janssen 1979, 190 sl.; Falk, Hammel 1986; Scholkmann 1984, 1993, 1995, 1998, 2001; Steuer 1998). Zahteve po izoblikovanju teoretskih osnov srednjeveške arheologije in po povezovanju z drugimi vedami, denimo etnologijo, to jasno izražajo (Seidenspinner 1986/1987). Od objave prispevka Wolfganga Seidenspinnerja s to temo pa se je diskusija razvijala dalje. Danes velja, da je za poglobljeno interpretacijo in sklepanje o srednjeveški življenjski stvarnosti podrobna interpretacija posameznega predmeta enako pomembna kakor datiranje in interpretacija celotnega najdišča (črna puščica).

Vidiki izdelave predmeta za interpretacijo tako najdišča kakor tudi predmeta samega po splošnem prepričanju niso nujno potrebni (siva puščica). Nadaljnja vprašanja, kot denimo tehnološko-zgodovinska plat, razprostranjenost in vrednost predmeta, torej tako rekoč obravnava, ki presega "osnovne informacije", zahtevajo natančno preučitev izdelave v vseh detajlih (črna puščica). Do rezultatov, ki izhajajo iz, denimo, ugotovitev o razprostranjenosti predmetov, torej do podatkov o trgovini, organiziranosti obrtnih dejavnosti (potujoči obrtniki ...) ali medkulturnih stikih, lahko pridemo le na osnovi podrobnih raziskav postopkov izdelave in analize materialov.

Predstavljeni diagram ne nazadnje pojasnjuje, da uporaba najdb kot zgozlj pripomočka za datiranje ter opustitev poglobljenega kulturnozgodovinskega vrednotenja močno omejujeta izpovedne možnosti najdbe ali odkritja. Takšno samoomejevanje na datiranje in tipologijo pri raziskovanju realij onemogoča, da bi se približali nekdanji življenjski stvarnosti, kar naj bi bilo sicer cilj vseh zgodovinskih raziskav. Prav k temu cilju pa stremijo tudi aktualna prizadevanja za povezavo arheologije in vede o realijah.

Metodika raziskovanja

Izhajajoč iz različnih slojev informacij, ki so imanentne vsaki najdbi, smo formulirali vrsto vprašanj, ki naj bi jih zastavili arheološkemu gradivu iz plemiških bivališč.²

Lemmer 1999). Auch die bauliche Ausstattung von Adelssitzen wurde in der bildlichen und literarischen Darstellung, z. B. bei der Anzahl abgebildeter oder beschriebener Türme und verglaster Fenster, zur Idealisierung herangezogen (Wiesinger 1994, 12–17). Im Umkehrschluss können Ausgrabungsfunde oder Befunde der Bauforschung in der Zusammenschau der verschiedenen Quellengattungen zu Interpretationen auf diesem Gebiet führen. Die kultische Bedeutung von Gegenständen ist dabei sicher die offensichtlichste Verbindung zum mittelalterlichen Geistesleben. Aber auch "Kleinigkeiten", wie das zur Schau und als Schmuck getragene Kreuz, das etwa beim Pferdezaumzeug eines Adligen die christlich-ritterliche Basis der Weltanschauung des Pferdebesitzers veranschaulicht, müssen vor diesem Hintergrund beachtet werden (Krauskopf 1995, 58ff).

Für die Datierung und Interpretation des Fundplatzes ist die Bedeutung des Gegenstandes nicht unbedingt von Belang. Solche Ergebnisse können auch ohne eine kulturgeschichtliche Einordnung erlangt werden (grauer Pfeil). Die Debatte um die seit etwa 20 Jahren zunächst vereinzelt, seit einiger Zeit massiv geforderte Sachkultur-forschung in der Mittelalterarchäologie zeigt, dass eine derartige Herangehensweise noch in der Entwicklung steckt (Janssen 1979, 190f; Falk, Hammel 1986; Scholkmann 1984, 1993, 1995, 1998, 2001; Steuer 1998). Die Forderungen nach einer Theoriebildung in der Mittelalterarchäologie und der Verbindung mit anderen Wissenschaften, etwa der Volkskunde, verdeutlichen das (Seidenspinner 1986/1987). Seit den Äußerungen Wolfgang Seidenspinner hat sich die Diskussion jedoch maßgeblich weiterentwickelt. Für die weitergehende Interpretation und Erschließung mittelalterlicher Lebensrealitäten ist eine eingehende Interpretation des Gegenstandes allerdings ebenso vonnöten, wie Datierung und Interpretation des Fundplatzes (schwarze Pfeile).

Aspekte der Herstellung des Gegenstandes sind sowohl für die Interpretation des Fundplatzes als auch des Gegenstandes nach herkömmlicher Anschauung wiederum nicht unbedingt nötig (grauer Pfeil). Weitergehende Fragestellungen wie technologiegeschichtliche Aspekte, Verbreitung und Wert des Gegenstandes, also sozusagen eine über die "Grundinformationen" hinausgehende Betrachtung, erfordern die genaue Unter-

² Avtor prispevka je opravil obsežno raziskavo plemiške drobne materialne kulture v okviru svojega doktorskega študija na Univerzi v Baslu.

(geografski) skupini gradov se med seboj v temeljih razlikujeta glede posestno-zgodovinskega razvoja. V Švici najdemo predvsem alodialne gradove, večina gradov iz hesensko-turinške skupine pa je bila že v začetku 13. stoletja v rokah deželnih knezov.

Priprava najdb je obsegala več korakov:

1. Najprej je bila izdelana slikovna baza podatkov z vsemi v 13. in 14. stoletje datiranimi najdbami. 1738 podatkovnih listov vsebuje enega ali več enakih primerkov. Na podlagi te zbirke podatkov nastali katalog je urejen po najdiščih.

2. Izpeljana je bila primerjava razporeditve vseh tipov predmetov po najdiščih. Tabelarični prikaz kaže, da raziskava po posameznih tipih predmetov ne daje jasne

Umfang und Qualität der Grabungen wurden einzeln vorgestellt. Beide Burgengruppen unterscheiden sich grundsätzlich hinsichtlich der besitzgeschichtlichen Entwicklung. Während in der Schweiz vorwiegend allodiale Anlagen angetroffen wurden, befanden sich bereits zu Beginn des 13. Jahrhunderts die meisten Burgen der hessisch-thüringischen Gruppe in landesherrlicher Hand.

Die Aufbereitung des Fundmaterials umfasste mehrere Schritte.

1. Zunächst wurde eine Bilddatenbank mit allen ins 13. und 14. Jahrhundert datierbaren Fundstücken angelegt. 1738 Datenblätter enthalten ein bis mehrere jeweils gleichartige Fundstücke. Der aus dieser Datensammlung resultierende Katalog ist nach Fundplätzen geordnet.

skupina dejavnosti / Tätigkeitsgruppe	Alt-Regensburg	Alt-Wartburg	Flaschberg	Freudenau	Frohburg	Gommerstedt	Grenchen	Grotzsch	Jenaiöbnitz	Lodenschitz	Madeln	Mülenen	Rodersen	Scheidegg	Schnellerts	Wartenberg	Wasserburg Mülenen	Wiefelingen	Wulp	število / Anzahl	
1 okna / Fenster																				7	
2 vrata / Türen																					18
3 stavbni elementi / Bauelemente																					10
4 kuhinjski pripomočki / Küchengerät																					14
5 igra in zabava / Spiel u. Unterhaltung																					10
6 gospodinjski pripomočki / Hauswirtschaftsgerät																					19
7 razsvetljava / Beleuchtung																					13
8 kmetijstvo / Landwirtschaft																					12
9 rokodelstvo / Handwerk																					18
10 oborožitev / Bewaffnung																					19
11 konjska oprava / Reiterausrüstung																					19
12 namizno posodje / Tischgeschirr																					13
13 oblačila in nakit / Kleidung u. Schmuck																					19
14 pohištvo / Möbel																					18
15 otroške igrače / Kinderspielzeug																					7
16 izobraževanje / Bildung																					7
17 sodna oblast / Gerichtsbarkeit																					1
18 novci / Münzen																					8
19 verovanje / Religiosität																					0
20 lov / Jagd																					7
število na pos. gradu / Anzahl auf jew. Burg	10	16	11	11	17	13	9	12	13	10	14	12	12	15	15	14	13	11	12		

Slika 3: Razporeditev skupin dejavnosti po raziskanih gradovih.

Abb. 3: Die Verteilung der Tätigkeitsgruppen über die untersuchten Burgen.

slike. Na prvi pogled je sicer očitno, da je bilo na nekaterih gradovih najdenih več tipov predmetov, ki sodijo med razkošne, razvidno pa je tudi, katere predmete lahko obravnavamo kot standardne.³ Obenem pa je postalo jasno, da je za ustrezno primerjavo najdišč med tipi zastopanih preveč unikatov. Potrebno je bilo torej združiti posamezne tipe v širše skupine.

3. Združevanje predmetov po namembnosti sicer omogoča prepoznavanje razlik med posameznimi najdišči (slika 3), vendar se druge pomembne razlike, kot denimo vrsta materiala, ki je bistvena za presojo kvalitete najdb, s tem zabrišejo.

4. V delovnem koraku, ki je vodil od prve predstavitve vseh posamičnih tipov do opredelitve dvajsetih skupin dejavnosti, je bilo izgubljenih preveč lastnosti predmetov, zato smo se v naslednjem koraku odločili za detajlno razvrstitev v funkcijske skupine glede na material. Kvalitativne razlike znotraj posameznih skupin predmetov, ki se izražajo v uporabi različnih materialov, so bile na ta način ohranjene. S tem je bilo omogočeno ločevanje med "bogatejšimi" in "preprostejšimi" najdišči (slika 4).

Jasno so se izrisali gradovi, ki so bili dobro opremljeni tako s standardnimi kakor tudi z razkošnimi predmeti. Ne preseneča, da je na vodilnem mestu z najštevilnejšim inventarjem grad Frohburg, rodbinski sedež grofov Frohburških. Sledi mu grad Wartenberg v pokrajini Zgornji Hessen, na katerem je živel vazalno plemstvo. Zaporedje gradov, ki si sledijo v nadaljevanju, ne kaže odvisnos-

³ Zaradi velikosti tabelaričnega prikaza tu ne bomo objavili. V izvorni objavi je priložen v obliki barvne priloge formata A3. Najpomembnejši podatki: skupno število vseh tipov predmetov – 167; število tipov na posameznih gradovih: Alt-Regensberg – 27; Alt-Wartburg – 50; Flaschberg – 34; Freudenu – 32; Frohburg – 60; Gommerstedt – 62; Grenchen – 11; Groitzsch – 36; Jenalöbnitz – 39; Lodenschitz – 26; Madeln – 32; Mülenen – 23; Rodersen – 32; Scheidegg – 42; Schnellerts – 43; Wieladingen – 24; Wartenberg – 67; Wasserburg Mülenen – 27; Wulp – 32.

Slika 4: Razporeditev najdb, razvrščenih v funkcijske skupine glede na material omogoča prepoznavanje nabora standardnih in luksuznih predmetov.

Abb. 4: Die Verteilung der in materialbezogene Funktionsgruppen eingeteilten Funde lässt einen Standard- und einen Luxusbereich erkennen.

	funkcijska skupina / Funktionsgruppe
1	igralni žetoni, figurice / Spielsteine u. -figuren
2	kovinski svečniki / Kerzenhalter aus Metall
3	nakit iz plemen. kovin / Schmuck Edelmet.
4	metalurgija / Metallgewinnung
5	zastekljena okna / Glasfenster
6	tlakovci / Bodenfliesen
7	branje, pisanje / Lesen, Schreiben
8	obrambna oborožitev / Schutzbewaffnung
9	posebno namizno posodje / besonderes Tischgeschirr
10	okna / Fenster
11	deli opreme iz plemen. kovin / Ausstattungsteile Edelmet.
12	obdelava kovin / Metallbearbeitung
13	železne svetilke / Lampen aus Eisen
14	konjska oprava iz barv. kovin / Reiterausrüstung Buntmet.
15	obdelava kamna / Steinbearbeitung
16	gospodinski pripomočki iz kamna / Hauswirtschaftsger. Stein
17	kuhinjski pripomočki iz kamna / Küchengerät aus Stein
18	nakit iz stekla / Schmuck aus Glas
19	keramične svetilke / Lampen aus Keramik
20	živinoreja / Viehhaltung
21	deli oblačil iz plemen. kovin / Kleidung Edelmet.
22	konjska oprava iz plemen. kovin / Reiterausrüstung Edelmet.
23	lov / Jagd
24	otroške igrače / Kinderspielzeug
25	novci / Münzen
26	nakit iz barv. kovin / Schmuck Buntmet.
27	nakit iz kosti, keramike / Schmuck Knochen, Keramik
28	obdelava kosti / Knochenbearbeitung
29	kuhinjski pripomočki iz barv. kovin / Küchengerät aus Buntmet.
30	gospodinski pripomočki iz železa / Hauswirtschaftsger. Eisen
31	igra in zabava / Spiel u. Unterhaltung
32	predelava usnja, tekstila / Verarbeitung Leder, Textil
33	deli opreme iz barv. kovin / Ausstattungsteile Buntmet.
34	steklene posode / Glasgefäße
35	deli oblačil iz barv. kovin / Kleidung Buntmet.
36	kuhinjski pripomočki iz železa / Küchengerät aus Eisen
37	železni stavbni elementi / Bauelemente aus Eisen
38	hladno orožje / Blank- u. Stichwaffen
39	poljedelstvo / Ackerbau
40	obdelava lesa / Holzbearbeitung
41	deli opreme iz železa / Ausstattungsteile Eisen
42	noži / Messer
43	konjska oprava iz železa / Reiterausrüstung Eisen
44	podkve / Hufeisen
45	sestavni deli vrat / Bestandteile von Türen
46	deli oblačil iz železa / Kleidung Eisen
47	strelno orožje / Schußwaffen
	število na pos. gradu / Anzahl auf jew. Burg

skupina dejavnosti / Tätigkeitsgruppe	Lodenschitz	Jenaöbnitz	Grenchen	Groitzsch	Wassergburg Mülönen	Schnellerts	Freudenau	Gommerstedt	Wieladingen	Alt-Regensberg	Madeln	Rodersen	Mülönen	Flaschberg	Wulp	Scheidegg	Alt-Wartburg	Wartenberg	Frohburg	število / Anzahl	
igra in zabava / Spiel u. Unterhaltung																				3	1
razsvetljava / Beleuchtung																				4	2
oblačila in nakit / Kleidung u. Schmuck																				2	3
rokodelstvo / Handwerk																				4	4
okna in vrata / Fenster u. Türen																				4	5
stavbni elementi / Bauelemente																				4	6
izobraževanje / Bildung																				6	7
oborožitev / Bewaffnung																				7	8
namizno posodje / Tischgeschirr																				7	9
okna in vrata / Fenster u. Türen																				3	10
pohištvo / Möbel																				6	11
rokodelstvo / Handwerk																				6	12
razsvetljava / Beleuchtung																				5	13
konjska oprava / Reiterausrüstung																				4	14
rokodelstvo / Handwerk																				6	15
gospodinjski pripomočki / Hauswirtschaftsgerät																				6	16
kuhinjski pripomočki / Küchengerät																				6	17
oblačila in nakit / Kleidung u. Schmuck																				5	18
razsvetljava / Beleuchtung																				10	19
kmetijstvo / Landwirtschaft																				3	20
oblačila in nakit / Kleidung u. Schmuck																				9	21
konjska oprava / Reiterausrüstung																				9	22
lov / Jagd																				6	23
otroške igranje / Kinderspielzeug																				6	24
novci / Münzen																				8	25
oblačila in nakit / Kleidung u. Schmuck																				10	26
oblačila in nakit / Kleidung u. Schmuck																				5	27
rokodelstvo / Handwerk																				8	28
kuhinjski pripomočki / Küchengerät																				7	29
gospodinjski pripomočki / Hauswirtschaftsgerät																				9	30
igra in zabava / Spiel u. Unterhaltung																				9	31
rokodelstvo / Handwerk																				13	32
pohištvo / Möbel																				12	33
namizno posodje / Tischgeschirr																				13	34
oblačila in nakit / Kleidung u. Schmuck																				11	35
kuhinjski pripomočki / Küchengerät																				12	36
stavbni elementi / Bauelemente																				11	37
oborožitev / Bewaffnung																				12	38
kmetijstvo / Landwirtschaft																				14	39
rokodelstvo / Handwerk																				13	40
pohištvo / Möbel																				17	41
gospodinjski pripomočki / Hauswirtschaftsgerät																				18	42
konjska oprava / Reiterausrüstung																				17	43
konjska oprava / Reiterausrüstung																				18	44
okna in vrata / Fenster u. Türen																				18	45
oblačila in nakit / Kleidung u. Schmuck																				19	46
oborožitev / Bewaffnung																				19	47
	15	20	10	22	20	28	19	29	16	15	22	19	17	22	23	29	29	32	37		

 luksuzno grad. / Luxusmat.

 običajno grad. / Standardmat.

ti od regije ali posestnih razmer. Ta ugotovitev že kaže, da kategorije, kot sta na primer "ministerialni grad", "grofovski grad" ipd., za interpretacijo dejanskega sočasnega pomena plemiškega bivališča glede na njegovo opremljenost niso relevantne (glej spodaj).

5. Analiza izkopanih živalskih kostnih ostankov dodatno omogoča še, da opremljenost gradov povežemo z dejavnostjo, ki je bila v življenju plemstva pomembna in prestižna, lovom. Vendar pa živalske kosti niso bile analizirane na vseh obravnavanih gradovih.⁴ Ob primerjavi sestave kostnih zbirov se pokaže, da so največ lovili na gradu Frohburg in tudi plen je bil najbolj raznolik. Na vseh gradovih pa so se očitno ukvarjali tako z lovom na nizko kot tudi z lovom na visoko divjad.

6. V naslednjem delovnem koraku je bilo predstavljenih vseh sedeminštirideset funkcijskih skupin glede na material. Tako je bilo mogoče opazovati razvrstitev znotraj obeh skupin gradov. Na kartah so se očrtale tako regionalne kot tudi družbene, oblastno-pravne in politične razlike med skupinama.

Izbrani rezultati

V nadaljevanju bomo na kratko podali najpomembnejše rezultate raziskave.

Razlikujemo lahko med "standardno opremo" in skupinami luksuznih predmetov. *Kmetijski pripomočki* so bili pogosteje zastopani na gradovih, ki so bili preprosteje opremljeni. Koliko so bili plemiči sami udeleženi v kmetijskih dejavnostih in koliko je odsotnost teh predmetov na večjih gradovih zgolj posledica pomanjkanja izkopavanj v predgradjih, na podlagi dosedanjih raziskav ni mogoče ugotoviti. Opremljenost gradov ne omogoča jasnega razlikovanja med gradovi visokega, osebno svobodnega plemstva in gradovi ministerialov. Pri razvrstitvi po kakovosti opreme je na čelu seznama grad grofov Frohburških, ki se odlikuje po največji pestrosti "standardne opreme", luksuznih predmetov ter tudi kostnih ostankov divjadi. Sledi mu grad Wartenberg v pokrajini Zgornji Hessen, na katerem je živela vazalna

2. *Die Verteilung aller Gerätetypen wurde über die Fundplätze hinweg verglichen. Eine Tabelle zeigt, dass die Untersuchung nach einzelnen Gerätetypen kein klares Bild erbringt. Es wird zwar bereits deutlich, dass einige Burgen sehr viel mehr dem Luxusbereich angehörende Gerätetypen erbrachten, außerdem zeichnen sich Gegenstände ab, die als Standard angesehen werden können.*³ *Gleichzeitig ist erkennbar, dass es für einen aussagekräftigen Vergleich zu viele Unikate gibt. Die Zusammenfassung in Gruppen war also erforderlich.*

3. *Die Zusammenstellung nach der Funktion der Gegenstände lässt zwar ebenfalls Unterschiede zwischen den einzelnen Fundplätzen erkennen (Abb. 3). Weitere Unterschiede, die über das Material etwas zur Qualität der Fundstücke aussagen könnten, werden jedoch verwischt.*

4. *Durch den Schritt von der ersten Darstellung aller einzelnen Gerätetypen zu den 20 Tätigkeitsgruppen gingen zu viele Eigenschaften der Geräte verloren, deshalb wurde als nächster Schritt eine detaillierte Einteilung in materialbezogene Funktionsgruppen gewählt. Qualitative Unterschiede innerhalb der einzelnen Gerätegruppen, die sich in der Verwendung unterschiedlicher Materialien äußern, blieben so erhalten. Eine Unterscheidung von "reichen" und "einfacheren" Fundplätzen wurde dadurch möglich (Abb. 4).*

Deutlich zeichnen sich Anlagen ab, die sowohl im Standard- als auch im Luxusbereich sehr gut ausgestattet waren. Die Tatsache, dass der Stammsitz der Grafen von Frohburg als Anlage mit der umfangreichsten Geräteausstattung die Reihe der Burgen anführt, erstaunt nicht. Es folgt mit Wartenberg in Oberhessen allerdings eine von lehnsabhängigen Adligen bewohnte Burg. Die weiteren Burgen folgen in loser Reihe, ohne Rücksicht auf die Region oder die Besitzverhältnisse. In diesem Ergebnis deutet sich bereits an, dass Kategorien

³ *Aus Formatgründen wird diese tabellarische Darstellung hier nicht wiedergegeben. In der Originalpublikation liegt sie als farbige DIN-A-3-Beilage bei. Die wichtigsten Angaben: Gesamtzahl aller Gerätetypen – 167; Gerätetypen auf den einzelnen Burgen: Alt-Regensberg – 27; Alt-Wartburg – 50; Flaschberg – 34; Freudenu – 32; Frohburg – 60; Gommerstedt – 62; Grenchen – 11; Groitzsch – 36; Jenalöbnitz – 39; Lodenschitz – 26; Madeln – 32; Mülenen – 23; Rodersen – 32; Scheidegg – 42; Schnellerts – 43; Wieladungen – 24; Wartenberg – 67; Wasserburg Mülenen – 27; Wulp – 32.*

⁴ Analize živalskih kostnih ostankov so bile opravljene na gradovih Alt-Wartburg, Freudenu, Frohburg, Grenchen, Groitzsch, Rodersen, Scheidegg in Schnellerts.

rodbina. V splošnem so "razkošnejše" opremljeni gradovi visokega, osebno svobodnega plemstva v Švici. Rezultati raziskave pa so vendarle pokazali, da pojmi, kot je "ministerialni grad" – ki je tako ali tako mešanica pravnega in naselbinsko-tehničnega izrazja⁵ – nimajo realnega pomena ne le v kastelološkem pomenu, marveč tudi ne pri preučevanju realij, torej jih je bolje opustiti.

Različne skupine predmetov izpričujejo dejavnosti, ki kažejo na obstoj socialnih razlik znotraj plemstva. Sem spadajo denimo pokazatelj *lova z ujedami*, ki so bili najdeni le na redkih gradovih. Signifikantnost te dejavnosti je jasna na gradu Groitzsch, kjer se je pomembni rod Wiprechtov ukvarjal z lovom z ujedami, njegovi vazalni nasledniki v 13. in 14. stoletju pa ne več. V tem času lov z ujedami nasploh ni več imel funkcije socialnega barometra, kajti v poznem srednjem veku so si ta dragi konjiček lahko privoščili že tudi nekateri meščani.⁶

Oblastno-pravno in politično povedni so lahko sledovi *pridobivanja kovin*, razširjenost določenih tipov *orožij*, sledovi *lova* ter tudi *poljedelska oprema* in *orodja*.

Sledovi *pridobivanja kovin* so zastopani le posamezno, zato primerjava med spektri najdb ni mogoča. Orožje je v okviru obravnavanega gradiva pogosteje zastopano na švicarskih gradovih. Tu je bilo najdeno tako napadalno kot obrambno orožje, z gradov v hesensko-turinškem prostoru pa nimamo niti omembe vrednega števila bodal. Nedvoumna interpretacija tega razmerja je težavna. Razprostranjenost bi utegnila kazati na močnejšo prežetost hesensko-turinškega prostora z deželnoknežjo oblastjo, ki je zajela plemiške oborožene spopade že sredi 12. stoletja, pacifikacija švicarskega prostora pa se je začela šele v času okoli leta 1400 pod vplivom tamkajšnjih svobodnih mest. Lov je bil gosposka pravica. Na vseh gradovih, na katerih so preučili živalske kostne ostanke, so zastopani sledovi visokega in nizkega lova. Razlike se kažejo le v številu različnih vrst divjadi na posameznih najdiščih (slika 5).⁷

⁵ Izraz pove le, da so na določenem gradu (nekaj časa) prebivali ministeriali. O samem videzu gradu in njegovi opremljenosti ne pove ničesar. Prim. Meyer 2001.

⁶ Za arheologijo lova z ujedami glej Spindler 1998, 20 sl.

⁷ Za živalske kostne ostanke prim. novejšo študijo: Pasda 2003.

wie "Ministerialenburg", "Grafenburg" o. ä. für eine Interpretation der tatsächlichen zeitgenössischen Bedeutung eines Adelsitzes hinsichtlich seiner Ausstattung keine Relevanz haben (s. u.).

5. Die zusätzliche Auswertung der Tierknochen erlaubt nun, die im Leben des Adels wichtige und prestigeträchtige Freizeitbeschäftigung der Jagd auf die Ausstattung der Burgen zu beziehen. Es liegen jedoch nicht von allen Burgen Tierknochenbearbeitungen vor.⁴ Beim Vergleich der Tierknochenbestände zeigt sich, dass auf der Frohburg die umfangreichste und vielfältigste Jagd betrieben wurde. Auf allen Burgen ging man jedoch sowohl der niederen als auch der höheren Jagd nach.

6. In einem weiteren Bearbeitungsschritt wurden alle 47 materialbezogenen Funktionsgruppen in Verbreitungskarten dargestellt. Damit wurde es ermöglicht, die Verteilung über beide Burgengruppen zu beobachten. In den Karten zeichneten sich sowohl regionale als auch soziale, herrschaftsrechtliche und herrschaftspolitische Unterschiede zwischen den Burgengruppen ab.

Ausgewählte Ergebnisse

Einige der wichtigsten Ergebnisse sollen im Folgenden kurz geschildert werden.

Es lässt sich eine "Standardausstattung" von eindeutig zum Luxus gehörenden Gerätegruppen unterscheiden. Landwirtschaftliche Geräte kommen vermehrt auf einfacher ausgestatteten Anlagen vor. Inwieweit die Adligen selbst an landwirtschaftlichen Tätigkeiten beteiligt waren oder ob sich das Fehlen in größeren Anlagen lediglich auf die fehlende Untersuchung der Vorburgen zurückführen lässt, kann aus dem Befund heraus derzeit nicht entschieden werden. Die Ausstattung der Burgen lässt keine klare Unterscheidung zwischen Burgen des edelfreien Adels und der Ministerialität zu. Bei einer Sortierung nach der Qualität der Ausstattung führt die gräfliche Anlage der Frohburger die Liste der Burgen mit der größten Vielfalt an "Standardausstattung", Luxu-

⁴ Untersuchungen des Tierknochenbestands liegen von Alt-Wartburg, Freudenau, Frohburg, Grenchen, Groitzsch, Rodersen, Scheidegg und Schnellerts vor.

	lovski plen / Jagdwild	Grenchen	Scheidegg	Schnellerts	Freudenau	Groitzsch	Alt-Wartburg	Rodersen	Frohburg	število / Anzahl
1	divja koza / Gemse									1
2	tur / Auerochse									1
3	jazbec / Dachs									1
4	bober / Biber									2
5	los / Elch									2
6	polh / Siebenschläfer									2
7	veverica / Eichhörnchen									3
8	medved / Bär									4
9	divja svinja / Wildschwein									5
10	jelen / Hirsch									8
11	srna / Reh									8
12	lisica / Fuchs									4
13	zajec / Hase									8
14	klavžar / Waldrapp									1
15	žerjav / Kranich									1
16	siva čaplja / Fischreiher									1
17	jerebica / Rebhuhn									5
18	vrana / Krähe									3
19	šoja / Eichelhäher									3
20	ptica pevka / Singvogel									4
21	golob / Taube									3
22	divja raca / Stockente									1
23	divji petelin / Auerhuhn									1
24	ruševac / Birkhuhn									1
25	alpska snežna jerebica / Alpensneehuhn									1

Slika 5: Živalski kostni ostanki kažejo raznolik obseg lovskih dejavnosti.

Abb. 5: Die Tierknochen belegen ein unterschiedliches Ausmaß an Jagdaktivität.

Odsotnost poljedelske opreme in orodja za pridobivanje lesa na bogato opremljenih gradovih bi utegnila kazati, da so jih s temi dobrinami oskrbovale tretje osebe, verjetno v okviru tlaške obveznosti. Vendar pa tega na podlagi dosedanjih najdb ni mogoče dokazati. Potrebne bi bile okrepjene interdisciplinarne raziskave in predvsem arheološke raziskave predgradij.

Pozornost vzbuja ugotovitev, da se nekatere skupine orodij in poljedelske opreme ter luksuznih predmetov

sgegenständen sowie Jagdwildknochen an. Gefolgt wird sie von der Burg Wartenberg in Oberhessen, die von einer lehnsabhängigen Familie bewohnt war. Insgesamt findet sich die "luxuriösere" Ausstattung auf den edelfreien Anlagen der Schweiz. Die Ergebnisse sind jedoch ein weiterer deutlicher Beleg dafür, dass Begriffe wie "Ministerialenburg" – der ohnehin eine Mischung rechtlicher und siedlungstechnischer Termini darstellt⁵ – nicht nur aus burgenkundlicher, sondern auch aus realienkundlicher Sicht keine Bedeutung haben und deshalb abzulehnen sind.

Verschiedene Gerätegruppen weisen auf Tätigkeiten hin, die innerhalb des Adels soziale Unterschiede anzeigen. Dazu gehören beispielsweise Hinweise auf die Beizjagd, die nur auf wenigen Burgen nachgewiesen wird. Deutlich wird die Signifikanz innerhalb des Adels an Groitzsch, wo das bedeutende Geschlecht Wiprechts Beizjagd betrieb, seine lehnsabhängigen Nachfolger im 13. und 14. Jahrhundert jedoch nicht mehr. Gesamtgesellschaftlich hat die Beizjagd in dieser späten Zeit kaum Barometerfunktion, da es auch Stadtbürger gab, die sich die kostenintensive Freizeitbeschäftigung leisten konnten.⁶

Herrschaftsrechtliche und -politische Aussagekraft können der Nachweis von Metallgewinnung, die Verbreitung von Waffen, Hinweise auf die Jagd und auch Ackerbaugeräte und Werkzeuge haben.

Die Befunde zur Metallgewinnung sind vereinzelt, so dass ein Vergleich der Fundspektren kaum möglich ist. Waffen finden sich im untersuchten Material vermehrt auf den Schweizer Burgen. Während es hier sowohl Angriffs- als auch Schutzwaffen gibt, erbrachten die Burgen im hessisch-thüringischen Raum nicht einmal eine nennenswerte Anzahl von Dolchen. Eine zweifelsfreie Interpretation dieser Verhältnisse ist schwierig. Die Verbreitungssignifikanzen könnten jedoch auf eine stärkere Durchdringung des hessisch-thüringischen Raums durch die Landesherrschaft mit einer Eindämmung des adeli-

⁵ Der Begriff verdeutlicht lediglich, dass auf einer bestimmten Burg (zeitweise) Ministerialen wohnten. Über die Beschaffenheit der Burg und deren Ausstattung sagt er nichts aus. Vgl. zu dieser Thematik: Meyer 2001.

⁶ Zur Archäologie der Beizjagd s. Spindler 1998, 20ff.

	Frohburg	Alt-Wartburg	Flaschberg	Scheidegg	Madeln	Wieladingen	Freudenau	Wartenberg	Alt-Regensberg	Mülenen	Schnellerfs	Grenchen	Wulp	Rodersen	Jenalöbnitz	Groitzsch	Wasserburg Mülenen	Lodenschitz	Gommerstedt	število / Anzahl
1 lov z ujedami / <i>Beizjagd</i>																				5
2 tlakovci / <i>Bodenfliesen</i>																				5
3 zastekljena okna / <i>Glasfenster</i>																				4
4 svečniki / <i>Kerzenhalter</i>																				4
5 emajlirano steklo / <i>Emailglas</i>																				3
6 posode iz barvnih kovin / <i>Buntmetallgefäße</i>																				5
7 metalurgija / <i>Metallgewinnung</i>																				1
8 oblačila / <i>Kleidung</i>																				2
9 konjska oprava / <i>Reiterausrüstung</i>																				8
10 lesarstvo / <i>Holzgewinnung</i>																				8
11 poljedelsko orodje / <i>Ackerbaugeräte</i>																				6

Slika 6: Določeni luksuzni predmeti na eni ter poljedelska oprema in orodja na drugi strani se v obravnavanem gradivu med seboj izključujejo.

Abb. 6: Bestimmte Luxusgegenstände einerseits sowie Ackerbaugeräte und Geräte andererseits schließen sich im Fundmaterial gegenseitig aus.

medsebojno izključujejo (slika 6). Razlago za to je težko najti, kajti upoštevati je treba možnost, da so na večjih, bolje opremljenih gradovih orodja in poljedelsko opremo hranili v predgradjih, izkopavanja v teh pa so bila doslej le redka. Za zdaj tudi ni mogoče sklepati, da to očitno nasprotje kaže, da gre v prvem primeru za "viteza v kmečki suknji" (Zeune 1996, 202 sl.), torej za plemiča, ki se je dejavno ukvarjal s kmetovanjem, in v drugem primeru za visokorodnega plemiča, ki se je ukvarjal zgolj z izvajanjem svoje oblasti z vsemi pripadajočimi upravnimi in reprezentančnimi nalogami.

Različni koraki raziskave in raznoliki rezultati, ki jih v tem omejenem okviru nismo mogli v celoti predstaviti, dokazujejo, da se nadregionalna primerjava zbirav najdb z gradov vsekakor izplača. V številnih primerih pa je zaradi stanja raziskav vendarle nemogoče dokončno razložiti težnje, ki se kažejo v razprostranjenosti posameznih predmetov. Želeti si je torej, da bi predstavljeno študijo dopolnila novejša izkopavanja gradov, posebno v drugih geografskih okoljih.

gen Fehdewesens bereits seit dem mittleren 12. Jahrhundert zurückgehen, während die Befriedung im schweizerischen Raum erst in der Zeit um 1400 durch die Städte einsetzte. Die Jagd wurde als Herrschaftsrecht ausgeübt. Alle Burgen, von denen Tierknochenuntersuchungen vorliegen, belegen die Hohe und die Niedere Jagd. Unterschiedlich ist lediglich die Vielfalt des nachgewiesenen Jagdwildes (Abb. 5).⁷

Das Fehlen von Ackerbaugeräten und Geräten zur Holzgewinnung auf reich ausgestatteten Burgen könnte darauf hinweisen, dass die Burgen von Dritten, möglicherweise im Rahmen von Frondiensten, mit den entsprechenden Gütern versorgt wurden. Nachweisen lässt sich das aus dem Befund jedoch bisher nicht. Hier sind verstärkte interdisziplinäre Forschungen und besonders auch die archäologische Untersuchung von Vorburgen erforderlich.

Ein auffälliges Ergebnis ist es, dass sich bestimmte Gruppen von Werkzeugen und Landwirtschaftsgerät mit Luxusgegenständen gegenseitig ausschließen (Abb. 6).

Prevedla Katarina Predovnik

⁷ Zu Tierknochenfunden vgl. neuerdings: Pasda 2003.

Eine Erklärung dafür zu finden erscheint schwierig, da damit gerechnet werden muss, dass bei den größeren, besser ausgestatteten Burgen Werkzeuge und Landwirtschaftsgerät in den Vorburgen gelagert wurden. Diese sind bisher jedoch nur selten ergraben worden. Es ist derzeit auch nicht zu entscheiden, ob dieser auffällige Gegensatz im einen Fall den "Ritter im Bauernwams" (Zeune 1996, 202f), also den persönlich in der Landwirtschaft mitarbeitenden Adligen, und im anderen Fall den nur der Ausübung seiner Herrschaft – mit allen dazugehörigen administrativen und repräsentativen Aspekten – nachgehenden Edlen anzeigt.

Die verschiedenen Schritte der Untersuchung und die vielfältigen Ergebnisse, die in diesem begrenzten Rahmen nicht vollumfänglich dargestellt werden können, belegen, dass ein überregionaler Vergleich gesamter Fundbestände von Burganlagen lohnend ist. In vielen Fällen können wegen des Forschungsstandes jedoch keine endgültigen Erklärungen für Verbreitungstendenzen erarbeitet werden. Es ist also wünschenswert, dass der vorliegende Ansatz mit neueren Burgengrabungen und in anderem Regionen weiterverfolgt wird.

LITERATURA / LITERATURANGABEN

BRINKER, Claudia, FLÜHLER-KREIS, Dione 1991, *edele frouwen – schoene man. Die Manessische Liederhandschrift in Zürich*, katalog razstave / Ausstellungskatalog. – Zürich.

BUMKE, Joachim 1986, *Höfische Kultur: Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*. – München [4. izdaja / 4. Auflage 1999].

COHAUSEN, August von 1898, *Die Befestigungsweisen der Vorzeit und des Mittelalters*. – Wiesbaden [novi natis / Neudruck: Augsburg 1995].

FALK, Alfred, HAMMEL, Rolf, 1986, Möglichkeiten der interdisziplinären Auswertung der archäologischen und schriftlichen Quellen. – *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte* 10, str. / SS. 301–307.

GOßLER, Norbert 2003, Reiter und Ritter. Formenkunde, Chronologie, Verwendung und gesellschaftliche Bedeutung des mittelalterlichen Reitzubehörs aus Deutschland. – *Archäologisches Nachrichtenblatt* 8/4, str. / SS. 348–351.

HEFNER, J. von, WOLF, J. W. 1850, *Die Burg Tannenberg und ihre Ausgrabungen*. – Frankfurt am Main.

HESSE, Stefan 2003, *Die mittelalterliche Siedlung Vriemeensen im Rahmen der südniedersächsischen Wüstungsforschung unter besonderer Berücksichtigung der Problematik von Kleinadelssitzen*. – Neumünster.

JANSSEN, Walter 1979, Methoden und Probleme archäologischer Siedlungsforschung. – V / In: JANKUHN, Herbert, WENSKUS, Reinhard (ur. / Hrsg.), *Geschichtswissenschaft und Archäologie. Untersuchungen zur Siedlungs-, Wirtschafts- und Kirchengeschichte*. – *Vorträge und Forschungen* 22. – Sigmaringen, str. / SS. 101–191.

KERBER, Dieter 1999, *Geschäftsschriftgut*. – V / In: *Burgen in Mitteleuropa, ein Handbuch II*. – Stuttgart, str. / SS. 19–23.

KRAUSKOPF, Christof 1994, Zwei mittelalterliche Schmuckstücke von südhessischen Burgen – Ein Beitrag zur Adelskultur im Spätmittelalter. – *Der Odenwald. Zeitschrift des Breuberg-Bundes* 41/4, str. / SS. 141–151.

KRAUSKOPF, Christof 1995, "... davon nur noch wenige rütera zu sehen seyn sollen..." *Archäologische Ausgrabungen in der Burgruine Schnellerts*. – *Kultur- und Lebensformen in Mittelalter und Neuzeit* 1. – Bamberg.

KRAUSKOPF, Christof 2003, *Die Sachkultur des Adels im 13. und 14. Jahrhundert*. Doktorska disertacija na Univerzi v Baslu / Dissertation an der Universität Basel. – (V pripravi za tisk v / In Druckvorbereitung für: *Veröffentlichungen der deutschen Burgenvereinigung, Reihe B: Forschungen*, zv. / Bd. 10.)

LEMMER, Manfred 1999, *Burgen, Burgherren und mittelalterliche Literatur I*. – *Burgen und Schlösser in Sachsen-Anhalt* 8, str. / SS. 6–24.

- MEYER, Werner 1995, Landwirtschafts- und Handwerksbetriebe auf mittelalterlichen Burgen der Schweiz. – V / In: BUSSE, Wilhelm G. (ur. / Hrsg.), *Burg und Schloß als Lebensorte in Mittelalter und Renaissance*. – Düsseldorf, str. / SS. 19–34.
- MEYER, Werner 1997, Jagd und Fischfang aus der Sicht der Burgenarchäologie. – V / In: RÖSENER, Werner (ur. / Hrsg.), *Jagd und höfische Kultur im Mittelalter*. – Göttingen, str. / SS. 465–491.
- MEYER, Werner 2001, Kritische Bemerkungen zur Typologie und Terminologie in der Burgenkunde. – *Castella Maris Baltici* 3/4, str. / SS. 109–116.
- MÜLLER, Ulrich 2000, *Zwischen Gebrauch und Bedeutung. Studien zur Funktion von Sachkultur am Beispiel mittelalterlichen Handwaschgeschirrs*. – Greifswald.
- PASDA, Kerstin 2003, *Tierknochen als Spiegel sozialer Verhältnisse im 8.–15. Jahrhundert Bayerns*. Doktorska disertacija na Univerzi v Tübingnu / Dissertation an der Universität Tübingen.
- SATRAPA-SCHILL, Almut 1978, *Das Leben und die Versorgung auf mittelalterlichen Höhenburgen*. – Stuttgart.
- SCHOLKMANN, Barbara 1984, Bodenfunde als Zeugnisse des alltäglichen Lebens in Dorf, Burg und Stadt. Ein Beitrag zur Erforschung des Alltags in der Stauferzeit. – V / In: *Alltag in der Stauferzeit. Vorträge der 9. Göppinger Staufertage*. – Göppingen, str. / SS. 15–40.
- SCHOLKMANN, Barbara 1988/1989, Sachgutforschung in der Archäologie des Mittelalters. – *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 4–5, str. / SS. 187–207.
- SCHOLKMANN, Barbara 1993, Zur archäologischen Erforschung mittelalterlicher Artefakten in Zentraleuropa. – V / In: ANDERSSON, Hans, WIENBERG, Jens (ur. / Hrsg.), *The Study of Medieval Archaeology. European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology, Lund 11–15 June 1990*. – Stockholm, str. / SS. 323–330.
- SCHOLKMANN, Barbara 1995, Die archäologischen Artefakte. Fragestellungen, Ergebnisse und Zukunftsaufgaben der Erforschung. – *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft* 9. – Köln, str. / SS. 63–74.
- SCHOLKMANN, Barbara 1998, Sachen und Menschen. Der Beitrag der archäologischen Mittelalter- und Neuzeitforschung. – V / In: HUNDSBICHLER, Helmut, JARITZ, Gerhard, KÜHTREIBER, Thomas (ur. / Hrsg.), *Die Vielfalt der Dinge. Neue Wege zur Analyse mittelalterlicher Sachkultur*. – Wien, str. / SS. 63–83.
- SCHOLKMANN, Barbara 2001, Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit im Jahr 2000. Perspektiven für die Zukunft. – *Mitteilungen der Arbeitsgemeinschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit* 12, str. / SS. 73–80.
- SCHULTZ, Alwin 1880, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, 2 zv. / 2 Bde. [novi natis / Neudruck: Kettwig 1991].
- SEIDENSPINNER, Wolfgang 1986/1987, Mittelalterarchäologie und Volkskunde. Ein Beitrag zur Öffnung und Theoriebildung archäologischer Mittelalterforschung. – *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 14/15, str. / SS. 9–48.
- SPINDLER, Konrad 1998, *Falknerei in Archäologie und Geschichte unter besonderer Berücksichtigung der Beizjagd in Tirol*. – Dorf Tirol, Innsbruck.
- SPIONG, Sven 2000, *Fibeln und Gewandnadeln des 8. bis 12. Jahrhunderts in Zentraleuropa: eine archäologische Betrachtung ausgewählter Kleidungsbestandteile als Indikatoren menschlicher Identität*. – Bonn.
- STEUER, Heiko 1998, Archäologie und Realität mittelalterlichen Alltagslebens. – V / In: HUNDSBICHLER, Helmut, JARITZ, Gerhard, KÜHTREIBER, Thomas (ur. / Hrsg.), *Die Vielfalt der Dinge. Neue Wege zur Analyse mittelalterlicher Sachkultur*. – Wien, str. / SS. 399–437.
- TAUBER, Jürg 1985, Alltag und Fest auf der Burg im Spiegel der archäologischen Sachquellen. – V / In: FLECKENSTEIN, Josef (ur. / Hrsg.), *Das ritterliche Turnier im Mittelalter. Beiträge zu einer vergleichenden Formen- und Verhaltensgeschichte des Rittertums*. – Göttingen, str. / SS. 588–621.
- WEININGER, Hanns 1863, Über mittelalterliche Burgen, deren Bauart, Errichtung, sowie das Leben auf denselben. – *Österreichische militärische Zeitschrift* 4, str. / SS. 321–330, 236.

WIESINGER, Peter 1994, Die Rolle der Burg in der mittelhochdeutschen Literatur. – V / In: HOFRICHTER, Hartmut (ur. / Hrsg.), *Die Burg – ein kulturgeschichtliches Phänomen. – Veröffentlichungen der Deutschen Burgenvereinigung e. V., Reihe B: Schriften 2.* – Stuttgart, str. / SS. 12–17.

ZEUNE, Joachim 1996, *Burgen – Symbole der Macht. Ein neues Bild der mittelalterlichen Burg.* – Regensburg.

Preseganje meja – Družbena identiteta v srednjem veku in srednjeveški arheologiji

Transcending Borders – Social identity in the Middle Ages and in Medieval Archaeology

© Mats Roslund

Univerza v Lundu (Švedska), Inštitut za arheologijo in antično zgodovino

Lund Universitet, Institutionen för arkeologi och antikens historia

Izvodček Prispevek opozarja na omejenost tistih arheoloških pristopov pri preučevanju srednjega veka, ki temeljijo na strogem upoštevanju srednjeveške družbene teorije o treh oziroma kasneje štirih redih. Kot primer študije, ki z uporabo kontekstualnega pristopa presega meje takšne štiridelne členitve, avtor predstavlja analizo in interpretacijo vzorcev proizvodnje in porabe lončenine v provinci Skåne in na območju okoli jezera Mälaren med 10. in 13. stoletjem.

Ključne besede srednjeveška arheologija, družbena identiteta, štirje redi, lončenina baltskega tipa, Skandinavija

Ko preučujemo preteklost, je koristno, če uporabljamo družbene kategorije, ki izhajajo iz pojmovanj, značilnih za preučevano obdobje. V zvezi s srednjim vekom si lahko pomagamo s kategorizacijami, uporabljenimi v pisnih virih. V zgodnjih stoletjih srednjega veka so govorili o treh družbenih redih (stanovih), ob koncu obdobja pa se je sistem preoblikoval v štiri redove. V prvem sistemu je klasifikacija temeljila na molitvah, vojskovanju in obdelovanju zemlje, pozneje pa se je kot kukavica v gnezdo svete ureditve pridružila porajajoča se buržoazija, ki so jo zastopali trgovci in obrtniki. Družbena kategorizacija in označevanje sta bila za srednjeveškega človeka realnost in zato ju moramo videti kot pomembno raziskovalno izhodišče, ko poskušamo razumeti, kako so ljudje v tistem času živeli. Kakor kukavica lahko koncept štirih redov iz varnega gnezda učenjaškega sveta prežene druge ideje in hipoteze. Če razmišljamo pozitivno, je lahko takšna perspektiva opora, negativno pa lahko postane prisilni jopič. V prispevku trdim, da je členitev na štiri redove sociološkemu preučevanju srednjega veka in kasnejših obdobj lahko prej v breme kakor v pomoč.

Štiridelna delitev srednjeveške družbe je v rabi tako v arheološkem izobraževanju kot pri organizaciji konferenc. Podobne težnje lahko opazimo tudi v nacionalno in internacionalno zasnovanih pregledih srednjeveške arheologije (Clark 1984; Fehring 1987; Liebgott 1989; Fehring 1995). Očitno pa je takšna zasnova že bila prepoznana kot problematična in kar nekaj poskusov je že bilo poudariti teme, ki bi presegle meje posameznih problematik. Na srečanjih *Srednjeveška Evropa* v Yorku, Bruggeju in Baslu so takšen poskus predstavljale sekcije, posvečene metodi in teoriji. Večinoma pa so konference, posebno še na nacionalne, omejene zgolj na problematiko urbanega ali ruralnega življenja, gradov ali cerkvenih zadev. Srečanja, na katerih so teme prav omenjene, pa

Abstract *The article aims at pointing out the limitations of those archaeological approaches in the field of medieval studies that strictly follow the medieval social theory of the three and later four orders. As an example of the possibilities offered by the use of contextual approach in attempting to transcend the borders of the four-orders model, an analysis and interpretation of the pottery production and consumption patterns in Skåne and the Lake Mälaren regions from the 10th to the 13th century is presented.*

Keywords *medieval archaeology, social identity, four estates, Baltic ware, Scandinavia*

In studying the past it is fruitful to use social categories embedded in the relevant period's own conceptions. Looking at the Middle Ages we are helped by the categorisations employed in the written sources. Three estates are being postulated in the earlier part of the period, transformed into four estates in the closing centuries. To pray, fight or till the earth were regarded as a means of classification in the former, while the emerging bourgeoisie, represented by merchants and artisans, later moved in like a cuckoo in the nest of holy arrangement. Social categorisation and labelling was a reality for medieval Man, and as such must be seen as an important point of departure for scholars trying to grasp how people lived during that time. Just like a cuckoo, however, the concept of the four estates can force ideas and hypotheses away from the safe nest of the scholarly world. Positively thinking, such a perspective can be a helping grid, in more negative words it is a straitjacket. In this article, I claim that a division into the four estates can be a burden rather than help for social studies of the Middle Ages and later periods.

In archaeological education and at conferences, the four-part division of medieval society is used. Similar tendencies can be seen in national and international surveys on medieval archaeology (Clark 1984; Fehring 1987; Liebgott 1989; Fehring 1995). Obviously this has been considered somewhat problematic and several efforts have been made to find a way to point out more border-breaking themes. At the Medieval Europe meetings in York, Bruges and Basel, sessions on method and theory are a response to this need. Most conferences, particularly on a national level, are confined to urban or rural life, as well as castles or ecclesiastical matters. Meetings on these specific topics have a tendency to create cumulative knowledge. Information about a new street discovered,

kažejo težnjo, da bi ustvarila kumulativno vednost. Podatki o odkritju dotlej neznane ulice, tehnike graditve stavb ali še nezabeleženega artefakta so preprosto dodani v vse obsežnejši arhiv podatkov v skladu z usmeritvijo, ki jo je – med drugimi – John Moreland poimenoval "antikvarstvo" (Moreland 1991, 7).

Ob tej partikularistični težnji pa se v okviru značilnih srednjeveških tem vendarle poraja tudi vednost višje stopnje. Z leti je postalo očitno, da nam na primer ena sama hiša ali kmečko dvorišče še ne omogočata doumeti celote srednjeveškega kmečkega življenja. V želji, da bi izboljšali svoje možnosti za doseg tega cilja, so arheologi prevetрили svoje poglede in v obravnavo specifičnih vprašanj vpeljali holistično perspektivo. Agrarna naselja zdaj preučujemo skupaj z njihovo ekonomsko osnovo, kot so polja in pašniki, razumevanjem krajine ter v interakciji z okoliškimi vasi in mesti. Čeprav gre v tej različici za višjo raven preučevanja, pa omenjeni pristop vendarle ne presega meja agrarne družbe.

Težava ni le v potrebi po nenehnem preverjanju teh konceptov in diskusiji o njih, marveč v spoznanju, da je potrebno raziskave širiti v skladu z zastavljenimi vprašanji in ne zgolj glede na vsakokratni specifični kontekst. V naši vedi ni veliko raziskovalnih vprašanj z družbenimi implikacijami. Predlogi o tem, kaj naj bi vsebovala, pa so prav tako omejeni s specifičnimi raziskovalnimi področji srednjeveške arheologije. Kadar so takšne študije sploh omenjene, so izrazito povezane s tem, kar bi lahko imenovali družbena ekonomija. Sredi devetdesetih let 20. stoletja je Heiko Steuer predstavil teme za nadaljnje delo v družbeni arheologiji (Steuer 1995). Omenil je raziskovanje družbenih hierarhij, ki jih lahko interpretiramo ob pomoči zgodnjersrednjeveških grobov, načinov življenja in reprezentacije, komunikacije in pismenosti, nastanka cehov in družbene topografije mest.

V nedavno objavljenem pregledu britanske srednjeveške arheologije so sklepna poglavja posvečena sedanjim in prihodnjim raziskovalnim področjem. Gerrard poudarja običajna štiri področja, urbano in ruralno življenje, cerkve in samostane ter gradove (Gerrard 2003, 185 sl.). Ob tem navaja še druge, dobro znane raziskovalne teme, namreč stavbe, artefakte in proizvodnjo, ki so navadno kot podteme vključeni v raziskovanje štirih primarnih področij. Gerrard pa se vendarle dotika tudi nekaterih

some new house construction techniques that have emerged or a formerly undocumented artefact is added to the growing archives, a perspective which John Moreland, among others, has named "antiquarianism" (Moreland 1991, 7).

Alongside this particularistic tendency, higher levels of knowledge are created within the framework of typical medieval topics. Through the years it has been obvious that, for instance, a single house or farmyard doesn't make it possible for us as scholars to grasp the scope of medieval rural life. To increase the possibility to do this, archaeologists have reset their sights and brought in a holistic view on their particular subject. Agrarian settlements are now studied together with their economic basis such as fields and pastures, mental perceptions of the landscape and interaction with the surrounding villages and towns. In spite of this enhanced version of studies, the limits of agrarian society are not transcended.

The problem is not that these concepts are under constant study and discussion, but that the search must be widened according to questions asked, rather than their particular contexts. Questions with social implications are few in our discipline. Suggestions on what they might contain are also limited to specific fields in medieval archaeology. When such studies are mentioned they are strongly connected to what can be called social economy. In the mid 1990's Heiko Steuer presented topics for further work on social archaeology (Steuer 1995). Those mentioned were social hierarchies interpreted from Early Medieval graves, ways of living and representation, communication and literacy, emergence of the guilds and the social topography of towns.

In a recently published survey on British medieval archaeology, the final chapters are dedicated to contemporary and future fields of study. Gerrard points out the usual four spheres, urban and rural life, churches and monasteries, as well as castles (Gerrard 2003, 185 ff). Additional subjects are buildings, artefacts and industry, well-known topics studied as sub-themes under the four primary subjects. Gerrard nevertheless touches on some fields that can widen our perspective. At the end of his book he points out some "challenging concepts and ideas" such as identity and society, artefacts and meaning, architecture and the use of space, landscapes and time. In the future, there will surely be

raziskovalnih področij, ki lahko razširijo naše obzorje. Ob koncu svoje knjige opozarja na nekatere "izzivalne koncepte in ideje", kot so identiteta in družba, artefakti in pomen, arhitektura in raba prostora, krajine in čas. V prihodnje bomo temu seznamu zagotovo dodali še nove. Vsaka generacija bo soočena s potrebo po bolj poglobljeni vednosti, ki jo bo oviralo zgolj njeno lastno pomanjkanje domiselnosti.

Moja kritika študij, ki temeljijo na teoriji o štirih redovih, ne pomeni, da se mi zdijo konference o temah, kot so mesta, agrarna naselja, gradovi in cerkvene institucije, zastarele. So del naše tradicije, enako kot so bile nekdanje realne srednjeveške kategorije. Vsi raziskovalni nazori in interpretacije pa tudi še kako potrebujejo široko, v časovnem in družbenem smislu dobro utemeljeno družbenogospodarsko ozadje za nadaljnje raziskave. Rad bi le poudaril, kako tvegano je zanemarjati tiste predmete raziskav, ki jih ne moremo umestiti v omenjene štiri kategorije, ali pozabljati na omrežno naravo srednjega veka in tedanje družbene zavesti.

Osredotočanje na družbeno interakcijo je bilo seveda sestavni del poprocesnega diskurza v zadnjem desetletju preteklega stoletja. V pomenu kritike tako antikvarstva kot procesualizma v srednjeveški arheologiji je John Moreland poudaril potrebo, da bi ureditve srednjeveškega človeka razumeli kot "vrsto interaktivnih omrežij družbenih odnosov različnega trajanja in gostote" (Moreland 1991, 19). Takšen pogled nas sili opustiti teorijo o štirih redovih kot izključnem okviru preučevanja. Nujnost osredotočanja na družbeno interakcijo, je bila ponovno poudarjena v članku, ki je izšel leta 1998. V njem je Frans Verhaeghe trdil, da bi študij srednjeveške arheologije lahko veliko pridobil, če bi to obdobje razumeli kot preplet družbenih omrežij. Poudaril je, kako pomembno je raziskovanje družbenih odnosov skupno z "ideologijo, vedenjem, družbenimi strukturami in dinamiko, percepcijami in prilagoditvami na realni svet", če želimo dojeti celovitost srednjega veka (Verhaeghe 1998, 267). Verhaeghejev izraz družbena omrežja vključuje vse vrste bazičnih interaktivnih odnosov, stikov in medsebojnih komuniciranj med posamezniki ali skupinami.

Kot pogosto poudarjamo, so mesto, vas, grad in cerkvene ustanove med seboj povezani. Kljub temu pa niso toliko družbene entitete same kolikor naša lastna vprašanja tista, ki postavljajo omejitve naši vednosti. Če se ukvarjamo s

added new concepts to this list. Each generation will find a need for deeper knowledge, hampered only by its own lack of ingenuity.

My critique of studies based on the four estates does not mean that I see conferences on topics such as towns, agrarian settlements, castles and clerical institutions as obsolete. They are a part of our tradition as well as they were medieval categories. All perspectives and interpretations are also very much in need of a broad, well-founded time- and space-bound socio economic background for further inquiries. I only want to emphasize the risk we take in disregarding subjects, which do not fit in these categories or by forgetting the network character of the Middle Ages, and the social awareness of that time.

A focus on social interaction was clearly part of the post-processual discourse during the final decade of the last century. As a critique of both antiquarianism and processualism within medieval archaeology, John Moreland emphasised the need to perceive the arrangements of medieval Man as "a series of interacting networks of social relations of varying duration and density" (Moreland 1991, 19). Such a perspective forces us to leave the four estates as the only framework for studies. In an article from 1998, the need for concentrating on social interaction was stressed once more. Here, Frans Verhaeghe declared that the study of medieval archaeology could benefit from seeing the period as consisting of social networks. He stated the importance of social relations as a field of research, together with "ideology, behaviour, social structures and dynamics, perceptions of and adaptations to the real world" if we want to grasp the totality of the Middle Ages (Verhaeghe 1998, 267). When speaking of social networks he included all kinds of basic interactive relations, contacts and intercommunication between individuals or groups.

As often emphasized, town, village, castle and clerical institutions are all interconnected. Nevertheless, it is not so much the social entities as our own questions that put a limit to our knowledge. If we work with Medieval and Early Modern society as a whole we can capture some obvious issues on economic interaction such as the nobility's interest in towns, churches and monastic rural estates, the social rise and technical development of artisans in town and countryside. Thus, my critique is not so much directed against such an effort, as a desire to pro-

srednjeveško in zgodnjenovoveško družbo kot celoto, si lahko zastavimo nekatera očitna vprašanja o gospodarski interakciji, kakor so denimo zanimanje plemstva za mesta, cerkve, samostanska podeželska posestva ter družbeni vzpon in tehnični razvoj obrtnikov v mestih in na podeželju. Moja kritika torej ni usmerjena proti takšnim prizadevanjem, marveč jo vodi želja, spodbuditi tovrstno vpraševanje, ki bi v razpravo vključilo vse redove in tudi druge družbene teme, ne le gospodarski položaj. Če želimo doseči novo razumevanje kulturnih vzorcev v srednjem veku, bi bilo koristno uporabiti perspektivo, ki presega meje štirih redov družbe.

Lahko rečemo, da je Verhaeghejeva opredelitev družbenih omrežij navdihujoča in daljnosežna. Če smo natančnejši – vprašanja etnosa, družbene mobilnosti, pojmovanja otroštva in staranja, konceptov časa in prostora so prepletena in vpeta v več različnih kontekstov. Tu bi se rad osredotočil na en sam bazični koncept, namreč inovacijo in njeno povezavo z dvema različnima oblikama družbene identitete, urbano in kulturno. Receptija novih kulturnih prvin je vprašanje, ki vključuje številne različne družbene akterje in poteka skozi številna vozlišča. Kontrasti v arheološkem zapisu nam omogočajo pojasniti, kako so bile inovacije uvedene, sprejete in razširjene, pomagajo pa nam lahko razumeti tudi, kako so posamezniki in skupine v preteklosti delovali. V tej ugotovitvi se skriva morebitni ključ za razumevanje sprejemanja tujcev, delitve dela in družbenogospodarskih sprememb v družbi kot celoti. Prav tako je jasno, da te spremembe izražajo regionalne vzorce in razlike znotraj same družbe. Da bi podkrepili to trditev, bomo predstavili primer s področja inovacij v lončarstvu in razširitve v dobi od 11. do 13. stoletja v mestih Lund in Sigtuna in njuni okolici. Takšni primeri lahko ponazorijo razmerje med urbanimi in ruralnimi identitetami, pa tudi kulturno identiteto kot osnovo za etnično afilijacijo (Roslund 2001).

Lončenina baltskega tipa in kulturna sprememba

Vse od 19. stoletja so učenjaki trdili, da so posode, okrašene z vzporednimi ali valovitimi linijami, ki so bile odkrite v severni Evropi, slovanskega izvora. Friedrich Lisch je opozoril na slogovne razlike med germanskimi kroglastimi posodami (*Kugeltöpfe*) in slovanskimi poso-

... mote further issues, thereby drawing all estates into the discussion, and to add social topics other than the economic position to the discussion. If we want to acquire a further understanding of the cultural patterns of the Middle Ages, it could be fruitful to use perspectives transcending the borders of the four estates in society.

Verhaeghe's definition of social networks can be regarded as inspiring, yet wide reaching. To be more specific, issues on ethnicity, social mobility, views on childhood and ageing, concepts of time and space are all interlaced within several contexts. Here, I would like to concentrate on one basic concept, innovation and its bond to two different forms of social identity, i. e. urban and cultural. The reception of new cultural elements is one issue that involves many different actors in society and runs through many nodes. While contrasts in the archaeological record make it possible for us to explain how innovations were introduced, accepted and spread, they can also make us understand how individuals and groups acted in former times. Hidden in the observation lies a possible key to the acceptance of strangers, division of labour and socio-economic change in society as a whole. It is also clear that these alterations express regional patterns and differences within society itself. To emphasise this statement, an example drawn from the experience of pottery innovation and dispersal during the 11th to the 13th century in the towns of Lund and Sigtuna and their environs is put forward. Such examples can be used in order to understand the relation between urban and rural identities, as well as cultural identity, as a basis for ethnic affiliation (Roslund 2001).

Baltic ware and culture change

Since the 19th century, scholars have stated that vessels decorated with parallel or wavy lines found in Northern Europe were of Slavonic origin. Friedrich Lisch pointed out the stylistic difference between German Kugeltöpfe and Slavonic vessels in Mecklenburg-Vorpommern (Lisch 1847). Some decades later, Beltz divided the style into two chronological groups, based on observations of hoard finds with a distinct change around the turn of the millennium (Beltz 1893). Outside the primary "homelands" of Slavonic groups the presence of these vessels became a matter of discussion. In 1922, Georg Karlin held a lecture

dami v nemški deželi Mecklenburg-Vorpommern (Lisch 1847). Nekaj desetletij kasneje je Beltz na osnovi ovrednotenja zakladnih najdb, ki so opozarjale na očitno spremembo okrog preloma tisočletij, slog razdelil v dve kronološki skupini (Beltz 1893). Navzočnost teh posod zunaj območja prvotne "domovine" slovanskih skupnosti je postala predmet razprav. Leta 1922 je imel na nordijski arheološki konferenci v Stockholmu Georg Karlin predavanje, v katerem je trdil, da so bile omenjene posode v velikem številu distribuirane tudi na območju onstran slovanskih etničnih meja (Karlin 1923). V svojem predavanju je poleg tega ugotavljal, da so skandinavski lončarji v 11. stoletju razvili nove sloge, ki so bili vse bolj odmaknjeni od pravih slovanskih posod. Karlin je v svojih izvajanjih uporabljal oznake, kot sta "slovansko-baltska" in "vendsko-baltska" lončenina.

Četudi so učenjaki sprejeli dejstvo, da so posode slovanskega izvora izdelovali in uporabljali tudi zunaj izvorne slovanske "domovine", pa so v poročilih iz tistega časa opazne težave pri določanju njihovega izvora. Že samo opazovanje razširjenosti je vodilo v nesporazume, kot je bilo denimo mnenje Karla Augusta Wildeja, da so bile nekatere uvožene v Wollin iz Birke (Wilde 1939). Tej napačni predstavi je botrovalo dejstvo, da je bilo tedaj dobro znano predvsem gradivo iz Švedske; tam je Stolpe že v 19. stoletju objavil podatke o artefaktih iz svojih izkopavanj. Skromno poznavanje drugih najdišč na južnih obalah Baltika je pripomoglo k temu, da je Birka obveljala kot izvorno območje teh posod. S povečanjem števila izkopavanj v slovanskih deželah, posebno po drugi svetovni vojni, je postalo očitno, da je treba njihov izvor iskati med Slovani samimi.

Z upoštevanjem gradiva s širšega geografskega območja je Karlin leta 1922 prvi zabeležil pojav, ki ga danes imenujemo lončenina baltskega tipa (*östersjökeramik*, *Ostseeware*). Wolfgang Hubener je oblikoval ta izraz, ko je delal v Haithabuju, nekaj desetletij pozneje je Karlin predstavil svoja opažanja (Hubener 1959). Danes lončenino baltskega tipa pojmuje kot tradicijo, ki ima korenine v slovanski lončarski produkciji, vendar jo srečamo zunaj njenega jedrnega območja od okoli leta 1000 dalje (slika 1). Posode z značilnimi lastnostmi v Skandinaviji je potrebno razumeti kot bodisi pozne prave slovanske izdelke bodisi kot del nordijske kulturne sfere.

at a Nordic archaeological conference in Stockholm, where he claimed that they had also been distributed on a large scale outside the ethnic Slav boundaries (Karlin 1923). In his lecture, he also stated, that during the 11th century, Scandinavian potters had developed new styles, increasingly remote from Slavonic pots proper. Karlin himself used terms such as "Slav-Baltic" or "Wendic-Baltic" ware to express his opinion.

Even if scholars accepted the fact that pots of Slavonic origin were produced and in use outside the original Slavonic "home-lands", difficulties in pinning down their origin still haunted the reports of that time. Mere observation of the dispersal led to misunderstanding, as when Karl August Wilde believed some to be imported to Wollin from Birka (Wilde 1939). This misconception was due to the well-known material from Sweden, where Stolpe, already in the 19th century, produced information on artefacts from his excavations. Meagre knowledge about other sites on the South Baltic coast, made it easy to make Birka their place of origin. When the number of excavations increased in the Slavonic countries, especially after the second world war, it became obvious that the origin should be sought among the Slavs themselves.

*By introducing a wider geographical material in 1922, Georg Karlin was the first to observe a phenomenon we today call Baltic ware (*östersjökeramik*, *Ostseeware*). Wolfgang Hübener created this term when working in Haithabu, some decades after Karlin made his observations (Hübener 1959). Today, Baltic ware is considered a tradition with roots in Slavonic pottery production, yet found outside its core area from around the year 1000 and onwards (fig. 1). When vessels with typical traits appear in Scandinavia, they must be considered to be either late Slavonic proper or part of a Nordic cultural sphere. A sharper definition can be gained through stylistic and petrologic studies.*

In addition to the growing awareness about the origin of the Baltic ware, theoretical considerations on ethnic interpretations must be discussed when defining it. According to cultural-historical archaeology, assemblages in the same style were supposed to be connected to a group of people with common heritage. Since the 1960's, efforts have been made to explain the relation between ethnic identity and material culture. Historians, anthropologists and archaeologists have come to realise

Slika 1: Preliminarni očrt razširjenosti lončenine baltskega tipa v Skandinaviji od konca 10. do srede 13. stoletja. Opazna je skromna navzočnost v okolici jezera Mälaren. V Schleswigu in njegovem zaledju je najti tako pravo slovansko lončenino kakor tudi lončenino baltskega tipa, vendar je etnično afilicijo teh najdb težko določiti. Skromnejše najdbe na zahodu Danske, Norveškem in Finskem na karti niso označene.

Fig. 1: A preliminary outline of the distribution of Baltic ware in Scandinavia from the late 10th to the middle of the 13th century. A vague presence can be noted around Lake Mälaren. Both late Slavonic ware proper and Baltic ware are found in Schleswig and hinterland, but the ethnic affiliation is difficult to determine. Minor finds in western Denmark, Norway and Finland are not marked on the map.

Ostrejše opredelitev lahko določimo s pomočjo slogovnih in petroloških analiz.

Poleg vse močnejše zavesti o izvoru lončenine baltskega tipa je potrebno pri opredeljevanju pretresti tudi teoretske premisleke o etničnih interpretacijah. V kulturnozgodovinski arheologiji je veljalo, da so zbirni najdb istega sloga povezani s skupino ljudi, ki si deli skupno dediščino. Od šestdesetih let 20. stoletja potekajo prizadevanja, da bi pojasnili razmerje med etnično identiteto in materialno kulturo. Zgodovinarji, antropologi in arheologi so prišli do spoznanja, da je človekovo delovanje bolj zapleteno, kot smo domnevali (Jones 1997). V središču zanimanja sedaj niso več prizadevanja, da bi opredelili in zamejili kulturne skupine, marveč poskusi, da bi pojasnili in razumeli kulturno izmenjavo in spremembo.

Izrazita inovacija oziroma kulturna sprememba je tudi pojav lončenine baltskega tipa v Skandinaviji od konca 10. stoletja dalje. Posebno pozornost posvečamo območju, ki je do leta 1658 predstavljalo vzhodno Dan-

that human action is more intricate than we have presumed (Jones 1997). Interest is now focused, not so much on defining and delimiting culture groups, as on explaining and understanding cultural exchange and change.

One very distinct innovation, or culture change, is the emergence of Baltic ware in Scandinavia from the late 10th century onwards. Special attention is here given to what was Eastern Denmark (east of the Sound) until 1658 and the region around Lake Mälaren in Sweden. Even if the style seems similar in both places, distinct differences in both form and spatial distribution patterns can be observed. Such differences are used to interpret both the levels of interaction between town and countryside and the differences in the presence of Slavonic-speaking groups.

Historically, the two regions under study held large differences. From the 10th century, Denmark became a part of the German Ottonian and Salian spheres of interest, thus influenced by Continental political ideas and economic development. Further North, the Svear had a looser political structure, built on personal networks and vague territoriality. Their Slavonic counterparts were also different. The Danes had, at least from the 8th century onwards, close interaction with tribes in what is today known as Schleswig-Holstein, Mecklenburg-Vorpommern, including the Oder estuary. In the Lake Mälaren district, interest was directed to the area around Lake Ladoga and along the Volchov River, leading further inland to the South and East. Scandinavians clearly had a strong influence on the political development of what became Rus'. An ethnically diverse population of Balts, Finno-Ugrians, Slavs and Scandinavians constituted this political entity.

This point of departure, naturally put both regions in different geographical contexts, which in turn were instrumental in defining their respective contacts with Slavonic societies. Another obvious effect of the difference portrayed above, is that the contacts were constituted by diverse political reasons. To understand Baltic ware as innovation and a manifestation of culture change these contextual facts must be a part of the interpretation.

sko (vzhodno od morske ožine Øresund), in regiji okoli jezera Mälaren na Švedskem. Četudi se zdi slog podoben na obeh območjih, pa lahko opazimo izrazite razlike v obliki in vzorcih razširjenosti. Takšne razlike lahko uporabimo pri interpretaciji stopnje interakcije med mestom in podeželjem in razlik glede navzočnosti slovansko govorečih skupnosti.

Po zgodovinski plati so razlike med obravnavanima območjema precejšnje. Od 10. stoletja je bila Danska del nemškega, turškega in salijskega interesnega območja in tako so nanjo vplivale kontinentalne politične ideje in gospodarski razvoj. Dalje proti severu je imelo švedsko ozemlje (Svear) bolj ohlapno politično strukturo, zgrajeno na osebnih omrežjih in slabo opredeljeni teritorialnosti. Tudi njuni slovanski sodobniki so bili drugačni. Danci so, vsaj od 8. stoletja dalje, imeli tesne stike s plemeni na območju današnjih nemških zveznih dežel Schleswig-Holstein in Mecklenburg-Vorpommern, tudi v ustju Odre. V pokrajini okoli jezera Mälaren pa so se zanimali predvsem za območje okoli jezera Ladoga in vzdolž reke Volchov, ki je vodila dalje v notranjost na jug in vzhod. Skandinavci so očitno imeli močan vpliv na območje, ki je postalo Kijevska Rusija. To politično entiteto je sestavljala etnično raznolika populacija Baltov, Fino-Ugrijcev, Slovanov in Skandinavcev.

Takšno izhodišče je seveda obe območji postavljalo v različna geografska konteksta, ki sta na drugi strani pripomogla k opredelitvi njunih stikov s slovanskimi družbami. Druga očitna posledica očitane razlike je, da so bili ti stiki utemeljeni z različnimi političnimi razlogi. Da bi lončenino baltskega tipa mogli razumeti kot inovacijo in manifestacijo kulturne spremembe, je potrebno v interpretacijo vključiti ta kontekstualna dejstva.

Prečkanje meje med mestom in podeželjem – razširjenost lončenine in urbano-ruralni vzorci porabe

Na prvi pogled se zdi, da je lončenina baltskega tipa nov slog, ki je prišel na vzhod Danske in v pokrajino okoli jezera Mälaren. Podatke, ki jih pridobimo s temeljitim pregledom vzorca razširjenosti, lahko uporabimo za oblikovanje družbeno-gospodarskih interpretacij. Če se ozremo na nasprotje med uporabo lončenine v urbanih in ruralnih naseljih, je očitno, da je stopnja integracije v obeh območjih različna.

Crossing the border between town and countryside – pottery distribution and urban-rural consumption patterns

At a superficial glance, Baltic ware can be seen as a new style being distributed to Eastern Denmark and the Mälaren region. The information achieved by scrutinising the distribution pattern can be used in forming socio-economic interpretations. Looking at the contrast in pottery consumption in urban and rural settlements, integration levels are clearly different in the two regions.

Trade is a very strong explanatory mechanism for culture change within medieval archaeology. Throughout the ongoing discussion, a so called "formalist" standpoint is commonly chosen in explaining the forces of economy. The term relates to a modern market economical point of view, presumed to have also permeated pre-industrialised societies. When foreign pottery is found in archaeological contexts, it is often regarded as an "import". By choosing an opposite opinion, I claim that pottery production during the 10th to the late 12th century in Scandinavia should be considered outside such a system. Instead, it must be seen as part of a local household-level socio-economic network. This interpretation has implications for further investigations on pottery change and innovation in Scandinavia examined below.

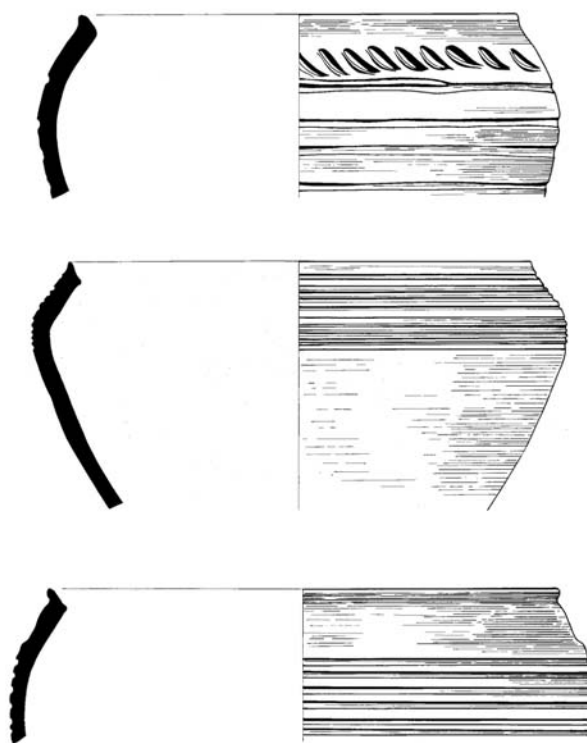
In Skåne, an Eastern province in medieval Denmark, it is clear that a very quick change can be seen. The event must have taken place around the year 1000, more widely defined between c. 980 and 1050 AD. In the last two decades of the 10th century, late Slavonic pottery was suddenly produced in large quantities and soon altered the everyday life. Potters ceased to produce their local crude, but functional, cooking vessels before 1050 AD. After this date, the Baltic ware dominated both town and country kitchens until the middle of the 13th century. From a hypothetical innovation area in the south-western part of Skåne, the new style spread quickly and thoroughly in the 11th century all over the eastern part of the Danish realm. Looking at sets of vessels in villages around the town of Lund, no delay or qualitative difference can be observed. All households, irrespective of location, used the same forms and decorations for their products. They were made with inverted rims on squat bodies, incised with lines mostly covering the upper part of the vessel's shoulders (fig. 2).

Trgovina je v srednjeveški arheologiji zelo močan mehanizem za pojasnjevanje kulturnih sprememb. V nenehni razpravi o tej tematiki je za razlago gospodarskih sil navadno izbrano t. i. "formalistično" stališče. Izraz se nanaša na sodobno gledišče tržnega gospodarstva, ki naj bi prežemalo tudi predindustrijske družbe. Kadar je v arheoloških kontekstih najdena tuja lončenina, jo pogosto obravnavamo kot "uvoz". Sam sem nasprotnega mnenja in trdim, da je potrebno lončarsko produkcijo med 10. in koncem 12. stoletja v Skandinaviji opazovati zunaj takšnega sistema. Razumeti jo je potrebno kot del lokalnega družbenogospodarskega omrežja na ravni gospodinjestev. Ta interpretacija ima implikacije tudi za nadaljnje raziskave sprememb in inovacij v lončarstvu na območju Skandinavije, ki jih obravnavam v nadaljevanju.

V pokrajini Skåne, vzhodni provinci srednjeveške Danske, je brez dvoma moč opaziti zelo hitro spremembo. Verjetno se je zgodila okoli leta 1000, širše med letoma ok. 980 in 1050 n. š. V zadnjih dveh desetletjih 10. stoletja so nenadoma pričeli v velikih količinah izdelovati pozno slovansko lončenino in kmalu je spremenila vsakdanje življenje prebivalstva. Lončarji so prenehali izdelovati lokalno, grobo, a funkcionalno, kuhinjsko posodje pred letom 1050 n. š. Potem je lončenina baltskega tipa prevladala tako v mestnih kot v podeželskih kuhinjah vse do srede 13. stoletja. Iz hipotetičnega območja, ki je dalo inovacijo – jugozahodnega dela pokrajine Skåne – se je novi slog v 11. stoletju hitro in temeljito razširil po celotnem vzhodnem delu danskega kraljestva. Če pogledamo sestavo posod v vaseh okoli mesta Lund, ne opazimo časovne zamude ali kakovostnih razlik. Vsa gospodinjestva, ne glede na lokacijo, so za svoje izdelke uporabljala iste oblike in okrase. Posode so imele uvihano ustje in čokat trup, ki je bil predvsem na zgornjem delu ramena prekrit z vrezanimi linijami (slika 2).

V nasprotju s tem pa je v okolici jezera Mälaren očitna pomembna razlika. V mestu Birka so uporabljali nekaj posod z območja Kijevske Rusije, ki so jih semkaj verjetno prinesli v obdobju od druge četrtine 10. stoletja dalje (Callmer 1989, 672). Potrebno pa je poudariti, da je bilo 80 % uporabljanega posodja vendarle domačega izvora. Ta vzorec se je ponovil v Sigtuni, mestu, ki je bilo ustanovljeno okoli leta 970 ali 980 n. š. Tam najdemo veliko lokalnih posod, majhno število lončenine baltskega tipa in peščico poznih slovanskih posod, ki so bile v rabi

In contrast, a significant difference is evident around Lake Mälaren. Some vessels from Rus' were used in Birka, probably brought in from the second quarter of the 10th century (Callmer 1989, 672). It must be stressed that 80 % of the pottery consumed nevertheless was of domestic origin. This pattern was repeated in Sigtuna, a town established around 970 or 980 AD. We find an overwhelming quantity of local vessels, a small amount of Baltic ware and few late Slavonic pots in use until the third quarter of the 11th century (fig. 3). From that period to the middle of the 13th century, the Baltic ware was the most common pottery type in Sigtuna. Thus, the situation slowly changed to the benefit of the Baltic ware. In contrast to the Danish situation, rural settlements did not partake in this change of style. Very few Baltic ware ves-

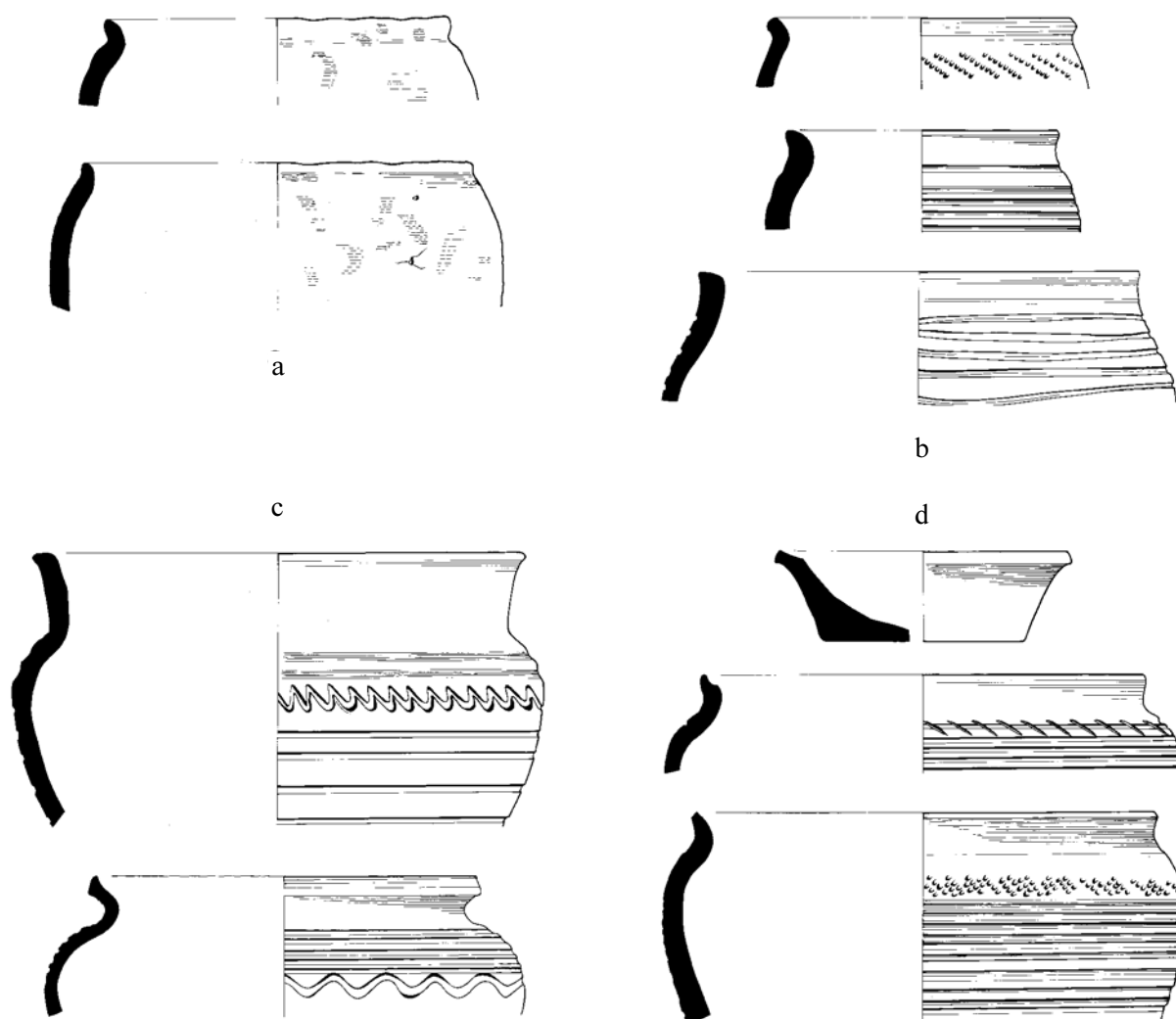

Slika 2: Posode baltskega tipa iz mesta Lund v pokrajini Skåne. Oblike, ki so jih v začetku 11. stoletja uporabljali na južni obali Baltika, so v zgodnjih letih tega stoletja hitro sprejeli tudi na vzhodu Danske. Merilo 1:3.

Fig. 2: Baltic ware vessels from Lund, Skåne. The forms in use during the early 11th century on the southern shore of the Baltic Sea were rapidly accepted in Eastern Denmark in the early years of the century. Scale 1:3.

do tretje četrtine 11. stoletja (slika 3). Od tega časa pa do srede 13. stoletja je bila lončenina baltskega tipa najbolj vsakdanja vrsta lončenine v Sigtuni. Položaj se je torej počasi spremenil v prid lončenine baltskega tipa. V nasprotju s položajem na Danskem tod ruralna naselja niso bila deležna omenjene slogovne spremembe. Na podeželju so uporabljali le peščico posod baltskega tipa glede na bogat priliv tega posodja v Sigtuno. Na nekate-

sels were used in the countryside in contrast to the rich influx in Sigtuna. At some farms, sherds are found, but never exceeding 1 % of the total amount of pottery, a handful compared to the omnipresent local ware. Only few local hybrids were produced at these places, stressing a very conservative consumption pattern. A distribution map presenting the hybrid Baltic ware, indicates an affiliation to the water route leading into Lake Mälaren,

Slika 3: Lončenina iz Sigtune od konca 10. do srede 13. stoletja. a) Domače skandinavske posode, b) Lončenina baltskega tipa, ki so jo izdelovali skandinavski lončarji in pri tem uporabljali domače oblike, c) Pozna lončenina slovanskega tipa z območja Kijevske Rusije, odkrita v Sigtuni, d) Lončenina baltskega tipa, ki so jo v Sigtuni izdelovali bodisi Slovani bodisi Skandinavci. Merilo 1:3.

Fig. 3: Pottery used in Sigtuna from the late 10th to the middle of the 13th century. a) Domestic Scandinavian vessels, b) Baltic ware made by Scandinavian potters using local forms, c) late Slavonic ware from Rus' found in Sigtuna, d) Baltic ware made in Sigtuna by either Slavs or Scandinavians. Scale 1:3.

rih kmetijah je najti posamične črepinje, ki pa nikoli niso presegle 1 % celotne količine lončenine, to pa je le prgišče v primerjavi s povsod prisotno lokalno lončenino. Tod so izdelovali le nekaj lokalnih hibridov, ki samo še podčrtujejo, kako zelo konservativen je bil vzorec uporabe. Karta razširjenosti, ki prikazuje hibridno lončenino baltskega tipa, nakazuje afilicijo na vodno pot, ki je vodila proti jezeru Mälaren ter v Sigtuno in staro Uppsalo. Lončenina baltskega tipa je tako na tem območju postala in ostala urban pojav (slika 4).

Ko uporabljamo lončenino kot vir za preučevanje urbanih in ruralnih povezav na vzhodnem Danskem in v okolici jezera Mälaren, lahko opazimo nekaj izrazitih značilnosti. Če se ozremo k Lundu in Skåne, položaj lahko pojasnimo kot specializirano in razvito delitev dela tako v samem Lundu kot tudi v ruralnih naseljih. To je bila zagotovo posledica prihoda slovanskih lončarjev, ki so preoblikovali staro keramično monokulturo. Vendar pa ni dvoma, da je bil novi način proizvodnje rezultat dela profesionalnih obrtnikov, ki so delali za anonimni trg. Najverjetneje je bila proizvodnja za domačo rabo še vedno sezonska, omogočala pa je obenem tudi, da so posestva in večje kmetije presežek zamenjevala za druge dobrine. Vidimo lahko močno integracijo med mestom in podeželjem, ki jo je povzročila ekspanzija ruralne proizvodnje, kar je vodilo v ustvarjanje presežkov in razvoj neagrarnih specializiranih dejavnosti. Na določen način lahko skanijsko ruralno prebivalstvo vidimo kot "urbanizirano" v tem pomenu, da je imelo skupne kulturne kode z okoljem v Lundu in drugih mestih v provinci. Razširjenost posod lahko interpretiramo kot kazalec velike mobilnosti prebivalstva – tako naj bi se zlahka gibalo med obema družbenima okoljema. Pri preseganju meje med mestom in podeželjem so se posamezniki srečevali s skupnimi kulturnimi potezami.

Zapleteni položaj v Sigtuni, kjer je bilo v uporabi več tipov lončenine, je v velikem nasprotju z ruralno konservativnostjo. Zdi se, da je bila delitev dela na nizki stopnji, vsaj kar zadeva lončarsko proizvodnjo, mesti Birka in kasneje Sigtuna pa sta bili središči, v katerih je vse vrvelo od različnih obrtnih dejavnosti. Nasprotje med sestavoma lončenine v Sigtuni in na podeželju težko pojasnimo, če je bilo ljudem mogoče presegati družbeno mejo med obema okoljema. Če ju prevedemo v človeško delovanje, obe lončarski tradiciji kažeta izrazito dvojnost. Kar zadeva

to Sigtuna and Old Uppsala. The Baltic ware thus became, and remained, an urban phenomenon in the region (fig. 4).

When using pottery as a source for studies on urban and rural connections in Eastern Denmark and around Lake Mälaren some distinct features can be observed. Turning to Lund and Skåne we can explain the situation as a specialised and developed division of labour both in Lund itself, but also in the rural settlements. This must have been caused by an influx of Slavonic potters transforming the old ceramic monoculture to a new one. It is however not unambiguously so, that the new mode of production was a result of professional artisans working for an anonymous market. Most likely, the production still was executed seasonally for domestic use, but also making it

Slika 4: Razširjenost različnih tipov lončenine na podeželju v okolici jezera Mälaren. Sigtuna je označena z večjo piko. a) Najdišče lončenine baltskega tipa, b) lokalne lončenine skandinavskega tipa, c) lončenine baltskega in lokalnega skandinavskega tipa (po Roslund 2001, 228).

Fig. 4: Rural distribution of wares in the Lake Mälaren region. Sigtuna marked by a larger dot. a) Find spot with Baltic ware, b) local Scandinavian ware, c) Baltic and local Scandinavian ware (after Roslund 2001, 228).

lončenino, so izdelovalci lokalne skandinavske lončenine obiskovali obe okolji, le maloštevilni Skandinavci, ki so posnemali slovanski slog, so svoje znanje pokazali tudi zunaj mesta, noben slovanski obiskovalec pa ni zapustil območja, ki je bilo pod jurisdikcijo mesta. Kaže, da so prebivalci Birke in Sigtune bolehalo za "kulturnim zaprtjem" in so višjo stopnjo delitve dela in inovacije zadržali zase. V mnogih pogledih se je med prebivalci mest izoblikoval mestni način življenja, v nasprotju z življenjskim slogom ruralnega prebivalstva v pokrajini. Na drugih področjih lahko vidimo bogato izmenjavo dobrin, kakor denimo priliv hrane, ki je dopolnila nezadostno urbano subsistenčno proizvodnjo. Od samega začetka je bila Sigtuna razumljena kot naselje, zgrajeno na kulturnih kodih, ki so bili drugačni od vrednot, značilnih za ruralno okolje. Najbližje mesto v zelo razpršeni mreži urbanih središč je bilo od njega precej oddaljeno. Nasploh je očitno, da je mestno življenje ljudem na kmetijah okoli jezera Mälaren kaj malo pomenilo.

Prihod tujcev – lončenina in kulturna identiteta

Podatki o urbani in ruralni distribuciji lončenine baltskega tipa nam omogočajo poudariti regionalne razlike pri obvladovanju človeške mobilnosti v srednjem veku. Asimilacijo ali zavračanje novega stila lahko pojasnimo kot različni stopnji integracije. Za družbeni predmet preučevanja s pomočjo lončenine baltskega tipa sicer lahko izberemo tudi kaj drugega, ne le vzorce uporabe in razširjenost populacije. Kot prišlek iz tujine v kuhinjah Sigtune in vzhodne Danske pa je bila ta lončenina v ospredju kot znak kulturnega prenosa, ki presega meje urbano-ruralnih študij.

V vendelskem in vikinškem obdobju je bila lokalna lončenina v Skandinaviji zelo osnovna. Kuhinjske posode so bile preprosti, toda funkcionalni ročno narejeni izdelki. Niso bile okrašene, kar kaže, da okrasi niso razumeli kot pomembno sredstvo za izražanje skandinavske kulturne identitete. Če privzamemo analogije iz kasnejših obdobj, je več kot verjetno, da so te posode na kmetijah izdelovale ženske. Sezonska izdelava lončenine v sodobnih "tradicionalnih" družbah je pogosto potekala v obdobju, ko ženske niso imele veliko opravkov z osnovno proizvodnjo hrane. Ko odkrivamo lončenino baltskega tipa na vzhodnem Danskem in okolici jezera Mälaren, je očitno,

possible for estates and larger farms to exchange the surplus for other commodities. We find strong integration between town and countryside caused by an expansion in rural production, leading to surplus and non-agrarian specialised activities. In some senses, the rural population of Skåne can be seen as "urbanised", having common cultural codes with the environment in Lund and other towns in the province. The distribution of pots can be interpreted as indicating high mobility among the population, which moved between the two social scenes with ease. When transcending the border between town and countryside, individuals met common cultural traits.

The intricate situation in Sigtuna, where many types of ware were in use, contrasts greatly with rural conservatism. The division of labour seems to be on a low scale, at least in pottery production, while the towns Birka and later Sigtuna were centres, bustling with artisan activities. The contrast between the set of pottery in Sigtuna and the countryside is hard to explain if people were able to transcend the social border between the two environments. Transformed into human action, the pottery traditions carry a strong duality. Those who made local Scandinavian ware visited both environments, very few Scandinavians who copied Slavonic style expressed their knowledge outside the town and no Slavonic visitor went outside urban jurisdiction, as far as pottery is concerned. The inhabitants of Birka and Sigtuna seem to have suffered from "cultural constipation", keeping a higher division of labour and innovation to themselves. In many ways, an urban lifestyle was created among the inhabitants, in contrast to that of the rural population in the region. In other fields a rich exchange of goods can be seen, such as the influx of food to the insufficient urban subsistence production. From the beginning, Sigtuna was seen as a settlement built on cultural codes other than rural shared values. The closest town was situated far away in a sparsely spread network of urban centres. Obviously, in general, town-life meant very little to people on the farms around Lake Mälaren.

The coming of strangers – pottery and cultural identity

Evidence of the urban and rural distribution of the Baltic ware makes it possible to stress regional differences in

da se je zgodila temeljna sprememba v primerjavi s staro tradicijo. V obdobju od leta 900 do leta 1200 n. š. trgovina z lončenino v Skandinaviji ni bila del medregionalnih gospodarskih transakcij. To spremembo moramo zato obravnavati kot kulturni prenos nove dobrine za porabo v gospodinjstvu. Spremembo so najverjetneje vpeljali posamezniki nizkega družbenega stanja, domnevno sužnji.

Kulturni prenos je posledica močne družbene interakcije med posamezniki in skupinami z različnim načinom življenja. Razloge za sprejem ali zavrnitev mentalnih in materialnih značilnosti moramo iskati v družbenem delovanju. Pri lončenini baltskega tipa se moramo osredotočiti na medčloveške stike in delovanje v gospodinjstvih. Toda preden pridemo do interpretacije širitve novega sloga, moramo upoštevati različne razmere. Splošnih razlag, kot je trgovina, ne moremo sprejeti kot pojasnitev inovacije in kulturnega prenosa, če želimo delovati v okvirih kontekstualne arheologije. Trgovina je lahko le spodbuda, ne pa razlog za sprejetje novosti. Razmere sestavljajo številni dogodki, ki so vsi družbeno specifični v času in prostoru. Dave Davis je trdil, da na proces kulturnega prenosa vpliva več splošnih dejavnikov (Davis 1983, 60). Izhajajoč s procesnega stališča in z uporabo modelov iz ekonomske geografije in sociologije se je osredotočil na materialne kontekste in kontekste uporabe, da bi pojasnil, na kakšen način je bila inovacija sprejeta. Te okoliščine so:

- objekt ali vrsta entitete, ki je predmet difuzije,
- enote, med katerimi difuzija poteka,
- medij difuzije,
- družbeni kontekst, v katerem difuzija poteka.

Davisovo osredotočanje na družbeno ozadje inovacije v prispevku, ki je nastal sredi osemdesetih let 20. stoletja, je še vedno relevantno tudi za današnjo kontekstualno arheologijo. Marie Luise Stig Sørensen poudarja podobne osnovne razmere in idejo, da mora biti uvoženi predmet kompatibilen z družbo, v kateri se pojavi, tj. del notranje družbene logike in delovanja (Sørensen 1989, 198). Zgolj sama navzočnost ali geografska bližina ne zadostujeta za uspešen prenos novih kulturnih značilnosti.

Če preprosti fizični stiki niso zadostna razlaga, kako torej lahko razumemo družbene procese, ki so bili v ozadju spremembe od lokalne skandinavske do lončenine

coping with human mobility in the Middle Ages. We can explain the assimilation or rejection of the new style as different levels of integration. However, not only consumption patterns and population dispersal can be chosen as social subjects of study through the Baltic ware. As a foreign newcomer in the kitchens of Sigtuna and Eastern Denmark, it stands out as a sign of cultural transmission, transcending the borders of urban-rural studies.

Local pottery in Scandinavia was very basic through the Vendel and Viking periods. Cooking pots were simple, but functional, handmade products. No decoration was used, indicating that it was not seen as an important means of expressing Scandinavian cultural identity. If we accept analogies from later periods, it is more than likely that women on the farms were the producers of these pots. Seasonal manufacturing of ceramics is often performed within contemporary "traditional" societies when female tasks are not involved in basic food production. When we find the Baltic ware in Eastern Denmark and around Lake Mälaren, it is obvious that a fundamental change from the old tradition has taken place. In the period from 900 to 1200 AD, the trade of pottery was not a part of interregional economical transactions in Scandinavia. We must therefore regard the change as cultural transmission instead of a new commodity for household consumption. Most likely, individuals of low social status, presumably slaves, carried this alteration.

Cultural transmission is the effect of strong social interaction between individuals and groups with different ways of living. Reasons for acceptance or rejection of mental and material traits must be sought in social agency. In the case of the Baltic ware, our focus must be upon human contact and action on a household level. But before arriving to an interpretation for the spread of the new style, several conditions for transmission must be considered. General statements, such as trade, cannot be accepted as explanations for innovation and cultural transmission if we want to work within the field of contextual archaeology. Trade can only be an incitement, not a reason, for the acceptance of novelties. Conditions lie in many events, all socially specific in time and place. The process of cultural transmission has been stated by Dave Davis to be affected by several general factors (Davis 1983, 60). From a processualist standpoint, and drawing models from economic geography and sociology, he focuses on

baltskega tipa? V tem prispevku ne moremo pretresti vseh različnih modelov kulturnega prenosa. Enega od pogledov, ki posežejo globlje v človeško delovanje, je predstavila Polly Wiessner. Poudarja pomen dinamike med posamezniki in skupinami v razmerju do zunanjih spodbud (Wiessner 1989). Po njenem mnenju lahko družbeni proces izrazimo kot *družbeno identifikacijo s pomočjo primerjave*. V odnosih znotraj skupine lahko razvoj vidimo v prizadevanju, ustvariti pozitivno samopodobo v očeh drugih, da bi nas sprejeli. V tem primeru je družbena struktura tista, ki omejuje način obnašanja. Toda na proces vpliva tudi nenehno dogovarjanje o statusni, spolni, starostni ali drugih družbenih identitetah znotraj skupine. Tako spoznavni proces vpliva na posameznika, pri čemer so vrednote vedno znova prevrednotene v odnosu do novih kulturnih vzorcev. Če naj bo torej tuja lončarska tradicija sprejeta in posnemana, mora obstajati primarno pozitivno vrednotenje izdelovalca. Druga ključna pogoja, ki sta potrebna, da je inovacija lahko cenjena, sprejeta in reproducirana, sta časovna intenziteta in kvaliteta dobrin. V tem primeru je hitrost kulturnega prenosa majhna. Če so navzoči lokalni hibridi z referencami na tuje slogovne prvine, lahko predpostavimo, da gre za dolgo, intenzivno in pozitivno razmerje. Če se skupina tujcev z lastnim slogom lončnine naseli v neki skupnosti, naj bi bil njihov vpliv nenaden in v tem primeru naj ne bi našli sočasnih hibridnih artefaktov. V obeh primerih pa sčasoma družbeni status prišlekov nujno vpliva na zavrnitev ali sprejetje inovacije. Prvine kulturne spremembe so torej nenehno preverjane, preverjanje pa je posledica dogovarjanja o družbenem statusu znotraj skupin in med njimi, zato je zelo pomembno, da se raziskovalci zavedamo časovnih in prostorskih kontekstov.

Če se ponovno ozremo k obravnavanima območjema, je razlike v sestavi lončnine mogoče gledati tudi kot posledico pristranskosti oziroma predsodkov proti slovanskim gostom, ki so bili utemeljeni s političnim položajem. Verjetna zgodovinska razlaga razvoja v provinci Skåne je ta, da je sporazum med Obodriti in Danci za skupni boj proti poganskim Liutijcem ob koncu 10. stoletja povzročil priliv nesvobodnih posameznikov na vzhodno Dansko v desetletjih med letoma 980 in 1050 n. š. Uporabili so jih za sužnje v tedanji agrarni ekspanziji. V obdobjih nizke aktivnosti ali primarno zato, da bi

the material-, and use-contexts of an innovation, in order to explain how it was accepted. The circumstances are:

- *The object, or kind of entity, that diffuses.*
- *The units between which diffusion occurs.*
- *The media of diffusion.*
- *The social context in which diffusion occurs.*

Davis' focus on the social background for innovation in his article from the mid 1980's is still relevant for contextual archaeology today. Marie Louise Stig Sørensen stresses similar basic conditions, and the notion that an import must be compatible with the society in which it occurs, i. e. a part of internal social logic and action (Sørensen 1989, 198). A mere presence or geographic closeness is not sufficient for the transference of new cultural traits to occur.

If a mere "rubbing of shoulders" is insufficient as an explanation, how can we understand the social processes at work behind the change from local Scandinavian ware to Baltic ware? It is not possible to discuss several different models of culture transference in this article. One perspective that moves deeper into human action is that presented by Polly Wiessner. She stresses the dynamics between individuals and groups as important in relation to external incitements (Wiessner 1989). According to her, the social process can be expressed as social identification by comparison. In intra-group relations, development can be seen in efforts to create a positive self-image in the eyes of others for acceptance. In this case, it is the social structure that limits the way of conduct. But the process is also influenced by continuous intra-group negotiations on social status, gender, age or other social identities. Thus, a cognitive process influences the individual where values are permanently reassessed in relation to new cultural patterns. Therefore, if a foreign ceramic tradition is to be accepted and copied, a primary positive assessment of the producer must exist. Other vital conditions for an innovation to be appreciated, win acceptance and be reproduced, are intensity in time and quantity of goods. This should lead to a slow pace of cultural transmission. If there are local hybrids with references to foreign stylistic elements, a long, intense and positive relation can be assumed. If a foreign group with its own style of pottery settles in a community, the impact should be observed as sudden and no contemporary hybrid artefacts should be

delali kot specialisti, so Slovani izdelovali posode za gospodinjstva in tako naredili veliko posodja v slogu, ki so se ga naučili v otroštvu. Po koncu prve polovice 11. stoletja je v Skåne prišla le še peščica ljudi s tem znanjem. Zato se je ohranila stara slogovna tradicija, v domovinah Slovanov, kjer so lončarji že začeli izdelovati nove oblike, pa ne. Hitra in razširjena sprememba se je zgodila v omejenem časovnem obdobju in je spremenila kuhinjsko kulturo. Potomci prvih lončarjev so se obrti naučili z neartikuliranim znanjem in so oblike spremenjali le počasi in na konservativen način. Če se ozremo k modelu P. Wiessner, ki govori o *družbeni identifikaciji s pomočjo primerjave*, je jasno, da na vzhodnem Danskem ni bilo dolge, pozitivne interakcije med zahodnoslovanskimi in skandinavskimi lončarji. To lahko sklepamo iz dejstva, da tod niso našli hibridnih posod, ne iz časa pred kulturno spremembo ne iz kasnejšega časa. Še bolj presenetljiva indikacija, da so bili za spremembo odgovorni slovanski lončarji, pa so posode, najdene v pokrajini Skåne, ki so bile obešene nad ognjiščem in so po svoji funkciji skandinavske, toda izdelane po slovanski modi. Funkcijo je narekovala lokalna potreba, toda slog je bil prinesen z juga.

V osrednji Švedski je kulturni vzorec izrazito zaznamovala interakcija s Kijevsko Rusijo. Vsaj od konca 8. stoletja dalje so ljudje potovali med Kijevsko Rusijo in pokrajino Mälaren. Ugotovimo lahko, da se je v Birki priliv iz Kijevske Rusije povečal v 10. stoletju; to kažejo najzgodnejše posode, izdelane na lončarskem vretenu v obdobju 930–950 n. š. dalje. Več je tudi grobih, ročno izdelanih posod tipa Ladoga, ki nakazujejo tesno sobivanje različnih etničnih skupin (Roslund 2001, 203; Bäck, v tisku). To tesno razmerje na več ravneh lahko vidimo tudi v Sigtuni. Kvalitativna raziskava je prinesla dokaze o zapletenem sestavu slogov lončenine, ki so bili v rabi. V desetletjih od približno 970–980 pa do srede 13. stoletja so uvožene pozne slovanske posode prišle v mesto skozi pristanišče. Posode visoke kakovosti, izdelane iz lokalnih glin in izrazito slovanskih oblik, so uporabljali v mestu, Skandinavci pa so izdelovali hibride v slovanskem slogu (slika 3b). To kaže, da so posamezni Slovani živeli zelo blizu Skandinavcev in da so ti želeli posnemati materialno kulturo svojih "gostov". Prevzem slovanskega sloga lahko opazimo že v Birki, saj so bile lokalne posode okrašene z valovnicami. Nekaj desetletij kasneje so bili

found. With time, the newcomers' social status will inevitably influence the rejection or acceptance of the innovation in both cases. Elements of culture change are thus under constant revision due to intra- and inter-group negotiations on social status, making it essential for scholars to be aware of the time and space contexts.

Turning once more to our regions of study, it is possible to look upon the differences in the sets of pottery as guided by biased opinions towards the Slavonic guests based on the political situation. A plausible historical explanation of the development in Skåne is that the agreement between Abodrits and Danes to fight the pagan Lutizians in the end of the 10th century created a flow of unfree individuals into Eastern Denmark during the decades from 980 to 1050 AD. They were used as slaves in the agrarian expansion of that time. During seasons of low activity, or with a primary aim to be used as specialists, the Slavs made pots for the households, thus producing a large volume of vessels in a style learnt from childhood. After the first half of the 11th century, few persons with this knowledge arrived to Skåne. Therefore, an old style tradition was maintained in contrast to the homelands of the Slavs where new forms were produced by the hands of potters. The quick widespread change took place over a limited time, altering the kitchen culture. Descendants of the first potters were taught the handicraft through tacit knowledge, slowly altering the forms in a conservative fashion. Turning to the Wiessner's model of social identification by comparison it is clear that there was no long, positive interaction between West-Slav and Scandinavian potters in Eastern Denmark. This can be deduced from the fact that no hybrid vessels have been found, neither from before the cultural change, nor after it had occurred. An even more striking indication that Slavonic potters were responsible for the change, are the vessels suspended over the hearth found in Skåne, that are functionally Scandinavian but made in Slavonic fashion. Function was based on a local need, but style was brought in from the South.

In central Sweden, intense interaction with Rus' left a distinct mark on the cultural pattern. Since the end of the 8th century at least, people travelled between Rus' and the Mälaren region. In Birka, we can state that the influx from Rus' increased during the 10th century, expressed by the earliest pots made on a turn-table from c. 930–950 AD. Several crude, Ladoga type, handmade pots were also

vidni rezultati procesa akulturacije v Sigtuni v preprostih oblikah lončenine baltskega tipa; oblike ustij in trupa so očitno prevzete iz pororcev lokalnega posodja. Vse to kaže zelo pozitivno in raznoliko družbeno interakcijo, ki je segla vse do temnih kotičkov kuhinj. Tu je resnično mogoče slediti predpostavki P. Wiessner o *družbeni identifikaciji s pomočjo primerjave*.

Sklepni komentar

V svoji kritiki hegemonije štirih redov sem poskušal pokazati možne poti, ki jih lahko uberemo, da bi našemu raziskovalnemu območju dodali nova vprašanja. Na konferencah je potrebno družbene teme obravnavati kot naravni sestavni del naših študij, namesto da jih uvrščamo v posebne sklope o teoriji in metodi. Največ je mogoče narediti v izobraževanju, ko nove generacije arheologov seznanjamo s programom discipline. Če na konferencah in v študijske programe zavestno vključujemo družbene teme, ki temeljijo na specifičnih raziskovalnih vprašanjih, in ne le kontekstov, kot so mesta, vasi, gradovi ali cerkve, je mogoče postaviti pod vprašaj in preseči splošno sprejete meje srednjega veka in srednjeveške arheologije.

Zahvala

Članek je nastal s finančno podporo Centra za evropske študije Univerze v Lundu v okviru projekta "Evropske meje".

Prevedla Katarina Predovnik

present, indicating a close ethnic co-occupation (Roslund 2001, 203; Bäck, in print). This close relationship on several levels can also be seen in Sigtuna. A qualitative investigation has provided evidence of an intricate set of pottery styles in use. During the decades from approx. 970–980 to the middle of the 13th century, imported original late Slavonic vessels came through the harbour area. High quality pots, made of local clays, and with distinct Slavonic forms, were present in the town, and Scandinavians made hybrids in Slavonic style (fig. 3: b). This indicates that individual Slavs lived very close to Scandinavians, and that the latter group wanted to mimic the material culture of their "guests". Adoption of the Slavonic style can already be observed in Birka where local vessels were decorated with wavy lines. Some decades later, the results of the acculturation process can be seen in Sigtuna on simple forms of the Baltic ware with rim-forms and shapes obviously drawn from local vessel proportions. A very positive, and diverse, social interaction is expressed deep into the dark corners of the kitchens. Here it is indeed possible to follow Wiessner's assumption on social identification by comparison.

Concluding remarks

In my critique against the hegemony of the four estates, I have tried to point out possible steps that can be taken to add new questions to our field of study. At conferences, social themes must be regarded as natural, integral elements to our studies, and not be put into specific theory and method blocks. Greatest impact can be made in education where new generations of archaeologists are introduced to the subject's agenda. If we consciously include social themes based on questions, not only contexts as towns, villages, castles or churches at conferences and in study programmes, it is possible to question and transcend the well-accepted borders of the Middle Ages and of medieval archaeology.

Acknowledgement

I was able to write this article thanks to the funding from the Centre for European Studies at Lund University within the project "European borders".

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- BELTZ, R. 1893, Wendische Altertümer. – *Jahrbuch des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde* 58, pp. 173–231.
- BÄCK, M. (v tisku / in print), *Rysk-Baltisk keramik från 1990–1995 års undersökningar i Birka – med utblickar i Mälardalen (Godstyp Bi I 21 A–G)*.
- CALLMER, J. 1989, Slawisch-skandinavische Kontakte am Beispiel der slawischen Keramik in Skandinavien während des 8. und 9. Jahrhunderts. – *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 69, pp. 654–674. – Zabern, Mainz.
- CLARK, H. 1984, *The Archaeology of Medieval England*. – British Museum, London.
- DAVIS D. D. 1983, Investigating the diffusion of stylistic innovations. – V / In: *Advances in Archaeological Method and Theory* 6, pp. 53–89.
- FEHRING, G. 1987, *Einführung in die Archäologie des Mittelalters*. – Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- FEHRING, G. 1995, Geschichte und Situation der Archäologie des Mittelalters in Zentraleuropa. Anlass und Ziel der Bestandsaufnahme. – V / In: FEHRING, G., SAGE, W. (ur. / eds.), *Mittelalterarchäologie in Zentraleuropa : zum Wandel der Aufgaben und Zielsetzungen*. – *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft* 9, pp. 9–18. – Rheinland-Verlag, Köln.
- GERRARD, C. 2003, *Medieval Archaeology. Understanding Traditions and Contemporary Approaches*. – Routledge, London and New York.
- HÜBENER, W. 1959, *Die Keramik von Haithabu*. – *Ausgrabungen in Haithabu* 2. – Neumünster.
- KARLIN, G. 1923, Medeltida keramik i Norden. – V / In: HALLSTRÖM, G. (ur. / ed.), *Nordiska arkeologmötet i Stockholm 1922*, pp. 147–161. – Stockholm.
- JONES, S. 1997, *The Archaeology of Ethnicity : Constructing Identities in the Past and Present*. – Routledge, London.
- LIEBGOTT, N.-K. 1989, *Dansk middelalderarkæologi*. – G. E. C. Gads Forlag, København.
- LISCH, F. 1847, Komentarji v / Comments in: *Jahrbuch des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde* 12, pp. 435–438.
- MORELAND, J. F. 1991, Method and theory in medieval archaeology in the 1990's. – *Archeologia Medievale* 18, pp. 7–42.
- ROSLUND, M. 2001, *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. – *Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund* 92. – Vetenskapssocieteten i Lund, Lund.
- STEUER, H. 1995, Mittelalterarchäologie und Sozialgeschichte. Fragestellungen, Ergebnisse und Zukunftsaufgaben. – V / In: FEHRING, G., SAGE, W. (ur. / eds.), *Mittelalterarchäologie in Zentraleuropa : zum Wandel der Aufgaben und Zielsetzungen*. – *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft* 9, pp. 87–104. – Rheinland-Verlag, Köln.
- SØRENSEN, M. L. S. 1989, Ignoring innovation – denying change: the role of iron and the impact of external influences on the transformation of Scandinavian societies 800–500 BC. – V / In: VAN DER LEEUW, S. E., TORRENCE, R. (ur. / ed.), *What's New? A Closer Look at the Process of Innovation*, pp. 182–202. – Unwin Hyman, London.
- VERHAEGHE, F. 1998, Medieval and later social networks: the contribution of archaeology. – V / In: HUNDSBICHLER, H. (ur. / ed.), *Die Vielfalt der Dinge. Neue Wege zur Analyse mittelalterlicher Sachkultur. Internationaler Kongress, Krems an der Donau, 4. bis 7. Oktober 1994*. – *Forschungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Diskussionen und Materialien* 3, pp. 263–311. – Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- WIESSNER, P. 1989, Style and changing relations between the individual and society. – V / In: HODDER, I. (ur. / ed.), *The Meaning of Things: Material Culture and Symbolic Expression*, pp. 57–63. – Unwin Hyman, London.
- WILDE, K. A. 1939, *Die Bedeutung der Grabung Wollin 1934. Methodische Grundlagen für die Erforschung der Wikinger- und Slawen-Siedlung Wollin*. – Stettin.

Smrt Klejna

© Benjamin Štular

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo

Izvleček Problematika arheološke tipologije je dandanes prav tako pereča, kot je bila pred dvema desetletjema. V osemdesetih sta izšli dve knjigi Leva S. Klejna s to tematiko. Obe sta bili prevedeni v slovenščino, a na arheološko prakso nista imeli posebnega vpliva. Namen članka je pokazati relevantnost Klejnovih del v luči interpretativnih arheologij.

Ključne besede klasifikacija, tipologija, interpretativne arheologije

Prolog

"Nekoč je živelo pet jamskih ljudi.

Imenovali so se Unga, Bunga, Ugi, Bugi in Sigmund.

Živeli so v jami.

Unga, Bunga, Ugi, Bugi in Sigmund niso nikoli zapustili jame. Dan in noč so posedali v njej in čakali na poginule hrošče in suho listje, ki jih je veter občasno prinesel v jamo, da so se lahko najedli.

Jamski ljudje so sprejemali svojo osamo kot edini možen način življenja. Predvsem zato, ker so verjeli, da se na izhodu iz njihove jame konča vesolje.

...

Včasih je mimo vhoda v jamo šla kakšna žival. A jamski ljudje je niso videli. Namesto živali so, strmeč v notranjost jame, videli le njeno senco, ko se je sprehodila po stenah.

Za jamske ljudi so te sence predstavljale resničnost.

Zato so se, če se je pred jamo igrala hijena, skrivali pred štirinogo senco, ki je poskakovala po steni. In kadar je mimo vhoda pot prinesla metulja, so radostno skakali in lovili njegovo frfotavo prhutajočo senco. Nekoč je podivjana žirafa pred vhodom v jamo do smrti poteptala svinjo bradavičarko.

Nihče ni razumel, kaj za vraga je bilo to".

(Hutchens 2002)

Smrt avtorja

Roland Barthes (1995), francoski književni kritik, je pred skoraj štirimi desetletji v prispevku s tem naslovom predstavil znamenito tezo: *"Rojstvo bralca je treba plačati s smrtjo Avtorja"* (Barthes 1995, 23). Bit pisanja se razkrije s primero grške tragedije. Ta je stkana iz besed z dvojnim pomenom, ki jih osebe dojemajo enopomensko.

Abstract Archaeological typology nowadays remains just as unresolved an issue as it was two decades ago. In the 1980s two books by Leo S. Klejn concerning this subject were published. Both were translated into Slovene but had no particular influence on the practice of archaeology. The aim of this article is to present the relevance of Leo S. Klejn's work in view of contemporary interpretative archaeologies.

Keywords classification, typology, interpretative archaeologies

Dvojnost pomena, dvoličnost vsake besede, sliši le bralec oziroma v tem primeru poslušalec. Besedilo torej sestavljajo mnogotera pisanja, ki izhajajo iz številnih kultur in vstopajo v dialog. Mesto, na katerem je ta mnogoterost združena, je bralec. Enotnost ne obstaja v točki izvora besedila, temveč v točki sprejema.

Ta hipoteza je imela močan vpliv tudi na arheološko teorijo (Olsen 2002; prim. Hodder 1999), a tu je pomembna neposredno, kot način branja besedila.

Brano besedilo sta deli *Arheološki viri* (1987) in *Arheološka tipologija* (1988), avtor pa Lev S. Klejn. Zgradba mojega sestavka je enostavna: *branje* Klejnovih in nekaterih kasnejših teoretskih *besedil* je posredovano v obliki novega *besedila*. Rezultat morda na prvi pogled spominja na nekakšen prevod. Prevod Klejna v jezik interpretativnih arheologij (za izraz glej Shanks, Hodder 1998). A v tem primeru bi imel sestavek drugačen naslov, na primer "Elementi interpretativnih arheologij v besedilih Klejna (do leta 1982)". Vendar je termin prevod preobremenjen s pomeni (prim. Hodder 1999, 62–64). Zaradi subjektivnosti dejanja *branja* gre prej za nekakšno stapljanje horizontov preteklosti in sedanjosti. Pri tem je horizont definiran kot tisto, kar je moč videti iz določenega gledišča. S to prisposodbo, ki si jo je sposodil pri nemškem filozofu Hansu Georgu Gadamerju, je Olsen (2002, 104–106) opisal dialektični proces razumevanja preteklosti s povratnim učinkom.

Arheologija vstopa v preteklost s preučevanjem materialne kulture. Vendar predmet preučevanja ni neposreden nosilec informacije, kot so to na temeljih pozitivizma skušali osmisliti procesualisti (npr. Binford 1962, 1968; Clarke 1968 idr.) in mnogi "tradicionalni" arheologi pred njimi. Klejn je zavrnil pozitivistično logiko (Klejn 1988, 347–348) in kronološka razvrščanja "tradicionalne" arheologije: *"Arheologija se je spremenila v zgodovino materialne kulture"* (Klejn 1987, 36).

Svoj pristop gradi od temeljev: termin *arheološki vir* primerja z vodnim (iz)virom. Izvir sam ne napaja, napaja voda. Arheološki vir je torej predmet, "iz katerega je mogoče črpati informacijo" (Klejn 1987, 41). Pri tem izhaja iz leninske teorije odseva: odsevani objekt (informacija o preteklosti) je primaren in neodvisen od odsevajočega (arheološki vir). Rezultat odsevanja, podoba, ni reducirana na odsevani objekt; podoba in objekt nista istovetna. Teorija upošteva aktivno naravo spoznavnega procesa in možnost odcepitve spoznanja od resničnosti.

Zakaj predmet preučevanja ni neposredni nosilec informacij? Ker "raziskovalec trči ob dvojno prekinitev" (Klejn 1987, 90): med preteklostjo in sedanostjo ter med svetom stvari in svetom idej.

In kako prekinitev preseči? Klejnov odgovor je arheološka tipologija.

Kaj je Klejnova arheološka tipologija? Najpomembneje za razlago se zdi ločevati klasificiranje od arheološke tipologije.

Klasificiranje ali razvrščanje v skupine služi bodisi razvrščanju gradiva za inventariziranje bodisi kot prvi korak v preučevanju gradiva. Služi "osvetlitvi gradivu inherentnih sistemskih povezav" (Klejn 1988, 76). Klasifikacija je domena raziskovalčeve sedanosti. Je "umetna", matematična in empirična s strani raziskovalca. S klasifikacijo, iskanjem stalnih zvez empirično zaznavnih lastnosti, določimo empirične tipe (Klejn 1988, 192, 510). Ker je utemeljena v sedanosti, nima neposrednega stika s preteklostjo. Opisana razlika (Klejn 1988, 247–252) zahteva ločena termina: za predmet v preteklosti *arhem*, za predmet raziskovalne sedanosti *arheogram*.

Pogojni tipi (ramotipi) nastanejo z "umetno" klasifikacijo. Subjektivna ali intuitivna klasifikacija je "naravna" raziskovalcu in "umetna", vsiljena gradivu. "Naravna" klasifikacija arheogramov, "umetna" klasifikacija arhemov. S terminom *pogojni tip* (Klejn 1988, 146–153) je opisano razumevanje tipa po Malmerju (1962; citirano po Klejn 1988, 124): tip je abstrakten koncept, ki ga (čim natančneje) definira vsak raziskovalec sam. Tak tip je izpeljan iz raziskovalčeve naloge in definiran s stališča raziskovalne dejavnosti (Klejn 1988, 347–348).

Arheološka tipologija je namenjena iskanju kulturnih (realnih) tipov, "ki zrcalijo družbene norme vsake žive

kulture" (Klejn 1988, 131). Z izrazjem, izposojenim iz definicije arheološke krajine (Knapp in Ashmore 1999, 1), lahko zapišemo: kulturni tip je entiteta, ki obstaja, ker so jo uporabniki občutili, doživljali in kontekstualizirali. Kulturni tip opisuje funkcionalni in simbolni pomen predmeta; je stvar preteklosti, ki jo z uporabo arheološke tipologije raziskovalec skuša prenesti v tekst sedanosti. Nastane problem, ker "ideje v kulturi niso materialno utelešene za vsakogar; temveč le za člane obravnavane kulturne skupnosti, v arheološkem stanju pa je to izginita skupnost" (Klejn 1988, 349).

Na kratko: empirični in pogojni tipi ustrezajo mentalnim modelom sedanosti, kulturni pa mentalnim modelom preteklosti. Ti osmišljajo preteklost. Prvi so včasih raziskovalcu v pomoč, včasih pa je njih namen zgolj ta, "da arheologi uživajo ob svojih tipoloških shemah" (Klejn 1988, 43).

Takoj ko so pojmi opredeljeni, se samo po sebi postavi vprašanje: kakšen je odnos med empiričnimi in pogojnimi na eni ter kulturnimi tipi na drugi strani? Možni odgovori so: (i) se skladajo, (ii) delno se skladajo ali (iii) se ne skladajo. Prvo Klejnovo načelo nemogočega (ibid. 356) odgovarja: problemov (gradivu) naravnega razvrščanja ni mogoče reševati ob pomoči (gradivu) umetne klasifikacije.

Pari pojmov, s katerimi je opredeljena dihotomija sedanost – preteklost, so (od osnovnega gradnika do končne grupacije): lastnost – atribut, arheogram – arhem, pogojni / empirični tip – kulturni tip, klasifikacija – tipologija, empikultura – arhekultura.

S klasificiranjem so torej določeni empirični, subjektivno (intuitivno) pa pogojni tipi. Novost, ki jo je v tipološke študije uvedel Klejn (1988, predvsem 350–379), je pot spoznanja: s pomočjo "od zunaj" iščemo kulturne tipe; z uporabo tipologije postanejo arheološki (iz)vir. Omenjena pomoč "od zunaj" je po Klejnu arheološka kultura: "Ko smo prepoznali kulturo, se lahko lotimo razločevanja kulturno signifikantnih tipov, in ko so nam kulturni tipi znani, jih ni več težko razčleniti na kulturno signifikantne attribute. Šele nato se je, kot metoda razširitve, primerno napotiti nazaj" (Klejn 1988, 351).

Nazorna je primerjava z izkopavanjem arheološkega najdišča, na katerem je ločevanje stratigrafskih enot sko-

raj nemogoče. Empirične in pogojne tipe si zamislimo kot arbitrarne, kulturne pa kot stratigrafske enote. Klasifikacija je torej razvrščanje arbitrarnih, tipologija pa stratigrafskih enot (izdelava diagrama stratigrafskih enot oziroma t. i. matrice). Klejn meni, da je matriko moč izdelati le na podlagi stratigrafskih izkopavanj, večina prejšnjih metod pa zamenjuje razvrščanje arbitrarnih enot z matriko. Rešitev problema torej ne tiči v načinu razvrščanja, temveč v prepoznavanju stratigrafskih enot.

In kaj ima to stališče skupnega z interpretativnimi arheologijami? Z nekaterimi precej.

Ko se je Ian Hodder (1982; 1986) približal stališčem kulturnega relativizma, je zavzel stališče, da nobenega aspekta človeškega življenja ne moremo opazovati ločeno od kulturnega konteksta. Razumevanje sledov

preteklosti (besedilo, predmet) je možno le z odkrivanjem konteksta. Potrebno je razumeti predstave ljudi iz preteklosti (Olsen 2002, 102–104; prim. Thomas 2000, 4–5). Michael Shanks in Christopher Tilley (1987) sta s principom štirikratne (ang. *fourfold*) – ki je v bistvu dvojna (ang. *double*; Hodder 1999, 25) – hermenevtike poudarila dejavnike, ki jih mora pri interpretaciji arheologija preseči: (i) dihotomija sedanost – preteklost, (ii) odnos do drugih, (iii) vplivi moderne družbe in (iv) skupnosti arheologov (iz katere izhaja raziskovalec). Upoštevanje obojega je omogočila aplikacija Gadamerjeve kritike zgodnje hermenevtike na arheologijo (glej zgoraj; Olsen 2002, 104–106; prim. Thomas 2000, 10).

Najpreprosteje podamo pregled ujemanja ključnih teoretskih izhodišč Klejna s tistimi, ki jih danes imenujemo interpretativne arheologije, v obliki preglednice:

Klejn	Interpretativne arheologije
zavračanje pozitivizma (1988, 347–348) zaradi s stališča filozofije znanosti ovrženega koncepta verifikacije	zavračanje pozitivizma (Hodder 1982; Shanks, Tilley 1987...): ker (i) v arheologiji ni podatkov, neodvisnih od teorije, in (ii) zaradi s stališča filozofije znanosti ovrženega koncepta verifikacije in induktivnega sklepanja
filozofija: dialektični materializem	filozofija: hermenevtika
vzpenjanje oziroma sestopanje po lestvici integracijskih ravni (1988, 352); ideja sestopanja (1988, 362–365)	proces razumevanja preteklosti s povratnim učinkom (Olsen 2002, 104–106); hermenevtska spirala spoznanja (Hodder 1999, 31–65)
arheološki vir (1987, 41)	hermenevtsko razumevanje objekta (Hodder 1999, 32–33)
aktivna narava spoznavnega procesa; odsevani objekt je primaren in neodvisen od odsevajočega (1987, 41)	subjektivnost in večpomenskost (ang. <i>multivocality</i>) interpretacije (Shanks, Tilley 1987)
dvojna prekinitiv (1987, 89–93)	dvojna hermenevtika (Shanks, Tilley 1987; Hodder 1999, 25)
kulturni tip (1988, 131, 349)	predmet vsebuje funkcionalen in simbolni pomen hkrati (Hodder 1982; 1992)
univerzalna klasifikacija, ... neodvisna od nalog raziskovanja, ni mogoča (1988, 357)	človeškega življenja ne moremo opazovati ločeno od kulturnega konteksta (Hodder 1982; 1986)
Enako kot artefakte lahko razvrstimo tudi kontekste (1988, 188). Kontekst je artefakt »nadkonteksta« (1988, 263–266).	vzajemni vpliv objekta in konteksta (Hodder 1999, 84–104)
Med empiričnimi tipi identificiramo kulturne le tako, da izhajamo iz arheoloških kultur (1988, 192, 355–362).	Pomen je odvisen od konteksta (Hodder 1986).

V enem ključnih stališč kljub temu zaznamo razliko:

Klejn	Interpretativne arheologije
objektivne informacije o preteklosti obstajajo (1988: večkrat posredno, kot dejstvo a priori)	interpretacija je vedno subjektivna (Shanks, Tilley 1987)

Klejn meni, da je informacija o preteklosti, pridobljena iz arheološkega vira, objektivna. To mnenje je nezdržljivo z nekaterimi njegovimi izhodišči (glej zgoraj). Ker v nasprotju z izhodišči, zapisanimi zgoraj, objektivnost ni nikoli podana eksplicitno, to *berem* kot lapsus.

Proti koncu knjige Klejn (1988, 457), "*da bi raziskovalno razmišljanje postalo strožje*," doda načela nemogočega (Klejn 1988, 355–360):

- nezdržljivost klasifikacije in tipologije,
- univerzalna klasifikacija (neodvisna od nalog raziskovanja) ni možna,
- združevanje kulturnih (realnih) tipov na temelju (empiričnih) lastnosti ni možno in
- kulturne tipe je nemogoče nadomestiti s pogojnimi (brez izgube kulturne informacije).

Razen drugega vsa govorijo isto: iskanje kulturne informacije, vednosti o preteklosti, ni možno na podlagi preučevanja empirično zaznanih lastnosti predmetov.

Nekaj takega je mislil tudi Foucault (2001, 9–10), ko je zapisal, da se je arheologija, veda o nemih spomenikih, v nekem trenutku skušala navdihniti ob zgodovini. Ta naj bi bila v svoji tradicionalni obliki skušala omogočiti, da bi spregovorile sledi, ki same po sebi v tišini izrekajo nekaj drugega od tistega, kar izrekajo. Katero arheologijo je imel v mislih Foucault, sicer ne vem, a Klejnova je zagotovo med njimi.

Moje mnenje je nekoliko drugačno. Pogojni in empirični tipi ter posamezne lastnosti lahko vsebujejo kulturno informacijo. Kadar je poznavanje konteksta oziroma arheološke kulture nezadovoljivo, je edino možno izhodišče klasifikacija. Pri tem je pomembno zavedanje, da je to pot in ne cilj. Klasifikacija bo omogočila vednje o preteklosti šele po dolgotrajnem procesu prilagajanja (ang. *fitting*) teorije in podatkov, ki poteka po hermenevtski spirali spoznanja (prim. Hodder 1999, 60–63). Počasi, eden za drugim, bodo prepoznani atributi. Ti bodo omogočili (kulturno) tipologijo, ki bo osmislila preteklost.

Primerjava s stratigrafijo: kjer je prepoznavanje stratigrafskih enot popolnoma nemogoče, uporabimo arbitrarne enote (*klasifikacija*). Manjše ko so, večja je verjetnost, da je posamezna arbitrarna enota v celoti znotraj

ene stratigrafske enote (*kulturni tip*). Verjetnost, da je vsaka arbitrarna enota znotraj natančno ene stratigrafske enote, je skoraj nična. Zato je potrebno pozornost usmeriti na iskanje arbitrarnih enot, ki v celoti ležijo znotraj ene stratigrafske enote (*fitting process*). Ko odkrivamo vedno več takšnih, združujemo več arbitrarnih enot znotraj iste stratigrafske enote; slika o prvotnem videzu stratigrafskih enot postaja vse popolnejša (*hermenevtska spoznavna spirala*). Na naslednjem primerljivem najdišču bo, zaradi določenega spoznanja o stratigrafskih enotah, možno prepoznati vedno več le-teh.

Podobno mnenje na več mestih poda že Klejn (1988, 192; poudarek B. Š.): "med empiričnimi tipi *identificiramo kulturne le tako, da izhajamo iz arheoloških kultur; naše razumevanje notranje strukture je odvisno od opazovanja zunanjih tipov – empiričnih in pogojnih*" (Klejn 1988, 133). In še (Klejn 1988, 356; poudarek B. Š.): "*Seveda se lahko zgodi, da tak način (strogo logične klasifikacije) ustreza strukturi kake posebne skupine podatkov, vsaki pa nikakor ne.*" Tudi shema systemske strategije tipološkega razvrščanja kot izhodišče uporablja empirikulture (Klejn 1988, sl. 25).

Kaotičnost Klejnovega besedila je najverjetneje posledica dolgotrajnega nastajanja (prim. Klejn 1988, 24–26). Vendar ima besedilo prav zaradi nelinearnosti nekatere lastnosti pisateljskih besedil (ang. *writerly texts*), ki pri bralcu spodbujajo *branje*. Linearna besedila na drugi strani vsiljujejo *branje*.

Za konec je treba omeniti še najbolj nepriljubljeno značilnost kulturnih tipov. Le izjemoma raziskovalcu uspe odkriti vse kulturne tipe. Zato arheološka tipologija ne zadovolji klasifikatorjev, katerih tipi so kot "*škafle, v katere bi razvrščali predmete, ne da bi jim kateri ostal na polici*" (Klejn 1988, 59). Kdor išče kulturne tipe, ima police vedno polne nerazporejenih predmetov.

V zaključku svojega dela Klejn (1988, 460) zapiše: "*Taka (temeljna) dela, ali celo več njih, so izhajala približno vsakih dvajset let ... Kaže, da je prišla moja knjiga v pravem trenutku.*"

Trenutek je bil pravi: "*nekje okoli leta 1980 se je pojavila reakcija proti 'novi' arheologiji*" (Olsen 2002, 59; prim. Thomas 2000, 2). Leto 1982, ko je izšel tudi

izvirnik Klejnovega dela *Archaeological Typology* v ugledni angleški seriji *British Archaeological Reports*, je postalo ključna letnica v zgodovini arheološke teorije (Olsen 2002, 56). Teoretski premik je bil v marsičem mogoč tudi zaradi razvoja metodologije. Pri Klejnu (1988, 187–191) namreč opazimo težave z definiranjem in uporabo kontekstov (v ožjem pomenu). To je možno šele z enokontekstnim dokumentiranjem (Barker 1977) in uporabnim digramom kontekstov (Harris 1979).

Danes se zdi, da so bile Klejnovе ideje v pravem trenutku na pravem mestu. Le časi železne lady in hollywoodskega predsednika niso bili ravno naklonjeni sovjetskemu disidentom. No, tudi staromodni naslov ni bil ravno magnet.

LITERATURA

- BARTHES, R. 1995, Smrt avtorja. – V: POGAČNIK, A. (ur.), *Sodobna literarna teorija: zbornik*. – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, str. 19–25 (izvirnik: BARTHES, R. 1969, *La mort de l'auteur*. – Manteia 1969/V).
- BARKER, P. 1977, *Techniques of Archaeological Excavation*. – Batsford, London.
- BINFORD, L. R. 1962, Archaeology as anthropology. – *American Antiquity* 28, str. 217–225.
- BINFORD, L. R. 1968, Archaeological perspectives. – V: BINFORD, S. R. in BINFORD, L. R. (ur.), *New perspectives in archaeology*. – Aldine, Chichago.
- CLARKE, D. L. 1968, *Analytical Archaeology*. – Methuen, London.
- FOUCAULT, M. 2001, *Arheologija vednosti*. – Studia humanitatis, Ljubljana (izvirnik: FOUCAULT, M. 1969, *L'archéologie du savoir*. – Éditions Gallimard, Paris).
- GADAMER, H. G. 1981, *Truth and method*. – Sheed and Ward, London.
- HARRIS, C. 1979, *Principles of Archaeological Stratigraphy*. – Academic Press, London.
- HODDER, I. 1982, Theoretical archaeology: a reactionary view. – V: HODDER, I. (ur.), *Symbolic and Structural Archaeology*. – Cambridge University Press, Cambridge, str. 1–16.
- HODDER, I. 1986, *Reading the past*. – Cambridge University Press, Cambridge.
- HODDER, I. 1999, *The Archaeological Process: An Introduction*. – Blackwell, Oxford.
- HUTCHENS, D. 2002, *Sence neandertalcev*. – Inštitut za psihologijo osebnosti, Ljubljana.
- KLEJN, L. S. 1987, *Arheološki viri*. – Studia humanitatis, Ljubljana (izvirnik: KLEJN, L. S. 1978, *Arheologičeskie Istočniki*. – Izdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, Leningrad.)
- KLEJN, L. S. 1988, *Arheološka tipologija*. – Studia humanitatis, Ljubljana (izvirnik: KLEJN 1982, *Archaeological Typology*. – *BAR International Series* 153).
- KNAPP, A. B. in ASHMORE, W. 1999, Archaeological landscapes: constructed, conceptualized, ideational. – V: KNAPP, A. B. in ASHMORE, W. (ur.), *Archaeologies of Landscape*. – London, str. 1–32.
- MALMER, M. 1962, *Jungneolitische Studien*. – *Acta Archaeologica Lundensia* 8 (2).
- OLSEN, B. 2002, *Od predmeta do teksta. Teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. – Geopoetika, Beograd (izvirnik: OLSEN, B. 1997, *Fra ting til tekst. Teoretske perspektiv i arkeologisk forskning*. – Universitetsforlaget, Oslo).
- SHANKS, M. in HODDER, I. 1998, Processual, post-processual and interpretative archaeologies. – V: WHITLEY, D. S. (ur.), *Reader in Archaeological Theory. Post-Processual and Cognitive Approaches*. – Routledge, London, New York, str. 69–98.
- SHANKS, M. in TILLEY, C. 1987, *Re-constructing Archaeology: Theory and Practice*. – Cambridge University Press, Cambridge.
- THOMAS, J. 2000, Introduction: the polarities of post-processual archaeology. – V: THOMAS, J. (ur.), *Interpretative Archaeology: A Reader*. – Leicester University Press, London, New York.

Problematika arheoloških raziskav zadnjih let*

© Marijan Slabe

Ljubljana

Slovenska arheološka stroka je predvsem v minulih dveh desetletjih v praksi naredila velik razvojni korak naprej. Izvedena so bila obširna zaščitna izkopavanja na trasi avtocestnega križa, ki bodo za vedno ostala pojem tovrstnih raziskav v slovenskem prostoru. Stroka je bila pri tem sposobna opraviti tudi potrebne poprejšnje naloge in izdelati ustrezne dokumente, ki jih je na eni strani zahteval arheološki kodeks, na drugi pa investitor. Raziskanih je bilo nešteto hektarov površine; za to je država namenila nemalo denarja. Same raziskave pa še niso povsem končane, saj novi programi zahtevajo dodatne ukrepe za varovanje arheološke dediščine *in situ*.

Čeprav je ta veliki raziskovalni projekt na prvi stopnji večinoma izpolnil strokovne arheološke zahteve, še zdaleč nista bili zaključeni obravnava in obdelava terenske dokumentacije in najdenega premičnega gradiva. Varstvene ustanove so namreč polne odkopanih najdb. Kako pa so shranjene, je seveda odvisno od danih razmer in skrbi posameznikov; to velja tudi za spremno dokumentacijo.

Pred nami je zdaj torej nadvse pomembno delo, ki ga bo v kolikor toliko razumnem roku treba dokončati. Obsega: prvič, dodatno ustrezno spomeniško zaščito najdišč, ki so bila med izkopavanji prizadeta, ter drugič, primerno zavarovanje deponiranega gradiva in objavo le-tega, vse to po sodobnih, zdaj veljavnih načelih in metodah. Večletne izkušnje kažejo, da je prva faza raziskav, tj. izkopavanje, navadno zadovoljivo opravljeno, naslednja pa še zdaleč ne izpolnjuje zahtev, ki jih narekujejo arheološka etična pravila.

Vsi vemo, da je v varstvenih ustanovah še vedno tudi nemalo arheološkega gradiva, ki je bilo najdeno pred tem velikim raziskovalnim podvigom in ga strokovnjaki še niso zmogli obdelati, včasih niti na ravni najosnovnejšega poročila. Kaj pa sedaj, ko je bilo na enem samem najdišču odkopanih na tisoče kosov keramičnih, steklenih, kovinskih, koščanih in drugih predmetov? Ali bomo sploh kos vsemu temu? Zavedati se moramo, da namesto avtorja raziskave, če strokovne obdelave gradiva s posameznega najdišča ne bo opravil sam oz. če je ne

bo vsaj nadzoroval in imel pregleda nad njo, tega dela ne bo opravil nihče drug.

Dokumentacija, ki je bila nekoč začeta, pa ne do konca izdelana in predstavljena, postane kasneje nezadostna, nepopolna in za prihodnjega raziskovalca določenega najdišča navadno manj koristna, kot bi lahko pričakovali. Pa tudi s strokovnega stališča tak potek dela ni pravilen in ga moramo upoštevajoč zdajšnjo raven raziskovalnih metod odklanjati. Seveda je za nadaljnjo obdelavo dobljenih podatkov in izkopanega gradiva potreben dodaten delovni program. Kakor je slišati, čeprav podrobneje o tem nisem poučen, je metodologija za to že v pripravi. Naj bo zato to moje besedilo vsaj še ena spodbuda za čimprejšnjo izvedbo obeh nujnih nalog.

Med pomembnejšimi zahtevki v prihodnosti je po mojem mnenju tudi ta, da v prihodnje vsaj nekaj časa ne bi opravljali sistematičnih izkopavanj, vsekakor pa ne po nekakšnih individualno zastavljenih programih. Vsak poseg v najdišče mora biti obvezno del nekega dokumenta na ravni celotne stroke in države, ki bo sledil resničnim skupnim znanstvenim interesom, nikakor pa ne – če sem zloben – željam ali konjičkom posameznih oseb ali lokalnih dejavnikov, kot se je v preteklosti dogajalo tudi pri nas. Nestrpnost t. i. "zagnanih" znanstvenikov in "lokalpatriotov", ki v arheološkem spomeniku, najdišču in gradivu vidijo le svoje pogosto precej ozke cilje, je treba radikalno presekat in zaustaviti. Že pred časom sem zapisal, da arheološki terenski spomenik ni kompleks trenutno zaželenih in čustveno poudarjenih učinkov, marveč vsebinsko popolna in v svoji izpovednosti temeljna, enkratna in nenadomestljiva prvina časa in prostora, v katerem je in iz katerega izhaja, ne nazadnje pa tudi eden izmed dejavnikov, ki omogočajo humanizacijo okolja in človekovega bivanja.

Veliko črnila je že bilo prelitega v iskanju odgovora na vprašanje, ali je arheologija v svojem dejavnem izrazu, pri čemer mislim na izkopavanje oziroma terensko raziskovanje, pomen in namen ter ne nazadnje delovne metode, konstruktivna ali "uničevalna" stroka. Mimgrede naj navržem, da je K. Scheffeld svoj sestavek *Arheološka izkopavanja* začel z zelo značilno mislijo: "*Vsako izkopavanje je uničevanje.*" Če gledamo s prej omenjenega stališča, je, mislim, odgovor popolnoma jasen. V današnjem razumevanju arheološke dediščine pa je kljub temu kaj lahko najti izhodišče, ki upravičuje in opraviču-

* Skrajšano besedilo je avtor predstavil kot uvodno predavanje na podelitvi nagrad Slovenskega arheološkega društva v Murski Soboti 18. novembra 2004.

je raziskovalna dejanja, seveda, poudarjam, v navedenem varovalnem kontekstu.

Opisanemu širšemu problemskemu sklopu naj dodam še dolgoleten in zame že od samega začetka pri nas nadvse boleč pojav, tj. uporabo iskalcev kovin oz. detektorjev, ki ni namenjena samo pomoči raziskovalcem med izkopavanji, ampak večkrat tudi površnemu nabiranju drobnega arheološkega kovinskega gradiva. Le težko si predstavljam, da se to dogaja še dandanes. Žal tega ne počnejo samo laiki, ampak, kot je slišati, tudi arheološki strokovnjaki. Ne vem, ali se ne zavedajo, da v moderni dobi arheološke znanosti še naprej odpirajo boleče rane primitivizma. Če bi bila omenjena dejanja zgolj posledica nevednosti, bi se zanje še morda lahko našlo opravičilo, nikakor pa ni tega moč reči za iskanje kovin na najdišču na slepo z omenjenimi aparati in izkopom majhnih jam, ko to počenja strokovnjak. Sam sem videl takšno ranjeno arheološko najdišče in sem se zgrozil, ko sem izvedel, kdo je na tak način arheološki spomenik poškodoval. Dejanje je bilo opravljeno brez za to potrebnega pravnega dokumenta. Takšnega strokovnjaka bi zato morali še zlasti ustrezno obravnavati, saj gre v takšnem primeru za kaznivo dejanje brez kakršnega koli opravičila.

Ustanove, ki si dovolijo pridobivati gradivo s takšnim početjem, včasih pri tem tudi zanemarijo ugotavljanje izvora in imajo pomanjkljivo dokumentacijo, se očitno ne zavedajo teže izreka, ki ga je zapisal prej omenjeni nemški pisec, še manj pa razumejo arheološki spomenik v celostnem kontekstu vrednot, ki jih le-ta vsebuje, saj gre pri omenjenem dejanju za navadno ropanje, čeprav ga opravičujejo s pretvezo, da rešujejo najdbe pred ljubitelji starin in prekupčevalci. Namesto tega bi se morali truditi in z vsemi močmi poskušati pripomoči k temu, da bi se varstveni dokumenti in služba čim bolj zasedrili v zavesti laikov in bi se arheološki spomenik ohranil v naravi v vsej svoji kompleksnosti in nedotaknjenosti.

Pojavlja se tudi vprašanje, zakaj je bilo na ogromni površini do zdaj izkopanega terena *in situ* predstavljenih tako malo ostankov nekdanjih kultur; to opažam tudi pri omenjenih velikih arheoloških delih zadnjih let. Za to je sicer navadno moč najti vedno dovolj najrazličnejših opravičil in izgovorov, bodisi upravičenih bodisi neupravičenih. Navedeno dejstvo je sploh poseben problem arheološke, naj poudarim, tako konservatorske,

muzealske kakor raziskovalske strani, saj vemo, da obstaja še vedno nekaj odprtih ali napol odprtih arheoloških spomenikov – najdišč, vključno z najnovejšimi, ki so vsaj za zdaj še prepuščena sama sebi, to pa pogosto pomeni, propadu.

Na drugi strani pa bodo obenem tudi vedno navzoči problemi v zvezi s tem, kaj sploh početi s spomeniki, ki so prezentirani *in situ*. Naj ponovim svojo večkrat izrečeno in zapisano misel, da v bistvu pri rednih izkopavanjih ni toliko težav in problemov s prezentacijo kakor pozneje z vzdrževanjem spomenikov (npr. Šempeter, Emona, Tonovcov grad, rimski limes). Tudi to bi moralo biti eno od vodil pri nadaljnjih arheoloških posegih v najdišča.

Med vprašanji, ki so temeljnega pomena za prihodnost, je treba torej poudariti prav primerno vzdrževanje arheoloških spomenikov *in situ* in določitev načina prezentacije oz. pravičnih metodoloških izhodišč zanjo, ne glede na to, ali so spomeniki v urbanem ali pa v neposeljenem prostoru. Ta izhodišča naj bi temeljila zlasti na opredelitvi tistih vrednot, ki narekujejo ohranjanje arheološkega spomenika *sub divo*, in tistih smeri, ki jih moramo pri delovanju upoštevati, da bomo v novem okolju zagotovili spomeniku primeren obstoj. Tu poudarjam zlasti prazgodovinske gomile in prazgodovinska gradišča, ki jih imam za spomenike evropskega pomena. Verjetno bi bilo s tem v zvezi treba poiskati tudi primerne načine, ki bi dali posamezni arheološki dediščini, namenjeni za prezentacijo, ustrezno funkcijo, ki je, kot sem že zapisal, eden temeljnih elementov ohranitve in varovanja nekega arheološkega spomenika v okolju. Ne nazadnje bi bilo treba najti tudi kolikor toliko dokončen odgovor ali pa vsaj postaviti temeljne smernice v zvezi z arheološkim spomenikom v prostoru v družbenem razvoju.

Arheološka dediščina je posebno občutljiv del kulturne dediščine v prostoru in predstavlja neposredno, tesno povezavo z vsakdanjim življenjem in okoljem. Zato jo štejejo za pomemben in kakovosten dejavnik pri gospodarjenju s prostorom, v katerem se nahaja, in pri preobrazbi le-tega. Razumljivo je, da že to samo na sebi upravičuje varovanje arheološke dediščine kot družbeno skrb, in to v obliki različnih aktov (naj poudarim Londonsko konvencijo), neposrednega ali posrednega delovanja občanov, ustreznih strokovnih služb itd. Seveda je pri tem zelo pomembno tudi ugotoviti, kako družba v ožjem

in širšem pomenu nasploh sprejema arheološko dediščino in kakšen je njen odnos do navzočnosti te dediščine v naši vsakdanjosti.

Skratka, problematika posameznega arheološkega terena vsebuje toliko različnih sklopov vprašanj, da bi moral strokovnjak, ki se želi lotiti odkrivanja in raziskovanja, prej razčistiti vsaj tiste pogoje in načela, ki so navedeni "na hrbtni strani" odločbe Ministrstva za kulturo o dovoljenju za raziskave, če že ne more preseči iz tega dokumenta izhajajočih narekov.

Ali pa je danes sploh mogoče dati vsakemu arheološkemu spomeniku ali območju takšno življenjsko silnico, ki ga bo ohranjala in napajala, tako da bo lahko oddajal oziroma žarčil vrednote, ki jih je zmožen dati in s katerimi naj bi oplemenitil tudi svojo okolico – to pa je spet posebno vprašanje.

Poudariti je treba še, da bi moral vsak spomenik, pa naj bo umetnostnozgodovinski, etnološki, memorialni ali arheološki, s svojimi bolj ali manj poudarjenimi vrednotami dokumentarne, zgodovinske, kulturne, čustvene, estetske, znanstvene in prostorske narave, v današnjem vse bolj urbaniziranem okolju delovati kot resničen dejavnik smiselne dopolnitve človekovega bistva. Na drugi strani pa kot stvarna vsebina človekovega delovanja v materialnem in kulturnem smislu zaradi nedojemljivosti in še posebno izraznosti časa, ne more dajati vedno enakega, ali bolje rečeno, času ustreznega odziva.

Naj končam. Kot sem že zapisal, so arheologi, vsaj v večjem delu, že opravili eno pomembnih nalog, sledi pa ji pridobivanje rezultatov na podlagi kabinetnega dela. Posebno mesto pri tem ima preostala problematika, na katero sem opozoril.

Nenehno moramo namreč imeti pred očmi, da dediščina, ki smo jo dobili v varstvo, ni naša last; imamo jo le na posodo od prihodnjih generacij. Te bodo naše delo in skrb opazovale predvsem ali zgolj v tej luči.

Globokomorska arheologija na vzhodnem Jadranu - izziv za 21. stoletje?

© Andrej Gaspari

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Inštitut za dediščino Sredozemlja

V preteklega pol stoletja sta hiter tehnološki razvoj in razmah podvodnih dejavnosti privedla do odkritij skoraj neslutenege števila potopljenih ostankov preteklosti. Znanstveno raziskovanje in popularizacijo podvodne kulturne dediščine žal že od vsega začetka spremlja komercialno izkoriščanje njenih pojavnih oblik, ki zadeva tako ostanke antičnih civilizacij kot odkritja iz manj odmaknjenih obdobj. Poleg običajnega nezakonitega dviganja amfor gre v mnogih primerih za goli lov na bolj ali manj resnične potopljene zaklade; nemalokrat ga spodbuja tudi medijska industrija. Oba zelo razširjena pojava skupaj z rastočo gospodarsko in turistično infrastrukturo, ki v mnogih primerih nenadzorovano posega v arheološko zanimive dele akvatorija, sta razlog za intenzivno mednarodno povezovanje pri raziskavah in pravnem varovanju podvodne kulturne dediščine. V zadnjem desetletju smo bili tako priča pripravam in burnim polemikam v zvezi z Unescovo *Konvencijo o varovanju podvodne kulturne dediščine* – po dolgotrajnem usklajevanju je bila novembra 2001 končno sprejeta – ter italijanskemu predlogu o *Sredozemskem sporazumu*, ki zadeva varstvo te dediščine med Gibraltarjem in Bosporjem.

Zaradi razširjenosti odtujevanja predmetov z najdišč v priobalju Jadranskega morja – zlasti v sedemdesetih in osemdesetih so se, žal, "izkazovali" tudi slovenski potapljači – pa tudi zaradi vesti o navzočnosti tehnološko dobro opremljenih skupin z nepoštenimi nameni, se hrvaška podvodna arheologija v zadnjem času usmerja tudi v raziskave morskega dna v večjih globinah, ki zahtevajo posebej usposobljene specialiste za tehnično potapljanje z uporabo plinskih mešanic (*trimix*, *heliox*). Znano je nedavno dokumentiranje ameriške leteče trdnjave iz druge svetovne vojne, ki je zasilno pristala na morju v zalivu Rukavac na Visu in potonila v globino okoli 70 m, ter ponosa avstro-ogrske mornarice, bojne ladje *Szent Istvan*, ki so jo leta 1918 med plovbo proti zaporu v Otrantskih vratih, nekaj milj pred Premudo, potopili italijanski torpedni čolni. Zaradi težje dostopnosti so bile te lokacije doslej bolj ali manj zavarovane pred plenilci podvodnih najdišč, ne pa tudi pred ribiškimi kočami, ki dobesedno preorjejo peščeno morsko dno, na Jadranu vse do globine 150 m. Na drugi strani so ribiči poleg oza-veščenih nabiralcev koral najboljši vir podatkov o globokomorskih najdiščih, saj je poznavanje nevarnih lokacij, ki poškodujejo mreže, zanje ključnega pomena.

Ker so človekove zmožnosti za resno strokovno delo na večjih globinah vendarle omejene na izdelavo osnovne grafične in opisne dokumentacije, se vse več institucij odloča bodisi za nakup bodisi najem daljinsko vodenih plovil brez človeške posadke, t. i. ROV (*Remote Operated Vehicle*) oz. manjših opazovalnih podmornic, opremljenih s televizijskimi in digitalnimi kamerami, sonarjem ter hidravličnimi rokami in vakuumskimi prijemalkami. Posest in upravljanje tovrstne tehnologije sta bila sprva stvar večjih družb, ki so se specializirale za globokomorske posege, npr. za delo na naftnih ploščadih ter polaganje in pregledovanje različnih vodov, vse bolj pa se uporablja tudi kot podpora oceanografskim, arheološkim ali drugačnim raziskavam. V zadnjih dvajsetih letih, od odkritja *Titanica* leta 1985, so precej odmevali posegi raziskovalne skupine Oceanografskega zavoda Woods Hole Inštituta za tehnologijo iz Massachussetsa in še nekaterih drugih ameriških ustanov pod vodstvom Roberta D. Ballarda, med drugim najditelja razvpitih bojnih ladij iz druge svetovne vojne, kot sta ponosa nemške oz. japonske mornarice *Bismarck* in *Yamato*. Kot kapitan korvete v rezervni sestavi ima Ballard poleg matičnega plovila na voljo tudi edino nevojaško jedrsko podmornico ameriške mornarice NR-1 *Nautilus*, opremljeno z izjemno zmogljivim sonarjem dolgega dosega, ki je bil razvit za iskanje sovjetskih podmornic pod polarnim ledom, ter ROV *Jason*. Evropsko strokovno javnost je vznemiril predvsem z dokumentiranjem antičnih brodolomov v Sredozemlju in Črnem morju; ob sodelovanju več priznanih arheologov je med drugim odkril pokopališče ladij na 800 m globoko ležečem grebenu Skerki v mednarodnih vodah med Sicilijo in Tunizijo. Med letoma 1989 in 1999 je bilo na ozko zamejenem območju odkritih pet odlično ohranjenih ostankov brodolomov iz časa med 1. stoletjem pr. n. š. in 4. stoletjem n. š., srednjeveška ladja in dve iz 19. stoletja. Ballard je dvignil okoli 150 predmetov, izdelani pa so bili tudi fotomozaiki in sonarski načrt. Buren odziv na projekt, za katerim so bili ameriška vlada in ameriški interesi za svobodno dviganje predmetov (in mineralnih surovin!), je povečevalo dejstvo, da je projekt postal vzgled za arheološko manj odgovorne posege v vodah zunaj nacionalnih jurisdikcij.

Pomen globokomorskih arheoloških najdišč ladijskih razbitin za spoznavanje antičnih civilizacij je predvsem v

tem, da tako spoznamo plovila, njihovo opremo in vsebino tovara v določenem obdobju. Gre za t. i. časovne kapsule, ki jih v kopenskih arheoloških kontekstih srečamo le izjemoma, o možnostih za študij ladjedelniških tehnologij in trgovskih povezav, ki jih odpirajo, pa sploh ni potrebno izgubljeni besed. Globokomorska najdišča razbitin se od priobalnih razlikujejo tudi po neprimerno ugodnejših pogojih za ohranitev materialov, kot je nazorno pokazal primer ladje iz 4. stoletja, ki jo je Ballardova ekipa odkrila 400 m globoko na dnu Črnega morja in pri kateri je bilo mogoče videti celo kvišku štrleči jambor.

Raziskovanje ostankov brodolomov v globinah oceanov seveda ni novost, vendar je šlo sprva večinoma le za ogledovanje najdišč in žal tudi s še vedno veljavnimi določili mednarodnega pomorskega prava spodbujeno prilaščanje ladij in tovorov, vsekakor pa za posege, ki so bili daleč od arheoloških postopkov dokumentacije in vrednotenja pomena najdbe. Ob koncu devetdesetih let sta se kot strokovni standard uveljavila natančno akustično pozicioniranje raziskovalnih robotov, ki z velikimi serijami fotografij posnamejo najdišče, ter uporaba *sub-bottom profilerjev*, ki z ultrazvokom prodrejo v sediment okoli razbitine ter ustvarijo več presekov in skupen tridimenzionalni prikaz ladje, tudi zasute dele. Fotografije se pozneje zložijo v mozaik, ki prikazuje celotno izpostavljeno površino ostankov brodoloma s predmeti, popačenja pa se korigira z akustičnim načrtom. S pomočjo fotografij in videozapisov, znanstvenih interpretacij in geometričnih podatkov se nato izdelajo več fotorealističnih modelov, ki ponazarjajo najdišče in napovedujejo pod muljem skrite ostanke, npr. položaj amfore na podlagi tega, kako njeno ustje štrli iz sedimenta. Ob še nekaterih načrtovanih izboljšavah bo kombinacija obeh metod omogočala virtualno izkopavanje najdišč na stotine in tisoče metrov pod morskovo površino, torej v globinah, ki se jim človek sam še dolgo ne bo mogel približati.

Ta uvod je bil nujen, da bi predstavili tridnevni obisk manjše skupine hrvaških in slovenskih strokovnjakov za podvodno arheologijo, Maria Jurišića, Jasena Mesića in Andreja Gasparija, pri kolegih iz institucij v Marseillu in Aix-en-Provence; obiskali so Oddelek za podvodne in podmorske arheološke raziskave pri francoskem ministrstvu za kulturo (DRASSM) in Center Camilla Julliana v okviru Nacionalnega središča za znanstvene raziskave (CNRS), predvsem pa si ogledali sedež Comexa, ene

najbolj znanih družb na svetu za globokomorske posege, ter njihovo raziskovalno plovilo.

Comex S.A. je leta 1961 ustanovil Henri Germain Delauze, naš gostitelj, nekdanj tesni sodelavec Jacquesa Costeauja in eden od pionirjev saturacijskega potapljanja. Njihova dejavnost – poleg komercialnega in eksperimentalnega potapljanja, raziskav fiziologije in medicine hiper- in hipobaričnih okolij, saturacijskega potapljanja, razvoja tehnologij za podvodne posege in izdelave opreme za globinsko potapljanje, jedrske tehnologije in robotike – je tudi zagotavljanje tehnološke podpore za raziskovanje na večjih globinah. Comexovi potapljači, ki so leta 2001 sodelovali tudi pri dviganju ruske podmornice *Kursk*, imajo svetovne rekorde tako v globinskem potapljanju v morju (534 m) kot v simuliranih razmerah (710 m) z uporabo mešanic *hydrox* in *hydreliox* v okviru projekta *Hydra*. Comex, ki z DRASSM-om sodeluje že od leta 1977 in s katerim so od tedaj dokumentirali in raziskali že več kot deset etruščanskih in rimskih ladij, je zagotovil tehnološko podporo tudi pri doslej edinem "diverless" izkopavanju v večjih globinah, brodolomu *Sud-Caveaux 1* iz prve polovice 1. stoletja pr. n. št.

V raziskovalne namene je družba zgradila ladjo *Minibex* in najnovejše plovilo *Janus*, 30-meterski katamaran tipa *semi-swath*, ki nosi podmornico *Remora* in ROV *Super Achilles*. Predstavitev tehnoloških zmogljivosti, ki jo je za nas pripravil Comex v okviru dogovarjanja o možnostih za sodelovanje pri raziskovanju v hrvaškem delu Jadranskega morja, se je začela zgodaj zjutraj z izplutjem *Janusa* iz družbinega pristanišča pri Marseillu, kjer je tudi francoska nacionalna šola za profesionalno potapljanje. Predstavitev več deset milijonov evrov vrednega plovila z opremo se je začela s praktično seznanitvijo z avtopilotom in sistemom za dinamično pozicioniranje plovila, ki ga omogočata par krmnih propelerjev in par hidravličnih bočnih motorjev v bližini premca. Sistem *Janusu* omogoča mirovanje na določenem položaju glede na točko na morskem dnu brez sidranja, pa tudi spremljanje premikajoče tarče, kot je ROV, AUV (*Autonomous Underwater Vehicle*) ali podmornica, ne da bi spreminjal smer ali relativni položaj, ter upravljanje ladje z eno samo komandno palico iz kontrolne sobe ali katere od zunanjih enot. Referenca za dinamično ohranjanje položaja je lahko le eno podvodnih vozil ali potapljačev, ki jih je sicer mogoče spremljati oz. nadzorovati z žirokompasom,

sistemom za akustično pozicioniranje, in navigacijskim sistemom DGPS. Razkošno opremljeni bivalni prostori na ladji, ki lahko pluje z največjo hitrostjo 12 vozlov, omogočajo stalno nastanitev do 16 oseb.

Namenjeni smo bili na okoli 12 milj oddaljeno lokacijo vzhodno od Marseilla, kjer je pred dvema letoma Delauze na globini 102 m odkril ostanke največjega doslej znanega brodoloma iz rimskih časov, okvirno datiranega na konec 2. stoletja pr. n. št. Okolica tudi sicer slovi po naravnih lepotah in zgodovinskih znamenitostih, saj najdišče leži nedaleč od otočka oz. čeri Grand Congloué, kjer je pod vodstvom Costeauja leta 1952 potekala ena prvih modernih arheoloških raziskav antičnih brodolomov, ter le nekaj milj južno od slikovitih apnenčastih sten, znanega športno-plezalnega središča Calanques. Leta 1990 je poklicni potapljač Henri Cosquer na globini 37 m pod strmo obalo na bližnjem rtu odkril tudi vhod v delno potopljeno jamo s številnimi stenskimi upodobitvami živali in drugimi ostanki kultur izpred 27.000 do 19.000 let, eno najzanimivejših odkritij paleolitske arheologije vseh časov.

Ladja *Cassis*, poimenovana po najbližjem kraju na obali, je bila naložena z več kot 2000 amforami za vino, ki jih pripisujemo precej pogostemu tipu Dressel 1A in izvira jo s tirenske obale Apeninskega polotoka. Ker najdišče zaradi globine ni ogroženo in ga zaradi že razmeroma dobrega poznavanja podmorskih najdišč tega časa ni potrebno oz. zaželeno raziskovati, predstavlja posebno zanimivost, vendar je za zdaj *in situ* dostopno le redkim posameznikom. Naša skupina o načrtovanem ogledu najdišča s povsem novo podmornico *Remora 2000* ni bila obveščena, zato ob pripravah za spust podmornice v morje nismo bili le prijetno presenečeni, marveč kljub profesionalnosti kar malce evforični. "Starim" potapljaškim mačkom se je namreč obetal potop z izjemno vodljivim vozilom za dve osebi, ki je bilo oblikovano in opremljeno za oceanografske raziskave, posebej uporabno pa je prav za dokumentiranje arheoloških najdišč s fotogrametrijo, in to do največje delovne globine 610 m. Podmornico s sferičnim opazovalnim prostorom iz 169-milimeterskega pleksistekla tipa *methyl methacrylate*, ki ima enak lomni količnik kot voda, torej preprečuje popačenje, premika pet propelerjev in dodatni računalniško voden hidravlični pogon, ki vozilu daje podobne manevrske sposobnosti, kot jih ima helikopter.

Upravljanje s preprosto zasnovano ročico je zelo lahko; o tem se je lahko prepričal vsak potnik. Računalnik na krovu hkrati samodejno nadzoruje smer, globino in višino nad dnom, upravlja z alarmom ipd. Poleg izjemno močnih zunanjih luči je podmornica opremljena z dvema antropomorfni robotskima rokama z dosegom 2 metrov in dopustne obremenitve 100 kg, panoramskim sonarjem ter TV- in digitalnimi kamerami z visoko ločljivostjo. Plovnost podmornice, ki lahko nosi do 200 kg dodatnega tovora, uravnavajo z balastnimi vsebniki. Govorna komunikacija s površjem poteka prek hidrofona; doslej je odpovedal samo enkrat, vendar so problem rešili z uporabo prisluškovalnega sistema francoske vojske. Za vsak primer imata pilot in opazovalec za 72 ur zraka in energije; potop sicer traja 1 do 10 ur.

Voznik hrvaških kolegov je bil kar direktor Henri, za svojih 75 let neverjetno vitalen gospod, ki se še vedno potaplja do globine 70 m in ima med člani zelo mlade posadke izjemno avtoriteto, mene pa je na 50 minut dolg potop peljal eden od tehnikov – pilotov. Postopek preverjanja vodotesnosti lopute in spuščanja 5-tonske podmornice v morje je trajal le nekaj minut. Odklapanju nosilnega škripčevja – to naredi potapljač – je sledil potop v modro; do 100 m globine, kjer mrak že meji na temo, se je podmornica spustila v treh minutah. Zelenkasta svetloba, ki so jo na muljasto in ravno dno metale luči, sprva ni razkrila drugega kot nekaj školjk, 30 m oddaljeni ostanki brodoloma pa so se že zarisovali na sonarju. Pred nama se je kmalu odprl pogled na segment okoli 50 m dolge in 7 m široke skupine enakih amfor, ki segajo do meter visoko iz dna. Ostanki ladje sicer niso vidni, vizualni vtis o najdišču pa zato bogatijo številni gruži, ki molijo glave iz amfor, ter prirasle morske vetrnice. Mimo je priplaval celo lopar.

Dodatna prednost *Janusa* je ROV *Super Achilles*, ki ga v pregled lokacij navadno pošljejo že pred uporabo podmornice ter potem, ko doseže dno. Na operativno globino ga spustijo v kletki z 2000 m dolgo žično vrvjo; to nato zapusti s pomočjo 70 m dolge koaksialne žice, prek katere se prenašajo elektrika, nadzor ter sonarski in videopodatki. Tudi ROV je opremljen z akustičnim oddajnikom, s katerim sledijo njegovim premikom oz. položaju glede na kletko oz. "garažo", ki je pozicionirana na enak način. Pravzaprav smo si najdišče ogledali že na monitorjih in računalnikih iz zatemnjene nadzorne

sobe za komandnim mostom. Poleg že omenjenih sistemov se v tem prostoru na trdih diskih zbirajo in hranijo podatki iz vseh senzorjev na krovu; med temi moramo posebej omeniti sistem za batimetrične meritve s *side-scan* sonarjem in *multi-beam* sonarjem, ki jih je moč v realnem času v tridimenzionalni obliki skupaj s sledovi ladje, ROV-a ali podmornice prikazovati na digitalizirani pomorski karti. Natančnost sonarskih posnetkov je postala očitna ob ogledu digitalnega modela reliefa z izjemno ostrim obrisom nemškega bombnika *Dornier* iz druge svetovne vojne.

Po slovesu od direktorja in posadke ter Nicolasa Boichota, izvršnega direktorja podjetja in arheologa hrvaškega rodu, ki je organiziral naš obisk, so nas z gliserjem odpeljali na kopno, *Janus* pa je nadaljeval iskanje kabine letala, s katerim se je leta 1944 med izvidniškim poletom ponesrečil avtor *Malega princa*, pisatelj Antoine Saint-Exupéry.

Kakšne možnosti odpira sodelovanje med hrvaškimi in francoskimi arheologi ter Comexom, je pokazala prva skupna raziskava doslej arheološko povsem neraziskanih območij v srednjem in južnem Jadranu, izvedena maja 2005. Posebna pozornost je bila namenjena okolici Visa oz. prizorišču bitke med admiraloma Tegetthoffom in Persanom leta 1866; posledica tega je bilo težko pričakovano odkritje oklepnice *Re d'Italia*.

Osemdeset let študija arheologije na Univerzi v Ljubljani

© Predrag Novaković

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo

V študijskem letu 2003/04 je minilo osemdeset let, odkar je bila prvič uradno napovedana predmetna skupina arheologija na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Takrat je prof. Vojeslav Molè, umetnostni zgodovinar in arheolog, postal nosilec na novo ustanovljene katedre za klasično arheologijo. S tem je arheologija na ljubljanski univerzi dokončno postala samostojna akademska disciplina in se v osmih desetletjih razvila v pomemben regionalni center znanja, v katerem se je do danes izšolalo več kot dvesto sedemdeset strokovnjakov.

Vendar pa razvoj univerzitetne arheologije in njeni uspehi niso bili premočrtni in samoumevni. Vse do konca šestdesetih let se je soočala z vrsto težav in rezov, ki so jih povzročale vojne, nenadne smrti najpomembnejših profesorjev in reforme visokega šolstva, ki velikokrat niso bile prijazne do arheologije. Čeprav so si tvorci Univerze že leta 1919 zamišljali arheologijo kot vedo velikega nacionalnega pomena, je moralo preteči precej desetletij, preden je naša veda dosegla to raven in širše družbeno priznanje.

21. aprila 2004 je bila v zbornični dvorani Univerze v Ljubljani organizirana slavnostna akademija, posvečena osemdesetletnici univerzitetnega študija arheologije. Pozdravne nagovore so imeli red. prof. dr. Jože Mencinger, rektor Univerze v Ljubljani, red. prof. dr. Božidar Jezernik, dekan Filozofske fakultete, in izr. prof. dr. Mihael Budja, predstojnik Oddelka za arheologijo, osrednji slavnostni govornik pa je bil izr. prof. dr. Božidar Slapšak. Slavnostno akademijo je popestril krajši kulturni program, v katerem je Akademski pevski zbor Tone Tomšič pod taktirko Urše Lah poleg obvezne *Gaudeamus igitur* predstavil tudi dve priredbi slovenskih ljudskih pesmi akad. Lojzeta Lebiča, nekdanjega študenta arheologije. Sledil je recital arheologinje Katarine Batagelj, ki je predstavila odlomke iz Ovidijevega dela *Ars amatoria*.

Med številnimi povabljenici so se poleg doajenov slovenske arheologije, akad. dr. Staneta Gabrovca, dr. Paole Korošec, dr. Ive Curk, dr. Ljudmile Plesničar in dr.

Slika 1: Govorniki na slavnostni akademiji ob osemdesetletnici študija arheologije na Univerzi v Ljubljani. Z leve proti desni: izr. prof. dr. Mihael Budja, predstojnik Oddelka za arheologijo, red. prof. dr. Jože Mencinger, rektor Univerze v Ljubljani, red. prof. dr. Božidar Jezernik, dekan Filozofske fakultete, in izr. prof. dr. Božidar Slapšak, slavnostni govornik (foto: Miran Erič).

Marjana Slabeta vabilu odzvali tudi akad. dr. Bojan Žekš, predsednik SAZU, akad. dr. Kajetan Gantar, podpredsednik SAZU, akad. Lojze Lebič, dr. Zoran Stančič, državni sekretar na ministrstvu za šolstvo, znanost in šport, prof. dr. Mirjana Sanader, predstojnica Oddelka za arheologijo Univerze v Zagrebu s sodelavci, dr. Kristina Mihovilić, ravnateljica Arheološkega muzeja v Pulju, Huang Weiwu in Yuang Baoyin z Inštitutom za paleontologijo oziroma geologijo Akademije znanosti LR Kitajske, predstavniki Francoskega in Italijanskega kulturnega centra ter številni slovenski arheologi in arheologinje vseh generacij, nekdanji študentje Univerze v Ljubljani.

V proslavo se je vključilo tudi pred kratkim ustanovljeno Študentsko arheološko društvo (ŠAD). Njihovemu vabilu so se odzvali študenti arheologije filozofskih fakultet iz Zagreba in Zadra. Po slavnostni prireditvi so si skupaj ogledali arheološke znamenitosti Ljubljane; sledil je pogovor, v katerem so gostom predstavili univerzitetno šolanje v Sloveniji, Univerzo v Ljubljani, študentske organizacije ter izmenjali mnenja in izkušnje pri študiju arheologije na vseh treh univerzah. Druženje so študentje sklenili z dogovorom o sodelovanju in organizaciji skupnih projektov.

Ob osemdesetletnici univerzitetne arheologije je Oddelek za arheologijo izdal tudi knjigo *Osemdeset let arheologije na Univerzi v Ljubljani*, v kateri je predstavljen zgodovinski razvoj akademske arheologije pri nas od njenih prvih korakov pa do danes. Knjigo začenja uvodni prispevek *Arheologija na Univerzi v Ljubljani – palimpsesti osmih desetletij* Mihaela Budje, v katerem je na kratko orisan družbeni in zgodovinski kontekst, v katerem se je oblikoval študij arheologije. Z izjemo nekaj krajših besedil, ki so bila objavljena v jubilejnih publikacijah Univerze v Ljubljani, doslej še nismo imeli celovite študije o zgodovini poučevanja arheologije na Univerzi v Ljubljani in prav to vrzel skuša zapolniti osrednje besedilo v knjigi avtorja Predraga Novakovića. V središču pozornosti so predvsem osebe, ki so v zadnjih osmih desetletjih ustvarjale in usmerjale univerzitetno arheologijo pri nas. Knjigo končuje prispevek *Zgodovina knjižnice Oddelka za arheologijo* Milana Lovenjaka, ki predstavlja razvoj oddelčne knjižnice iz skromnega fonda z manj kot tisoč knjigami pred drugo svetovno vojno do današnje študijske knjižnice, ki šteje več kot 24.000 enot. Fotografije in drugo slikovno gradivo v knjigi je prispe-

val Miran Erič, grafično oblikovanje pa je delo Roberta Žvoklja iz Studia Id. Na 20. knjižnem sejmu v Ljubljani je knjiga prejela priznanje Strokovnega združenja založnikov in knjigotržcev pri GZS za najlepše oblikovano knjigo v kategoriji znanstvenih knjig in učbenikov v letu 2004.

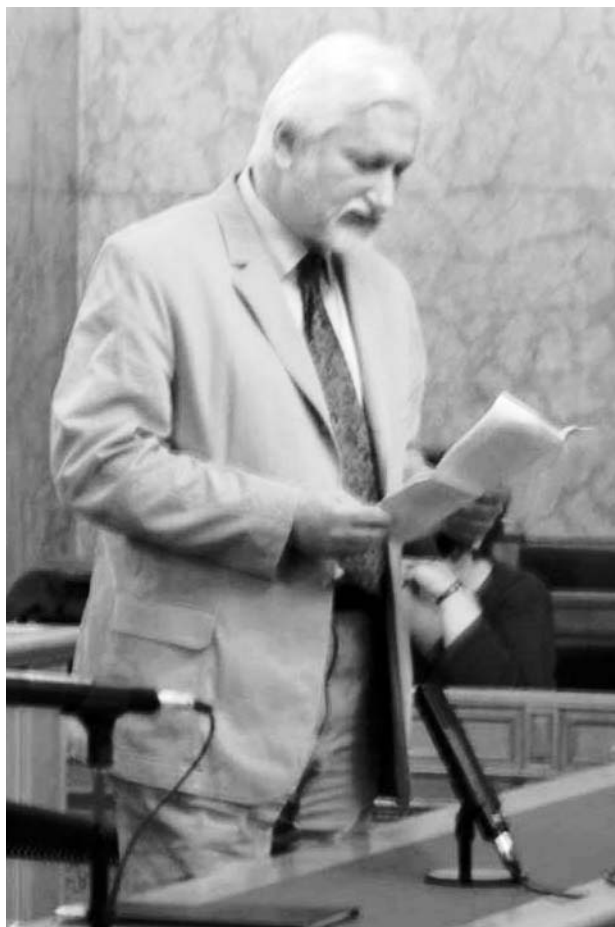
Slavnostni govor ob osemdesetletnici študija arheologije na ljubljanski univerzi

© Božidar Slapšak

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo

Spoštovani gospod rektor, gospod dekan, cenjeni gostje, drage kolegice in kolegi, dragi študentje!

Naprošen sem bil, da kot – čeprav komajda, vendarle po stažu najstarejši zaposleni delavec Oddelka za arheologijo nagovorim zbrane ob tej slavnostni priložnosti. Naloga sem se lotil z vso ponižnostjo. Na tem mestu bi danes moral stati častni profesor Univerze v Ljubljani dr. Jože Kastelic, ki je s svojo neizmerno energijo, humanistično širino in, da, permisivnostjo najzaslužnejši, da je Oddelek za arheologijo danes to, kar je: mednarodno uveljavljeni center znanja, mednarodno priznan razvojni center, ko gre za sodobne pristope in metode v stroki, in, upamo, še kar solidna šola. Profesorja Kastelica od lani ni več z nami in njegove figure zlepa ne bo nadomestil nihče od

Slika 1: Izr. prof. dr. Božidar Slapšak med slavnostnim govorom na akademiji v počastitev osemdesetletnice študija arheologije na Univerzi v Ljubljani v Zbornični dvorani Univerze, 21. aprila 2004 (foto: Miran Erič).

nas: še ob obletnici profesorja Gabrovca pred dvema letoma smo lahko uživali v njegovih retoričnih vzletih in se spominjali visokih standardov, ki jih je študentom in takrat mladim asistentom postavljali s svojimi izpoljenimi, včasih tudi briljantno improviziranimi, vedno pa poantiranimi predavanji in nastopi. Profesor Gabrovec, naš učitelj v najzlahnejšem pomenu te besede, je drugi, ki bi moral stati na tem mestu pred nami vsemi. On je zaslužen, da se je generacija slovenskih arheologov, ki je trenutno v zreli dobi strokovnega ustvarjanja, dobro oborožena s temeljnimi orodji in metodami stroke lahko, vsak po svoje, podala v svoja iskanja. Kakorkoli že, veseli me, da ga danes vidim tu v dvorani.

Osemdesetletna zgodovina arheologije na ljubljanski univerzi je, kot je lepo pokazal Predrag Novaković v svoji na obsežnem arhivskem delu temelječi študiji v knjižici, ki spremlja ta jubilej, polna negotovih začetkov in bolečih cezur. Avtonomnost stroke kljub močni tradiciji pred prvo vojno in jasni zastavitvi v utemeljitvenih dokumentih univerze v izvedbi ni bila samoumevna: arheološke vsebine so se vzpostavljale znotraj umetnostnozgodovinskega pa zgodovinskega študija in, ko gre za paleolitske študije, znotraj naravoslovja. Takšno stanje in položaj stroke odražajo na eni strani sistematizacije arheologije kot pomožne zgodovinske vede v programskih tekstih zgodovinarjev, na drugi pa nesorazmerna zastopanost naravoslovnih vsebin – prevlada pri paleolitskih študijah in skromna prisotnost pri študiju mlajše prazgodovine in zgodovinskih obdobij arheologije v desetletjih po drugi svetovni vojni. Brez dvoma je zasluga generacije profesorja Korošca in profesorja Klemenca, da je institucionalizirala arheologijo v okviru samostojnega oddelka na Filozofski fakulteti, ne smemo pa tudi pozabiti vloge profesorja Korošca pri vzpostavljanju infrastrukture za arheološko raziskovalno delo v okviru Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter vloge ljubljanskega Oddelka za arheologijo pri formiranju raziskovalnih in učiteljskih kadrov, ki so potem delovali v drugih delih tedanje Jugoslavije. Od začetka sedemdesetih let, ko je po ponovni kadrovske izpraznitvi oddelka vaje prevzel profesor Kastelic, vendarle lahko govorimo o kontinuiteti, kakorkoli že spremljani z dvomov polnim pogledovanjem mladih kadrov čez meje prostora, v katerega je tradicionalno vpeta naša arheologija, pa z novimi pristopi in tehnikami, ki so se v svetu razvijale v

tem času. Če je moja generacija imela srečo, da so se iz naših vrst zapolnjevale vrzeli v ključnih institucijah slovenske arheologije in smo razmeroma gladko prišli do služb, pa smo bili takrat mladi asistenti na Oddelku za arheologijo na hitro vrženi v zahtevno pedagoško, raziskovalno in administrativno delo. "Uka žeja" seveda ni "golfiva kača", a pesnik ni edini, ki mu je jemala "vero vase". Dozorevanje te generacije učiteljev in s tem šole je vzelo veliko časa in ni bilo brez nihanj in kriz, ves čas pod kritičnim očesom študentov in strokovne srenje in ob pomembni udeležbi zunanjih sodelavcev. A rast je bila nedvomna, kakorkoli jo merimo – s številom in pedagoškimi nazivi učiteljev, asistentov, sodelavcev in mladih raziskovalcev, številom študentov, diplomantov in dodeljenih znanstvenih nazivov, novimi tematskimi polji, konceptnimi in metodološkimi inovacijami, povezovanjem s svetom, raziskovalnimi rezultati. Sedaj denimo poteka prenos paleolitskih študij na Oddelek za arheologijo in sistematizacija študija paleookolja in drugih naravoslovnih vsebin arheologije. Danes pobudo prevzema nova generacija, kar nam omogoča, da na novo domislimo svoje mesto v dinamičnem polju arheološke vede in svoje moči usmerimo v intelektualno rast in profesionalno odličnost študentov in doktorantov.

Potencial Oddelka za arheologijo je nedvomno velik. Učitelji oddelka so v zadnjih letih izvajali pouk ob matični še na univerzah v Berlinu, Parizu, Pisi in Leidenu. Ljubljana je postalo redno srečevališče strokovnjakov za neolitske študije od Anglije do Irana in Kitajske, naše ekipe in naši študentje raziskujejo v Avstriji, Hrvaški, Grčiji in Turčiji, kolegi z Oddelka so zaslužni za vodenje programa zaščitnih raziskav na avtocestah v Sloveniji in sodelujejo tudi pri drugih velikih infrastrukturnih projektih, uspešnost teh aplikacij nas postavlja v sam vrh Evrope. Pred nami so nujne spremembe študija, ki jih narekuje bolonjski proces, in s tem sistemsko umeščanje v interaktivne mreže in mobilnost med evropskimi univerzami. To so izzivi, ki jih sprejemamo z vso resnostjo in optimizmom, tembolj zato, ker smo že doslej bili vpeti v izmenjave in sodelovanj na raznih ravneh. Upamo, da bodo v tem procesu vzpostavljeni okviri, ki bodo omogočili v polni meri izkoristiti komparativne prednosti kolegija in šole. Dolga leta je bilo samoumevno, da študij arheologije potrebuje ustrezno opremljene laboratorije z laboranti oziroma dokumentalisti, in tudi naš od-

delek jih je imel, tako kot druge propulzivne arheološke šole v svetu. Danes je opremljanje laboratorijskih učilnic v glavnem prepuščeno naši iznajdljivosti, o tehničnih kadrih pa lahko le sanjamo. Študijski program arheologije in raziskovalni program v okviru programske skupine sta uvrščena v kategorijo B, kar je daleč pod standardom, ki velja v svetu. Ob vzpostavljanju arheološkega seminarja v okviru historičnih študij v Sarijinih časih je bilo na dlani, da seminar potrebuje izkopavanja, ob katerih bo potekal pouk terenskih tehnik in metod arheološkega raziskovalnega dela: tako je bilo zastavljeno delo na Velikih Malencah in potem po vojni na vrsti drugih najdišč v Sloveniji, vse do sredine osemdesetih let. Danes, ko so standardi in tehnična raven terenskega dela neprimerno zahtevnejši, se vodstvo in izvajalci pouka arheološke metodologije vsako leto znova borijo in improvizirajo izvedbo v okviru gostovanj pri izkopavanjih Zavoda za varstvo kulturne dediščine, lastne temeljne terenske raziskave pa laže izvajajo v tujini v okviru mednarodnih projektov kot doma. Če hoče Oddelek za arheologijo obveljati v Evropi kot center izvrstnosti, mora zagotoviti ustrezen okvir in kontinuiteto svojih temeljnih raziskav, ki so naravno okolje za metodološki in terenski razvoj stroke in ob katerih je mogoč učinkovit prenos znanja in tehnik na nove generacije strokovnjakov.

Razumevanje, ohranjanje in upravljanje s kulturno dediščino, tudi arheološko, je eden prednostnih ciljev skupnosti, ki se imenuje Evropa in katere del tudi politično postajamo čez nekaj dni. Programsko negovanje raznolikosti in obenem iskanje skupnega identitetnega jedra Evropske skupnosti se nenehno ozira k preteklosti, da ne rečem koreninam, in tu se gibljemo na nevarni meji. Tako kot druge politične tvorbe tudi Evropska skupnost ni imuna na politično instrumentalizacijo historičnega in kulturološkega vedenja, kakorkoli smo že prepričani, da moč in ugled akademskih institucij Evrope, predvsem pa njihova avtonomnost in obenem integriranost v nadnacionalnih omrežjih, predstavljajo zadostno garancijo, da do grobih zlorab, kakršnim smo bili priča v prvi polovici dvajsetega stoletja ali v času razpadanja jugoslovanske federalne države, ne more več priti. A že dejstvo, da že nekaj časa evropske institucije radodarno podpirajo operacionalizacijo kulturne dediščine, ne pa tudi temeljnih raziskav na tem področju, je

nevaren signal. Prav temeljne raziskave so ob ustrezni samorefleksiji strok tisti instrument, prek katerega se bodo samozavestne in avtonomne akademske institucije lahko učinkovito zoperstavljale zainteresiranim poenostavitvam, ko gre za prisvajanje preteklosti in njene dediščine ter s tem povezane identitetne konstrukte. Nove pristopnice imajo v rokah najmočnejše argumente, da v evropskih institucijah zagovarjajo resnejše vlaganje v temeljne raziskave preteklosti – tudi najstarejše in kulturne – seveda tudi arheološke dediščine.

Odgovornost šole, ki ji je zaupana naloga vzgajati kadre za te naloge, je velika, prav tako odgovornost institucije, v okviru katere deluje ta šola, pa naše državne skupnosti in njenih institucij. Ta jubilej je dobra priložnost za razmislek o dometih šole in o nujnih pogojih za njeno optimalno delovanje in bodoči razvoj. Računam, da bodo pogovori ob kozarcu žlahtnega (sadnega soka) po teh nagovorih ubrani na to temo.

V Ljubljani, 21. aprila 2004

Popravki in dopolnila k prispevku Predraga Novakovića, "Zgodovina arheologije na Univerzi v Ljubljani", v knjigi *Osemdeset let študija arheologije na Univerzi v Ljubljani*

© Predrag Novaković

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo

Avtorji jubilejnega zbornika z naslovom *Osemdeset let študija arheologije na Univerzi v Ljubljani* smo svoje prispevke skušali čim bolj verodostojno utemeljiti v arhivskih virih iz Zgodovinskega arhiva in muzeja Univerze v Ljubljani, arhiva Filozofske fakultete, arhiva Oddelka za arheologijo in arhiva Slovenskega arheološkega društva, ponekod pa tudi z dokumenti in grafičnim gradivom, ki so nam ga ljubeznivo odstopili kolegi in kolegice in s tem še dodatno obogatili naše znanje in spomin.

Izčrpno in sistematično pregledovanje arhivskega gradiva je obrodilo bogate sadove, saj so bili najdeni številni zanimivi dokumenti, ki so pomagali osvetliti vrsto pomembnih dogodkov v razvoju naše akademske arheologije oziroma razjasniti družbene in zgodovinske okoliščine, v katerih so bili narejeni pomembni razvojni koraki naše vede. Arhivsko gradivo resda ni v celoti urejeno na način, ki ga danes zahtevajo standardi na tem področju – to zlasti velja za arhive, ki nimajo profesionalnih in strokovnih skrbnikov – toda kljub temu se je delo izplačalo. Upamo si trditi, da nam je uspelo postaviti ustrezno ogrodje in koncept za nadaljnje zgodovinske študije in refleksijo vede.

Na žalost pa se nam ni uspelo izogniti nekaterim napakam. Nekaj smo jih opazili že sami, vendar prepozno, da bi jih še pravočasno popravili, na nekatere pa so nas opozorili kolegi. Za to smo jim zelo hvaležni. Časovna stiska, neurejeni arhivi in pomanjkljivi dokumenti so okoliščine, ki so resda vplivale na kvaliteto dela, vendar pa ne opravičujejo napak, za katere smo odgovorni avtorji sami. Napake so bile storjene nehote in nenamenoma, saj nikakor nismo želeli napačno predstaviti določenih oseb ali dogodkov. Zato se ob tej priložnosti vsem prizadetim iskreno opravičujemo.

Errata et corrigenda

1. Na strani 32 so v podpisu k fotografiji udeležencev srečanja *Tabula Imperii Romani* leta 1937 na Ptujju napačno in tudi pomanjkljivo navedene osebe na fotografiji. Pravilno: (stojijo od leve proti desni) V. Skrabar, A. Radnóti, M. Abramić, V. Hoffiler, R. Egger, B. Saria, J. Klemenc, (sedijo od leve proti desni) Sanceau, H. Seyrig, O. G. S. Crawford, G. Bersu, G. Lugli.

Za opozorilo in pomoč pri prepoznavanju fotografiranih se zahvaljujem ge. Andreji Dolenc.

2. Na strani 47 je v drugem odstavku napačno zapisano, da je bil Jože Kastelic leta 1941 z dekretom visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino nastavljen za ravnatelja Narodnega muzeja. Pravilen podatek je, da je bil Jože Kastelic takrat (23. 12. 1941) z dekretom visokega komisarja premeščen na novo delovno mesto v Narodni muzej. Ravnatelj Narodnega muzeja je postal šele z odlokom ministrstva za prosveto 8. 10. 1945.

Za opozorilo se zahvaljujem ge. Ivi Kastelic.

3. Na strani 82 je v opombi 86 omenjeno, da so ljubljanski študentje arheologije odšli na ekskurzijo v Atene. Ekskurzija pa v resnici ni bila izpeljana. Kljub zelo intenzivnim pripravam študentov in učiteljev – o teh priča tudi arhivsko gradivo – ekskurzije ni bilo zaradi velikih težav pri pridobivanju izstopnih vizumov in pomanjkanja finančnih sredstev. Leta 1958 pa je bila v okviru arheološkega društva izpeljana ekskurzija v Oglej, Gradež in Trst, ki so se je udeležili tudi študentje.

V isti opombi je med gostujočimi strokovnjaki napačno navedeno ime prof. Nolla z Dunaja; pravilno ime je Rudolph.

Prav tako naj bi poleg W. Dehna Ljubljano in fakulteto v petdesetih letih obiskalo še nekaj arheologov iz Nemčije, Poljske in Češke, vendar največkrat zasebno. V okviru svojih raziskovalnih projektov pa naj bi v petdesetih letih fakulteto obiskala tudi John Alexander in Lawrence Barfield.

Za opozorilo na napake in dopolnilne podatke se zahvaljujem dr. Ivi Mikl Curk.

4. Na strani 109 je bila v opombi 109 med diplomanti v obdobju od 1990/91 do 1999/00 izpuščena Patricija Bratina. Na strani 110 je v tabeli diplomantov arheologije za študijsko leto 1992/93 naveden napačen podatek (0 diplomantov). Pravilen podatek je 1 diplomant; 13. 4. 1993 je namreč diplomirala Patricija Bratina.

Za opozorilo na napako se zahvaljujem ge. Patriciji Bratina.

5. Na strani 93 je bil med mladimi raziskovalci, ki so bili v devetdesetih letih zaposleni na Oddelku za arheologijo, pomotoma izpuščen Andrej Gaspari, med gostujočimi profesorji pa Slobodan Čače iz Zadra, ki je predaval v študijskem letu 2000/01.

O treh razstavah v Posočju

© Drago Svoljšak

Nova Gorica

V Posočju so bile v zadnjih letih postavljene in za javnost odprte tri stalne arheološke razstave, ki si zaradi tematike, ki jo obravnavajo, pristopa in funkcije, ki jo opravljajo v svojih okoljih, vsekakor zaslužijo nekaj misli, dobro besedo ali kritično presojo. Gre za razstavo – muzej v Osnovni šoli na Mostu na Soči (odprta februarja 2000), stalno arheološko razstavo *"Naplavine obsoške zgodovine"* v Tolminskem muzeju (odprta februarja 2003) in stalno arheološko razstavo *"Fluvio Frigido, Castra, Flovius, Ajdovščina"* v Ajdovščini (na ogled od septembra 2003). Da bi te za arheologijo na Primorskem in, zakaj ne, tudi v Sloveniji in drugod pomembne razstave ne ostale brez omembe v arheoloških glasilih, sem se, čeprav vpleten v njihovo nastajanje, odločil popisati jih v spomin zanamcem in spodbudo morebitnim kritikom oz. ocenjevalcem.

Dve razstavi, ajdovska in tolminska, sta bili v strokovnih krogih že opaženi in sprejeti z odobravanjem. Ustvarjalci stalne arheološke razstave *"Fluvio Frigido, Castra, Flovius, Ajdovščina"* v Ajdovščini Beatriče Žbona Trkman, Nada Osmuk in Drago Svoljšak so za svoje delo 17. maja 2004 prejeli nagrado Slovenskega muzejskega društva, avtorjem arheološkega dela stalne razstave *"Naplavine obsoške zgodovine"* v Tolminskem muzeju Mihi Mlinarju, Dragu Svoljšku in Beatriče Žbona Trkman pa je priznanje podelilo Slovensko arheološko društvo 18. novembra 2004.

Stalna arheološka zbirka v Osnovni šoli na Mostu na Soči

Arheološka razstava v Osnovni šoli na Mostu na Soči ima korenine v letih 1979 in 1980, ko je bila med zaščitnimi arheološkimi izkopavanji (Goriški muzej 1971–1983) v območju železnodobne naselbine odkrita v nizu predelovalnih delavnic tudi dolga stavba z več prostori, ki je bila v izkopavalnem dnevniku označena kot "Ha hiša 15". Takrat se je pokazalo, da je bila umeščena natančno v tloris nove osnovne šole, kar je arheološko ekipo Goriškega muzeja (D. Svoljšak, B. Žbona Trkman, J. Šubic Prislan) spodbudilo, da je predlagala ohranitev objekta *in situ* in vključitev v novo zgradbo šole. Odlično ohranjeno temeljno strukturo s tlaki in drenažo je z odločbo ustrezno zavaroval Zavod za spomeniško varstvo Gorica iz Nove Gorice (N. Osmuk), zato je halštatska hiša pod

obilnim zemljenim nasutjem vendarle lahko dočkala svoj dan – ob nenehnem prizadevanju in trdovratnem vztrajanju konservatorke N. Osmuk, ki ni popustila lokalnim pritiskom in očitkom (prim. npr. polemiko v Primorskih novicah in Delu, maj 1983), da prav železnodobna dediščina in načrt za muzejček v osnovni šoli krepko zavirata in celo za nedoločen čas odlagata zidavo oz. dokončanje šole. Na škodo šolarjev in kraja, seveda! V reševanje arheološkega spomenika je bila leta 1980 vpeta tudi komisija, v kateri so bili poleg pobudnikov (D. Svoljšak, N. Osmuk) še dr. Ljudmila Plesničar, dr. Iva Curk in (času primerno) tudi politik Mitja Rotovnik v imenu SZDL (!) ter seveda takratni ravnatelj šole Vid Miklavčič. Za njim se je z arheologi bojevala ravnateljica Jožica Jarc, vendar zelo strpno in z vse večjim razumevanjem za sožitje šola – arheološka dediščina, nato pa so se razmere nenadoma toliko spremenile, da je bilo v ravnateljskem mandatu Branka Lončnerja mogoče šolo in tudi muzejski prostor v njej dokončati. Nedvomno so pri tem osrednjo vlogo odigrali takratni tolminski župan Julijan Šorli, "minister" za kulturo na občini Tolmin Rafael Šuligoj in državni sekretar na Ministrstvu za kulturo RS Silvester Gabršček.

Zamiselnost arheologov je takoj, še v povojih, vključila v projekt arhitektka in projektantka nove šole Marjeta Šenk, njena razporeditev tlorisa pa je obveljala tudi ob dokončanju zamisli leta 2000. Muzejski prostor oklepajo telovadnica, razredni del šole in njeni pomožni prostori, tako da je dostopen posebej in tudi neposredno iz šolskih prostorov. Muzej naj bi namreč deloval tudi kot učni prostor! Po osnovnih načrtih Projekta iz Nove Gorice in z denarjem Ministrstva za kulturo RS ter Občine Tolmin, je gradbena dela izvedlo podjetje Gradbenik iz Tolmina. Vsa odločilna muzeološko-konservatorska dela (osvetlitev, klima, ureditev zemljenega bloka in prezentacija Ha hiše, zasteklitev hodnika, tlak...) pa so bila opravljena po napotkih arheologov ter ključnih izvedbenih skicah in predlogih arhitekta Jerneja Hudolina iz Restavratorskega centra RS.

T. i. dolga hiša ali Ha hiša 15 je ohranjena v muzejskem prostoru v vseh sestavinah, ki so bile dognane in odkrite med izkopavanji, to pa so: nosilni temelji in temelji predelnih sten, suhozidna drenaža, zemljeni tlak. Zaradi nivojskih potreb je halštatska stavbna ostalina dvignjena nad hodno površino prostora za okoli 0,60 m in vključe-

na v betonski obroč. Ta je v izvedbi razstave uporabljen kot nosilec pisanih in risanih pojasnil. Suho grajeni kamniti deli stavbe so točkovno zlepljeni, tako da je povečana njihova obstojnost (izvajalec Gradbeništvo Gregorc, Ajdovščina), zaradi raziskovalnih potreb narejene sonde v hišnem tlaku pa je tehnološko dognano zapolnila keramičarka Alenka Gololičič z Mosta na Soči. Med zidavo šole deloma poškodovani deli drenažnega zidu (na mestu, kjer so bila usklajevanja obsega muzejskega prostora s prehodnim hodnikom šole najtesnejša!) so bili nadomeščeni z gradivom iz prazgodovinskih virov (oblikovno in vrsta kamna) po merilih in položajih iz terenske dokumentacije. Na originalni temelj vzhodnega prostora je postavljena lesena nadgradnja, in sicer v tolikšni meri, kolikor jo je bilo mogoče zanesljivo prepoznati v tridesetih na Mostu na Soči odkritih in raziskanih stavbah iz starejše železne dobe. To pa so: nosilno temeljno bruno, temeljno bruno prečne stene, pokončni vogalni in vmesni stebri, lesen stenski opaž. Skelet stene ob drenaži (to je bila notranja, deloma v pobočju stoječa stena v vseh hišah) je izpeljan po vsej dolžini stavbe (okoli 11,50 m) in je uporabljen kot nosilec razstavnih panojev. Samo zaradi stabilnosti oz. varnosti je bil temu osnovnemu skeletu dodan povezovalni venec, poleg tega pa so bili za pritrjevanje desk v tramove uporabljeni leseni "žebliji", posneti po etnoloških vzorih. Načrt rekonstrukcije lesenih delov, za katere je bil uporabljen hrastov les (po vzorcih iz Ha hiše 11; maketa je razstavljena v Tolminskem muzeju), je izdelal akademski slikar in specialist restavrator mag. Miran Erič (Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani), izvedli pa so jo tesarji Franc in Darko Povše, Maks Poznajelšek, Anton Bučar in Jože Bevc iz Zagorja ob Savi v sodelovanju s sponzorjem, lesno industrijo SVEA. Arheološko razstavo, katere središče je Ha hiša 15, sta po avtorski zamisli in scenariju D. Svoltjšaka (upokojeni arheolog) oblikovali arhitektki Polona Zupančič in Mojca Turk iz Ljubljane. Računalniško narejene rekonstrukcije so delo strokovnjakov za računalniško projektiranje in vizualne komunikacije ARXEL, d.o.o., iz Ljubljane, risarske stvaritve pa je prispeval slikar Igor Rehar. Nosilce panojev in vitrine je po načrtih oblikovalk razstave iz železa (simbolika!) izdelalo podjetje Černilogar, d.o.o., iz Poljubinja. Domači arheolog Miha Mlinar iz Tolminskega muzeja, ki je oskrbnik

muzejske zbirke v Osnovni šoli na Mostu na Soči, je k izpeljavi načrta prispeval svoje znanje, mladostno zagnanost in spretnost.

Središče arheološke razstave na Mostu na Soči je torej *in situ* ohranjena železnodobna stavba oz. njeni izvorni stavbni elementi, kar je, vsaj po mojem védenju, svojevrstni in redek (če že ne edini) primer v evropski arheologiji in muzejski dejavnosti. Zaradi suhogradnje sta bili ohranitev in predstavitev – brez nasilnih posegov v strukturo stavbe, takih, ki bi morda povečali njeno trdnost in obstojnost, odvzeli pa bi objektu njegovo prvobitnost – svojevrstna muzejsko-konservatorska preizkušnja. Hkrati se je pojavil na videz nerešljiv problem zaradi vlage, saj v prostor obilno izhlapeva vlaga iz nedotaknjenege zemljenega bloka s stavbo, ki je še vedno nespodrezen in tudi drugače neizoliran spojen s svojim nekdanjim naravnim okoljem.

Ker je bila ta dolga hiša prva v nizu obrtnih delavnic – v njem so bile še lončarjeva delavnica in peč ter tri kovinarske delavnice – ki so stale ob ulici, nasuti s peskom, je tudi v novem muzejskem prostoru ulica nakazana s soškimi oblicami, iztekae pa se v perspektivno nadaljevanje računalniško izdelane podobe celotne ulice. Na ta način je obiskovalcu vsaj približno omogočeno doživeti nekdanjo podobo železnodobne obrtne cone, saj so vsi objekti v upodobitvah rekonstruirani. Predstavitev posoškega stavbarstva, s katerim je naselje na Mostu na Soči obilno obogatilo slovensko in evropsko vednost, je poleg rekonstrukcije na temeljih Ha hiše 15 težišče slikovno-besednega dela arheološke razstave, tako da si obiskovalec lahko predstavlja, kako so gradili, kako so v stanovanjskih objektih živeli in tudi, kaj so počeli v delavnicah, vse začinjeno še z izborom v stavbah najdenih predmetov.

Uvodni del, ki ga začenja slikoviti opis Mosta na Soči Cirila Kosmača v noveli *Pot v Tolmin*, odstira poleg geografskih danosti še pregled razvoja naseljenosti Mosta na Soči od bronaste dobe dalje do zamrtja arheoloških naselbinskih prednikov današnje vasi v pozni antiki oz. zgodnjem srednjem veku in skuša z nekaj pogledi (razglednice iz zbirke Mihe Mlinarja) pričarati podobo kraja pred letom 1939, ko je za jezom v Podselu nastalo umetno jezero in so v njem izginile globoke tesni Soče in Idrijce, ki so bile nekoč temelj varnosti tamkaj-

šnjih naselij, hkrati pa so bile neponovljiv posoški naravni biser. Vrhunec, ki ga je naselje v sotočju Idrijce, Soče in Bače doživelo v starejši železni dobi, ko je posoška skupnost svoje bistvo udejanila v t. i. svetolucijski kulturi, je na razstavi ujet v kotičku, posvečenemu načinu pokopa. Ta v duhovnem izrazu Posočje približuje venetskemu načinu življenja, svetolucijski kulturi pa poleg samosvojega stavbarskega mojstrstva (posoška hiša, prim. D. Svoljšak, *Casa di tipo "isontino"* a Most na Soči, *Archeologia delle Alpi* 5, 1999, 269–294) in nekaterih drobnih materialnih dobrin (npr. svetolucijska fibula) odmerja posebno mesto v železnodobni regionalizaciji vzhodnih Alp. Zaključni del razstave je odmerjen raziskovalcem arheološke preteklosti Mosta na Soči – J. Szombathyju in C. Marchesettiju, še posebej pa svetolucijskima župnikoma Tomažu Rutarju (1807–1877) in Alojziju Carliju (1846–1891). Prvemu kot odkritelju in pionirskemu poznavalcu arheoloških starožitnosti Mosta na Soči, drugemu kot sodobniku in kronistu arheoloških raziskovanj v času, ko sta tam obilno in pridobitno nad vse uspešno delovala dunajski in tržaški muzej. Carli si je prizadeval, da bi v korist arheološki beri oba zagrizena tekmeča spravil, pa tudi sam se je preizkusil kot izkopavalec.

Arheološka razstava je tako majhna zaokrožitev arheološke preteklosti Mosta, droben izsek iz siceršnjega obilja, ki so ga razkrila zaščitna arheološka izkopavanja v naselbinskem arealu (40.000 m²) in s tem popestrila evropsko železnodobno arheologijo s podatki o zametkih urbanizma (prim. D. Svoljšak, *Zametki urbanizma v železnodobni naselbini na Mostu na Soči*, *Arheološki vestnik* 52, 2001, 131–138), spoznanji o stavbarskem znanju in bivanjski kulturi ter mnogimi podrobnostmi o vsakdanjiku posoškega življa v prvem tisočletju pr. Kr. Vrednost arheološke zbirke v osnovni šoli pa je tudi povsem simbolične narave: kraj je po več kot 150 letih arheoloških raziskovanj in "odtujevanja" izkopanin (Trst, Dunaj, Gorica, Nova Gorica, Tolmin) – to imajo domačini za izgubo lastnine in odtrganost od korenin – dobil nekakšno zadoščenje, prostor in vsebino, v kateri se lahko prepozna in s ponosom predstavi domači in tuji javnosti.

Stalna razstava v Tolminskem muzeju "Naplavine obsoške zgodovine" – arheologija

Potem ko se je aprila leta 2000 Tolminski muzej po dobrih treh desetletjih (od leta 1968) ločil od Goriškega muzeja in s tem prevzel od nekdanje matične hiše vse zadolžitve na področju novih občin (Tolmin, Kobarid, Bovec) v mejah nekdanje občine Tolmin, si je za delovno nalogo med drugim zadal postavitev stalne muzejske razstave in v njenih okvirih seveda tudi arheološki del, za katerega so načrti segali še v čas "vladanja" Goriškega muzeja. Nalogo je do kraja izpeljal kustos za arheologijo v Tolminskem muzeju Miha Mlinar, pri pripravi scenarija zanjo in tudi pri izbiri gradiva pa sta sodelovala še Beatrice Žbona Trkman iz Goriškega muzeja in Drago Svoljšak, do leta 1998 nekakšen skrbnik arheološke dediščine na Tolminskem ter raziskovalec nekaterih ključnih najdišč v zgornjem Posočju, npr. v Tolminu, Kobaridu, Mostu na Soči. V tem delovnem kolegiju se je izoblikovala odločitev, da naj bo razstava v Tolminskem muzeju pogled v arheološka obdobja Posočja v celoti, kar v geografskem smislu pomeni porečje reke Soče in njenih pritokov Koritnice, Bače, Idrijce in Vipave. S takšno geografsko umestitvijo – kljub nekaterim ugovorom, predvsem o upravičenosti vključevanja Vipavske doline v Posočje – so se snovalci razstave ognili umetnim administrativnim (občinskim) razmejitvam, takšno odločitev pa so podpirala tudi dognanja o arheološki preteklosti, ko so se prav v teh geografskih razmerah izoblikovale skupnosti, kakršni sta bili v prazgodovini svetolucijska in idrijska kulturna skupina. Za izpeljavo takšne zamisli – in bila je tudi zares udejanjena! – je bilo seveda odločilno brezpogojno sodelovanje Goriškega muzeja, saj prav ta muzejska hiša hrani arheološko gradivo, ki je bilo v Posočju odkrito po letu 1964 (leto namestitve arheologa v Goriškem muzeju), z izjemo najdb iz Kobarida – Gradič in še nekaterih drugih najdišč (Zavod za varstvo kulturne dediščine Gorica, Nova Gorica) ter Tonovcevega gradu pri Kobaridu (Inštitut za arheologijo ZRC SAZU).

Ob tem se nam je znova zastavilo vprašanje upravljanja z arheološkimi najdbami, prenosa gradiva v muzeje kot edine zakonite in usposobljene hranitelje arheoloških izkopanin, ob tem pa tudi vprašanje varovanja avtorskih pravic oz. trajanja le-teh. Desetletja po drugi svetovni vojni in tudi v svobodni Sloveniji je bil to dvoboj brez

pravega učinka! Nasploh se zdi, da je hranjenje arheoloških najdb na Slovenskem velik problem, saj so depoji po muzejih bolj ali manj improvizirani (pri tem ne gre spregledati, da arheologi hranijo gradivo skrbno in zgledno kljub skladiščnim nedorečenostim!), veliko večino na novo pridobljenega gradiva pa kot izkopavalci, ki opravijo največ terenskih raziskav, hranijo kar Zavodi za varstvo kulturne dediščine ali po novem enote osrednjega zavoda Republike Slovenije. Pred leti zastavljeni načrt ministrstva za kulturo, po katerem naj bi v nekaj letih uredili ta zagotovo osrednji problem muzejev in hranjenja, se je klavrno končal – tudi v Goriškem muzeju, v katerem je bil za arheologijo pripravljen dober in finančno ocenjen načrt, izvedljiv v enem zamahu, a je ostalo le pri besedah in skici.

Stalna arheološka razstava v Tolminskem muzeju (oblikoval jo je arhitekt Ranko Novak, v strokovnem pogledu pa so pomagali številni arheologi) je zasnovana kot pregled arheoloških dob v Posočju od kamene dobe do naselitve Slovanov. Uvodni del je odmerjen Soči, hrbtnici teritorija, ki ga razstava obravnava, njeni zemljepisni umeščenosti in vlogi, ki jo igra v življenju ljudi, ki ob njej živijo. Arheološke najdbe iz struge Soče ali njenih pritokov (Vipava, Mrzli potok) od bronastodobnih do antičnih, kakršni sta npr. ari iz njenega spodnjega toka, posvečeni božanstvu Aesontiju, kažejo na njeno svetost in s tem posebno veljavo. So kot nekakšen arheološki izraz Gregorčičevega slavospeva tej slovenski alpski reki in zato ima uvodni del razstave naslov *Krasna si, bistra hči planin*. Potem se arheološki klobčič počasi odvijata, odvisno od tega, kolikšno sled je katero od obravnavanih obdobij v Posočju zapustilo, koliko gradiva je bilo na voljo za postavitev v vitrine in koliko je v sliki, risbi in besedi moč povedati. Vsak čas je kartografsko predstavljen in po gostoti najdišč obiskovalec lahko prepozna bodisi poselitvene vzorce bodisi arheološko (ne)raziskanost.

Zgodbo, saj prav za zgodbo tudi gre, začenjata neandertalec iz Divjih bab in njegova piščal (kopija), kame nodobni čas pa dopolnjuje tudi še povsem sveža najdba mezolitskih kamenih orodij na planini Pretovč pod Mrzlim vrhom. To je nedvomno zanimivo odkritje v visokogorju, ki ga "dolgujemo" nearheologom ali ljubiteljem (?) arheologije. Teh je vse več in vse pogosteje vdirajo na že znana arheološka najdišča ter iz njih

metodološko oporečno trgajo v zemljenih plasteh ohranjeni človekov zapis ali spomin, ali pa prepričani, da počno nekaj, kar bi sicer morali arheologi (saj bi najbrž zares morali!), na svojih topografskih sprehodih (npr. kar "triglavani" sami v Triglavskem narodnem parku po sledovih bohinjsko-posoškega železarstva) odkrivajo nova arheološka najdišča in si kot "odkritelji" tudi jemljejo pravico do raziskovanja le-teh. Pravi roparji in zaslužkarji (!) so v tej družini "detektoraši". V tolminski zbirki je tudi kar nekaj pridobitev izpod njihovega krampa: npr. depoja s Kanalskega vrha in Turjeve ali Kovačeve jame pri Robiču. Oba sta središče poglavja o bronasti dobi v Posočju, za katero je Miha Mlinar naslov *Sonce – vir življenja* našel kar v bronastih kolesastih obeskih, sončnih simbolih iz prebogatega depoja s Kanalskega vrha. Posoška bronasta doba (srednja in pozna) je v vsem neločljivi del (srednje)evropske bronastodobne podobe, pa vendar, v nasprotju z bolj naključnimi pojavi človekove navzočnosti, npr. v neolitiku (kamnita orodja, posebej sekire) ali eneolitiku (npr. sekire iz Brij, Trušenj ali Banjščic), kaže, da je takrat oživela severna evropska pot v jadransko zaglavje ter da je bilo Posočje del kaštelirskega naselbinskega vzorca, čeprav s svojevrstno obrambno doktrino (enostranska zapora v obzidjih gradišč). Povrhu pa je bilo iz stavbnih ostalin, odkritih na Mostu na Soči, že moč izluščiti tudi nekaj podrobnosti o bronastodobnem graditeljstvu in si drzniti te drobce povezati v dokaj zgovorno in privlačno maketo.

Nasploh so makete – poleg že omenjene še primer železnodobne stavbe in rimskodobne hiše iz Mosta na Soči – risarske rekonstrukcije ali tudi izvirni deli stavbene opreme (npr. ognjišče iz železnodobne hiše, glinast stenski okras) živahen in privlačen razstavni vložek. Bivanjski kulturi svetolucijske posoške skupnosti v starejši železni dobi je odmerjenega dovolj prostora, tako da ob že omenjeni maketi in ognjišču zaživijo tudi druga dognanja o posoškem železnodobnem stavbarstvu in v literaturi že uveljavljeni oznaki *posoška hiša* v sklopu železne dobe v Alpah. Nedvomno se je v železnodobnem delu razstave vredno ozreti še po grobnem inventarju svetolucijskih grobišč (Most na Soči, Tolmin, Kobarid), ki so ga z odkritji na ledini Repelc na Mostu na Soči z zelo kakovostnimi in povednimi predmeti (npr. atiški skifos z upodobitvijo sove) obogatila izkopavanja Tolminskega muzeja in s tem ne še povsem, vendar pa v dobršni meri

zapolnila vrzel v snovni ponudbi svetolucijskih grobnih arheoloških najdb. Teh je namreč zaradi zgodovinsko povsem razumljivih razlogov največ na tujem, v Trstu in na Dunaju. Vsekakor je razstavi v prid in obiskovalcu v zanimiv poduk svetolucijski kulturi Posočja odmerjeni opisni uvodni pregled, ki predstavlja zemljepisni obseg te alpske skupnosti in njeno upravno-teritorialno organiziranost, njen časovni razvoj, raziskovalce njene zapuščine in je v njem kot najznačilnejši izraz njene ustvarjalnosti izpostavljena svetolucijska fibula. Zares, odkritelj svetolucijske nekropole in njen prvi glasnik, župnik Tomaž Rutar, je zadel v polno, ko je sredi 19. stoletja za Most na Soči (tedaj še Sv. Lucijo) zapisal: "*Tu se nahajajo znamenite stvari, prihodnjost bode pokazala.*" Ta Rutarjeva daljnovidna misel, ki jo razstava povsem potrjuje, je tudi geslo prikaza železnodobnega tisočletja v Posočju. Škoda le, da v tem delu, v posebej za to odmerjenem prostoru, ni prikaza kobariškega svetišča, ki bi z dragocenostjo predmetov in njihovo poduhovljeno vsebino smiselno zaokrožil predstavitev življenjskega utripa Ambisontov.

Z geslom *Od murusa do mirišča* sta na tolminski arheološki razstavi zaobjeti antika v Posočju in naselitev Slovanov. Spretna besedna igra v geslu to obdobje tudi simbolno izpoveduje, kamnita ura iz Lok pri Kromberku, enega izmed kar številnih rimskih kmečkih dvorov v Vipavski dolini, pa je predmetni simbol prehajanj in spreminjanj v demografski, politični, civilizacijski in splošni življenjski naravnosti posoške preteklosti. Za vpogled v rimski čas, ki se je v Posočju začel že zgodaj v drugem stoletju pr. Kr. in se zelo prepoznavno prepleta z zamirajočo železno dobo v njeni mlajši, idrijski inačici, so bile postavljalcu na voljo najdbe tako iz zgornjega Posočja (npr. Most na Soči, Tonovcov grad) kot tudi iz Vipavske doline (npr. Loke, Sv. Pavel nad Vrtovinom), kjer se je ob magistralni rimski cesti iz Akvileje v Emono zgostila antična poselitev. Izvzeto je le rimskodobno naselje in trdnjava ob Hublju na tleh današnje Ajdovščine, ki je predstavljeno na samostojni stalni muzejski razstavi v Ajdovščini.

In epilog, ki je morda tudi eden od vrhov razstave: odkritje staroslovanske lončenine na ledini Repelc na Mostu na Soči (Tolminski muzej, 2000) izpričuje slovansko stopinjo v Posočju že v 7. stoletju.

Stalna arheološka zbirka v Tolminskem muzeju je dober preplet slike, besede in predmetov (panojev in vitrin). Predmeti ponazarjajo besedila, torej niso namenjeni sami sebi (kot se pogosto in rado zgodi arheološkim muzejskim razstavljalcem), kadar pa je to vredno in potrebno, so tudi posebej poudarjeni zaradi njihove oblikovne vrednosti ali drugačne povednosti. Nič pretirano ni zato reči, da je tolminska razstava – pa čeprav bodo podrobni ocenjevalci na njej najbrž našli zmote ali vrzeli, pomanjkljivosti in napake – prava *sinteza* dogajanja v arheoloških obdobjih v Posočju.

Stalna arheološka zbirka v Ajdovščini

V Ajdovščini je od septembra 2003 na ogled stalna arheološka zbirka Goriškega muzeja z naslovom "*Fluvio Frigido, Castra, Flovius, Ajdovščina*".

S postavitvijo stalne arheološke razstave v muzejskih prostorih prenovljene hiše na Prešernovi 24 v Ajdovščini ob mogočnem požganem starem mlinu pri Hublju so se uresničila dolgoletna upanja in prizadevanja arheologov in muzealcev ter (najbrž) tudi Ajdovcev, da bi lahko doma podoživljali žitje svoje rimskodobne predhodnice. Goriški muzej je s tem dejanjem še razširil svojo močno razvejeno razstavno ponudbo v obliki muzejskih zbirk (grad Kromberk, Solkan, Sv. Gora, Medana, Štanjel, Lipica), ki so organizacijsko zagotovo trd oreh, a so najboljši način, da muzejem naklonjeni publiki omogočajo srečanja z dediščino, ki bi sicer zaradi pomanjkanja razstavnega prostora v matični hiši čemela na depojskih policah. Povrhu pa jo, dediščino namreč, predstavlja v okoljih, v katerih je nastajala, in je zato še posebej privlačna kot učilo.

Arheološka zbirka v Ajdovščini ima naslov "*Fluvio Frigido, Castra, Flovius, Ajdovščina*". Že naslov, ki ga bo pozoren obiskovalec razstave do kraja doumel šele, ko se bo dovolj natančno ozrl po ponujeni vsebini, posebej v poglavju "*Viri*", nosi v sebi vse prelomnice v antični in zgodnjeresrednjeveški zgodovini kraja, ki jih izpričujejo spremembe njegovega imena in s tem tudi njegove vloge v mejah nekdanjega rimskega imperija. S tem sta namreč tesno povezana vzpon in padec naselbine ob sotočju Hublja in Lokavščka, njeno pomembnost na strateško in prometno nadvse zanimivi lokaciji pa najbolje kažejo poimenske uvrstitve v itinerarje, zemljevide in vojaške

priročnike antičnega sveta. Najstarejši viri omenjajo *mansio Fluvio Frigido* kot postajo ob ključni cesti, ki je matico rimske države, Italijo, prek Akvileje povezovala s Srednjo Evropo, Balkanom in Podonavjem. Sledi ime *mutatio Castra*. To poimenovanje se je uveljavilo po letu 270, ko so naselje obzidali in utrdili s 14 stolpi (*Castra* je množinski samostalni srednjega spola, ki označuje z več utrdbami oz. stolpi utrjeni kraj; v drugih sklonih je na razstavi uporabljena poslovenjena oblika, npr. v Kastrih, iz Kaster ...) in je poleg prometnih potreb – prepregališče in počivališče – prevzelo tudi pomembne vojaške naloge v vojni krajini *Claustra Alpium Iuliarum*. To so rimski vojaški strategii umestili v razmeroma lahko prehodno alpsko predgorje med Kvarnerskim zalivom in zgornjim Posočjem do podnožja alpskih vršacev. Središče tega obrambnega sistema je bilo v trdnjavi *Ad Pirum* na Hrušici, zaledni naselji pa sta bili *Nauportus* (današnja Vrhnika) v Ljubljanski kotlini in trdnjava *Castra* v Vipavski dolini. V tej je bil tudi sedež poveljstva te vojne krajine. Ni čudno, da je bila trdnjava, večje umeščena kot branik in nadzornik pod alpskimi klanci, upodobljena tudi v vojaško-administrativnem priročniku *Notitia dignitatum* iz 5. stoletja. Če upoštevamo pomembnost ceste, ki je povezovala Akvilejo (današnji Oglej) z Emono (današnje Ljubljano) in je prečkala alpske zapore, nas prav tako ne čudi, da se je prav v njenem zaledju bila krvava bitka pri reki *Frigidus* (o tem, ali je to Hubelj ali Vipava, si strokovnjaki še vedno niso povsem na jasnem), ki se je trdno vtisnila v spomin Rimljanov in je bogato zabeležena v pisanih antičnih virih. Njen izvir in tok sta skupaj z istoimenskim naseljem, postajo *Fluvio Frigido*, narisana tudi na antičnem zemljevidu *Tabula Peutingeriana*. Tretje predсловansko ime današnje Ajdovščine, *Flovius*, je prav tako povezano z bojem, bitko med Langobardi in Avari leta 663 na pragu langobardskega čedadskega vojvodstva, ob mejni reki in tam stoječem naselju. Nasploh pa velja, da je današnje ime Ajdovščina dobila po razvalinah svojih antičnih predhodnic, ki so na novo, slovansko prebivalstvo v Vipavski dolini v 7. stoletju delovale kot mesto skrivnostnih Ajdov, zapuščina njim tujega ljudstva (ajd = pogan, velikan).

Arheološka razstava vsebinsko sledi opisanemu naslovu, tako da ponazarja vsako izmed časovnih in razvojnih stopenj v rasti antične Ajdovščine, in to z izbranimi poglavji, v katerih se odčitavajo tudi arheološka odkritja

na območju antičnega naselja. Na tak način so predstavljeni obzidje in stolpi na mersko ustrezni kulisi trdnjavskega tlorisa, pa t. i. atrijska hiša, največji bivalni objekt, kar je bilo doslej raziskanih v notranjosti trdnjave, izraba za stanovanjske namene po opustitvi v 5. stoletju, kopališki kompleks ali terme, svetišče iz 1. stoletja in kar so pionirska stoletja v rasti naselja ob Frigidu še zapustila sledi, pokopališča (posebej najbolj raziskano zahodno pokopališče ob vpadnici z oglejske strani). Vsako poglavje ima dokumentarni del na panojih, ki ponazorja arheološko odkrivanje, časovno umestitev, namen in tudi domnevni videz odkritih stavb, zraven pa so v vitrinah na ogled tudi v stavbah odkriti predmeti. Ti s svojo raznolikostjo omogočajo različne vpoglede v življenjski utrip Frigida in Kaster: npr. graditeljstvo (kamnoseški stavbni deli, opeka) in bivalni standard (ometi, tekoča voda, zasteklitev), prehranjevalne navade (pivsko ter namizno stekleno in lončeno posodje, kuhinjska lončenina, amfore), oblačilno kulturo (kovinski našitki, nakit), oborožitev, družabnost (igralne ploščice, termalni pripomočki), zdravilstvo, s pridatki v grobovih pa tudi duhovnost in verovanja rimskodobnih prebivalcev Ajdovščine. Povrh nagrobniki (večinoma odlitki, saj so izvorniki v Deželnem muzeju – Museo provinciale v Gorici) sporočajo tudi imena nekaterih prebivalcev rimskodobnega naselja, njihovo zaposlitev (upravitelj srenjske zemlje), njihove družinske vezi ter družbeni položaj (mož – žena – sin – sužnja) ali njihovo zlo usodo (smrt med napadom razbojnikov v hrušiških gozdovih). Razstavljeni predmeti skupaj z uvodnimi pojasnili (zgodovinski oris, časovni trak, ceste in miljnik) izpričujejo tudi tesno povezanost Frigida in Kaster z zaledjem, bodisi s svetovljansko Akvilejo (Oglej), od koder so Rimljani že od 2. stoletja pr. Kr. širili svojo omiko ter politični vpliv, bodisi tudi z drugimi okolji rimske države onstran alpske pregrade.

Podoba antičnih predhodnic Ajdovščine, do kakršne je prišla arheologija (kljub mnogoterim zadregam in oviram, ki jih je morala premagati, in kar prepogostim uničevalnim posegom novograditeljev), je plod nekajstoletnega zanimanja za njene starožitnosti. Prav temu zanimanju in predvsem arheološkemu raziskovanju v drugi polovici 20. stoletja je s pregledom zgodovine raziskovanj posvečen kar dobršen del razstave. S tem so se avtorji oddolžili kronistom in raziskovalcem ter obudili

zgodovinski spomin, obenem pa sta zanimanje in raziskovalna vnema dokaz pomembnosti ajdovskega mostišča v prometni in vojaški strategiji rimskega imperija. Navsezadnje je vsakdo prispeval svoj kanček znanja in spoznanj v mozaik bogate, raznolike arheološke preteklosti Ajdovščine. Skupaj z enkratno (na Slovenskem zagotovo) ohranjenostjo obzidja in stolpov ter nadvse zanimivim urbanističnim prepletom antike s sodobnim mestnim tkivom razstava omogoča – tudi kot nova turistična privlačnost Ajdovščine – obiskovalcem poučno in za oko prijetno soočenje s časi, ki so v marsičem zaznamovali evropske razvojne tokove.

Zadnji rod arheoloških izkopavalcev in raziskovalcev ajdovske preteklosti (D. Svoljšak, N. Osmuk, B. Žbona Trkman) je tudi porodničar stalne arheološke razstave "*Fluvio Frigido, Castra, Flovius, Ajdovščina*". Obliko in podobo ji je ustvarjalno odmerila in zasnovala arhitektka Evita Lukež v tesnem sodelovanju z inovativnim mizarjem Damjanom Lozarjem (Damles, d.o.o., Dobravlje) in v nič manj plodnem (v organizacijskem, svetovalnem in donatorskem pogledu) sodelovanju s Castrumom, d.o.o., iz Ajdovščine. Denarno sta razstavo omogočila Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in Občina Ajdovščina, nastala pa je v okviru Goriškega muzeja in pod strokovnim vodstvom arheologinje Beatrice Žbona Trkman.

Deseti mednarodni simpozij o arheologiji ladij in čolnov (ISBSA), Roskilde, 22.–27. september 2003

© Andrej Gaspari

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Inštitut za dediščino Sredozemlja

Med angleško govorečimi poznavalci ladjedelništva velja, da takrat, ko rečeš "*ship*", v resnici misliš na "*boat*" in narobe. Torej, jubilejni, deseti mednarodni simpozij o arheologiji ladij in čolnov (*X International Symposium on Boat and Ship Archaeology – ISBSA*) je potekal v simpatičnem mestu Roskilde, nekdanji prestolnici danskih kraljev, ki leži okoli 25 km od Københavna. Prizorišče letošnjega simpozija, ki so ga skupaj organizirali Muzej vikinških ladij, Center za pomorsko arheologijo pri Danskem narodnem muzeju ter Univerza iz Southamptona, je bilo izbrano na devetem ISBSA v Benetkah leta 2000.

Predavanja so potekala v vrhunsko opremljenem kongresnem centru Comwell, ki leži nad notranjim zalivom fjorda, le nekaj kilometrov od ožine s slovitim podmorskim najdiščem vikinških ladij pri Skuldelevu. Nekaj več kot 200 udeležencev simpozija, ki je zaradi bogatega programa (56 dvajsetminutnih do polurnih predavanj v štirih dneh) dopuščal le malo časa za ogledovanje mesta, je imelo možnost obiskati novi kompleks ob že dobro znanem muzeju, saj so pri graditvi prizidka pred nekaj leti našli pristanišče z ostanki kar 11 ladij iz 11. in 12. stoletja. Tako so v že dobro utečeno graditev replik (s pomočjo fundacij prav zdaj končujejo 30 m dolgo vojno ladjo *Skuldelev 2*) na prostem in na očeh obiskovalcev vključili tudi na novo odkrite ladje. Ob umetnem otoku z muzejskimi delavnicami leži tudi pristanišče z zasidraniimi replikami ter nekaterimi še plovnimi izvorniki zanimivejših tradicionalnih plovil. Na praktičnem dnevu so udeleženci ob demonstracijah posameznih veščin spoznavali dokumentiranje originalnih delov ladij iz Skuldeleva, računalniško rekonstrukcijo plovil, ladjedelniško orodje, samo graditev vojne ladje, tudi klanje lesa ter izdelavo vrvi in jader, poleg tega pa so, razdeljeni v skupine, zapluli na replikah. Program je obsegal tudi obisk odlične razstave Danskega narodnega muzeja z naslovom *Plen zmage*, ki je predstavila obsežne komplekse orožja, vojaške opreme in plovil iz južnoskandinavskih močvirij. To so predmeti, ki so bili med 1. in 5. stoletjem zaplenjeni rimski vojski oz. germanskim nasprotnikom in so jih v okviru kulturnega obredja najprej uničili, nato pa odvrgli v vodo.

Tema, ki so jo organizatorji izbrali kot rdečo nit letošnjega srečanja, je bila *Povezani z morjem*, simpozij pa je bil

razdeljen na sklope Novosti z Baltika, Novosti iz sveta, Novosti iz Italije, Eksperimentalna arheologija, Med kopnim in morjem, Teoretična vprašanja v zvezi z ladijskimi konstrukcijami ter Morska plovba na dolgih razdaljah in medkulturne povezave.

V otvoritvenem prispevku se je Ole Crumlin-Pedersen ozrl na razmeroma dolgo tradicijo ISBSA, ki od srečanja v Greenwichu leta 1976 deluje kot dobro obiskan mednarodni forum za navtične raziskave. Med predavanji iz sklopa Novosti z Baltika je izstopal prispevek Flemminga Riecka o novejših izkopavanjih ostankov treh ladij iz železne dobe v močvirju Nydam; avtor je predstavil ugotovitve o novih odkritjih delov plovil, ki so bila delno izkopana že leta 1863. Dendrokronološke analize so pokazale, da je bila prva ladja izdelana iz dreves, podrtih leta 190 n. š., na drugi so našli ščit, datiran v leto 296, najmlajša in najbolje ohranjena ladja, ki je trenutno na razstavi v Københavnu, pa je bila zgrajena leta 320 n. š. Morten Gøthche je poročal o stanju raziskav ladij iz Roskilda, ki so bile odkrite med zidavo prizidka k muzeju v letih 1996–1997. Gre za ostanke 36 m dolge vojne ladje iz časa okoli leta 1050, štirih tovornih ladij z nosilnostjo do 50 ton, datiranih med 1050 in 1200, ter štirih manjših plovil iz časa med letoma 1200 in 1350. Vse ladje pripadajo nordijskemu tipu z enim kvadratnim jadrom in bočnim krmilom, zgrajene pa so bile s prekrievanjem platic oz. v tehniki klinker.

Na raziskave posameznih brodolomov so se nanašala tudi predavanja Fridericha Lütha o kogu iz 13. stoletja, Waldemarja Ossowskega o razbitinah dveh ladij z dvojno zunanjo oplato iz 16./17. stoletja ter Jensa Auerja o majhni danski fregati iz 18. stoletja.

Sklop Novosti iz sveta se je začel z našim prispevkom (avtorji Andrej Gaspari, Miran Erič in Marija Šmalcelj) o razbitini rimske tovrne ladje z ravnim dnom iz Kolpe v Sisku. Ladja, radiokarbonsko datirana v 3. stoletje, je bila najdena v sekundarni legi tik ob obsežni koncentraciji pilotov, ki so verjetno nosili pristaniško ploščad z obrtniškimi obrati. Pri ladji je zanimiv način spajanja oplate s številnimi železnimi spojkami; po tem jo je možno primerjati le s plovilom iz rimskega pristanišča pri Kuškaku v Železnih vratih in kaže na močno navezanost lokalnih ladjedelniških postopkov na tehnologijo šivanja iz srednje- in severnojadranskega območja.

Sledila so še predavanja Stéphanie Wicha o paleobotaničnem določevanju materialov v antičnih brodomih, ter Patricie Sibelle, Johna Atkinsa in Beatrice Szepertyski o ponovni uporabi delov ladij pri graditvi pristaniške infrastrukture v Bordeauxu. Felipe Castro je govoril o razbitini male tovarne ladje (16./17. stoletje) iz ustja reke Arade na Portugalskem, Kroum N. Batchvarov pa o trgovski ladji iz 18. stoletja, ki so jo dokumentirali pred graditvijo pomorskega oporišča v Bolgariji.

Posebno zanimanje je zbudil prispevek Andréja van Holka o nedavnem odkritju izjemno dobro ohranjene tovarne ladje s konca 2. stoletja v mrtvem rokavu Rena pri De Meernu na Nizozemskem. Na 24,6 m dolgi in le 2,6 m široki, v celoti ohranjeni ladji z ravnim dnom, ki jo glede na bližino ceste in limesa interpretirajo kot vojaško oskrbovalno plovilo, so našli celo dve odlično ohranjeni kabini s pohištvo in orodnim inventarjem.

V sekciji Novosti iz Italije sta Dario Gaddi in Carlo Beltrame predstavila tesarske detajle in opremo v nam dobro znani ladji z vzdevkom *Iulia Felix*, ki so jo našli ribiči 6 milj pred Gradežem. Ladjo s tovorom amfor in sodov, ki se je potopila sredi 2. stoletja, so razstavili in dvignili kos za kosom, na ogled pa bo v na novo postavljenem muzeju v Tržiču. Marco Bonino in Stefano Bruni sta predstavila raziskave ladij iz lokacije San Rossore pri Pisi; zdaj se ukvarjajo z rekonstrukcijo geometrije in osnovne zgradbe, precej nenavadno pa je, da bo prišel študij tehnoloških postopkov in značilnosti na vrsto šele po končani konservaciji. Pri ladji na vesla (C) in majhnem plovilu (E) bo zaradi dobre ohranjenosti možna kar 90-odstotna rekonstrukcija.

Predavanje Edoarda Riccardija je obravnavalo šest srednjeveških ladij iz pristanišča v Olbiji na severovzhodni obali Sardinije. Poleg ladij iz časa med 11. in 14. stoletjem, ki so jih sekundarno uporabili kot kesone pri graditvi pomolov, so v sklopu antičnega pristanišča odkrili še 18 ladij iz 1. in 5. stoletja n. š., ki bodo v strokovnih krogih nedvomno deležne velike pozornosti. Več avtorjev z Maurom Bondiolijem na čelu je predstavilo izkopavanje in postopek dokumentacije srednjeveške galeje in rečno-lagunske ladje z ravnim dnom pri otoku San Marco v Beneški laguni.

Naslednjo sekcijo je začel Ole Crumlin-Pedersen z zanimivim prispevkom o načelih in problematiki eksperimen-

talne arheologije in izdelovanja replik ladij v naravni velikosti. Takšne ladje imajo nedvomno močan vpliv na vtis javnosti o ladjah iz preteklosti in njihovih zmožnostih, vendar deloma predstavljajo rezultat znanstvenega zanimanja za potencial teh plovil v tehnološko-historični perspektivi (plovne lastnosti, nosilnost, struktura posadke, upravljanje plovila), nekatere pa gradijo zgolj za turistično promocijo. Avtor poudarja, da morajo biti tovrstni projekti podvrženi temeljiti presoji kolegov že po objavi, kaj šele po graditvi plavajoče hipoteze in preizkušnji na morju, pa čeprav to pomeni tudi javno kritiziranje podvigov, ki imajo v nekaterih primerih status nacionalnega simbola. Opozoril je, da stroka kljub tem zadržkom ne sme spregledati pomena replik v splošnem izobraževalnem pomenu in kot sredstva za usposabljanje prihodnjih generacij arheologov, ki jim bodo plovila z jadri ali na človeški pogon še manj domača, kot so nam danes.

V nadaljevanju je etnolog Terje Planke iz Univerze v Oslu predstavil projekt rekonstrukcije tretje ladje iz Gokstada ter svoja razmišljanja o metodah rekonstruiranja manjših plovil s pomočjo etnoloških študij, vendar s predavanjem ni prepričal. Nasprotno pa je veliko navdušenje izzval Søren Nielsen s predstavitvijo graditve replike in z odlično računalniško animacijo ladje *Skuldelev 2*, ki je bila ob odkritju razmeroma slabo ohranjena. V tem sklopu smo poslušali še predavanja Thomasa Finderupa o identifikaciji sledov različnih orodij, bazi podatkov z vsemi ladjedelniškimi orodji vikinškega časa na Danskem ter praktičnem preizkušanju pri graditvi replik, Oleja Magnusa o rekonstruiranju vrvi, ki se zaradi lastnosti uporabljenega materiala precej razlikujejo od današnjih ter Antona Englerta o testnih vožnjah kot metodi eksperimentalne arheologije; pri tem je poudaril vprašanje potovalne hitrosti. Tovrstne vožnje omogočajo avtentičen vpogled v trajanje in previdnostne ukrepe, potrebne za plovbo na določenih razdaljah z določenim tipom plovila v določenih vremenskih razmerah. Primerjava obnašanja plovila in izkušenj posadke s historičnimi viri vsekakor omogoča bolj poglobljeno interpretacijo arheoloških najdb v okviru študija trgovine, pomorskega bojevanja in ribištva.

Sabrina Marlier je predstavila svoje eksperimentalno delo na segmentu spodnjega dela potopljene rimske ladje *Cavaliere* (okoli 100 pr. n. š.), ki poteka v okviru študija

različnih načinov spajanja s šivanjem v ladjedelništvu antičnega Sredozemlja. Ladja sodi v skupino plovil iz časa med 3. stoletjem pr. n. š. in 1. stoletjem n. š., pri katerih je ogrodje pritrjeno na oplato z lesenimi klini in šivanjem, sama oplata pa je spojena izključno po sistemu pero – utor.

Izjemno zanimivo bronastodobno plovilo iz Dovra, datirano v čas okoli 1600 pr. n. š., je bilo predmet obravnave Owaina T. P. Robertsa. Ostanke ladje oz. čolna (!) obsegajo obe čolnici in talne platice, povezane z zatiči in šivanjem. Obliko premca plovila, ki je bilo sodeč po geografski legi najdišča namenjeno plovbi po morju, sta določala zaključka čolnic. Avtor je analiziral tri različice plovila, zasnovane na podlagi dolžine in alternativnih rešitev za manjkajoči del ladje.

Le malo je navdušilo predavanje Jamesa Wharrama in Hanneke Boon o njuni plovbi po Tihem oceanu z različnimi katamarani ter uporabnosti tovrstnih izkušenj v študiju čezoceanskih migracij s kanuji. Sledila so predavanja o risarski rekonstrukciji ene od petih jadrnic, upodobljenih na reliefih budističnega templja v Borobuduru na Javi, ki so datirani v čas med 760 in 830 n. š. (Erik Petersen), graditvi in preizkušnji modela šivane ladje *Ferriby I* (pribl. 2000 pr. n. š.) v merilu 1:2, ki je pokazal precejšnjo stabilnost ladje in sposobnost doseganja visokih hitrosti pri veslanju ali jadrnanju (John Coates, Edwin Gifford, Joyce Gifford), ter razmišljanja Tima Weskija o uporabnosti eksperimentalne arheologije za rekonstrukcijo antične polovbe po morju; spraševal se je o historičnem izkupičku nekaterih projektov in polemiziral, ali so bili vredni vloženega denarja. Na to sekcijo se je navezovalo tudi slavnostno predavanje legende arheologije plovil, Seána McGraila, ki je ob desetem srečanju ISBSA govoril o razvoju in prihodnosti eksperimentalne arheologije.

Praktičnemu dnevu v muzeju vikinških ladij je sledila sekcija Med kopnim in morjem, ki jo je z uvodnim predavanjem, v katerem je predstavil koncept arheologije transporta, začel Jan Bill. Ulrike Teigelake je obravnavala pomen transporta po celinskih vodah za kulturne stike v severni Nemčiji v železni dobi. Na eni strani se je osredotočila na plovnost manjših rek in dokumentirane tipe plovil, na drugi pa na lokacije središč trgovine in pretovarjanja oz. njihovo pomembno vlogo pri rekonstrukciji prazgodovinske transportne mreže.

Lawrence Babits in Frank Cantelas sta predstavila raziskave enega največjih estuarijev v Severni Ameriki, Albemarle-Pamlico v Severni Karolini, ki je domorodcem in evropskim priseljencem dajal bogate naravne vire. Multidisciplinarna študija je obravnavala predvsem sledove človeških dejavnosti na rekah in ob njih; rezultati kljub majhnemu številu odkritih najdišč napovedujejo oblikovanje prediktivnih modelov.

Robert Domzal je predaval o srednjeveškem rečnem transportu na območju ustja Visle, pri tem pa se je osredotočil na nova arheološka odkritja ter študij ekonomskih listin tevtonskih vitezov, ki so rečno mrežo uporabili za širitev svojega vojaškega in gospodarskega vpliva od 13. stoletja naprej.

O Stari Ladogi, najpomembnejšem morskem pristanišču srednjeveške Rusije, je govoril Peter Sorokin. Arheološke najdbe in listine iz časa med 8. in 13. stoletjem so pokazale obstoj kombiniranega transporta na celinskih vodah oz. različnih tipov plovil na različnih odsekih rek. Do Stare Ladoge ob jezeru Ladoga so pripluli po reki Nevi z morskimi ladjami skandinavskega tipa ali kogi v hanseatskem obdobju, naprej po reki Volhov pa so uporabljali manjše ladje z gredljem, čolne deblake in plovila z ravnim dnom. V obdobju med 11. in 15. stoletjem so uporabljali lokalno tehniko šivanja pri graditvi ladij na klinker, ta čas pa označujejo razširjeni deblaki in plovila z ravnim dnom, prilagojena plitvinam in brzicam. Iwona Pomian je predstavila rezultate arheoloških raziskav srednjeveškega pristanišča ter petih plovil v Pucku na Poljskem. Dendrokronološka analiza posameznih členov infrastrukture je pokazala, da najzgodnejša faza pristanišča sodi v prvo polovico 10. stoletja, najmlajša pa v začetek 14. stoletja. V nadaljevanju je Sven Kalmring predaval o rezultatih izkopavanj pristanišča slovite naselbine Hedeby, ki so potekala v letih 1979–1980. Poleg vprašanj o vikinškodobni gladini morja in poteku obalne črte ter določitve infrastrukture in njenega vključevanja v naselbinski kompleks, je posebno pozornost posvetil zgodnji dendrokronološki dataciji pilotov, ki je sicer že pred simpozijem sprožila burne polemike.

Sledil je prispevek Christiana Radtkeja o pristanišču v Schleswigu, v katerem so na 150 m razdalje odkrili sedem mostov ter številne sekundarno uporabljene ostanke ladij iz 11. in 12. stoletja. Med zadnja odkritja

sodi 15 m dolga ladja z ravnim dnom oz. eden najstarejših kogov; zgrajen je bil okoli leta 1180.

Aleydis van der Moortel je predaval o novejših odkritjih ladij tipa Utrecht v delti Rena. Pri tem je podprl starejšo hipotezo Crumlin-Pedersena, da so se kogi in hulki, največje morske ladje poznega srednjega veka v severni Evropi, razvili prav iz tega tipa rečnih plovil, in sicer okoli leta 1000. Ladja tipa Utrecht, za katero je značilno dno, zasnovano na razširjenem deblaku, je bila nedavno odkrita tudi v londonskem pristanišču.

Giulia Boetto je predavala o čolnu oz. ladji *Fiumicino 5*, enem od najbolje ohranjenih manjših plovil rimskega obdobja (2. stoletje n. š.). Okoli 5 m dolga in 1,5 m široka ladja je imela na dnu vgrajen zbiralnik za shranjevanje živih rib; to so omogočale luknje za dotok vode. Avtorica je zbrala etnološke primerjave za tip plovila, ki ga antični avtorji imenujejo *navis vivaria*.

V tej sekciji so sledila še predavanja Christine Marangou o raziskavah izklesanih skalnih formacij na otoku Kastro v Egejskem morju, Olivie Hulot o razvoju graditve plovil v morski laguni oz. jezeru Sanguinet na atlantski obali Francije in Kevina Crismana o različnih tipih plovil na ozkem jezeru Champlain v bližini Velikih jezer.

Naslednji sklop, ki je obsegal predavanja o teoretičnih vprašanjih v ladjedelništvu, je začel Patrice Pomey. Ozrl se je na fenomen t. i. lažnega klinkerja na premcu punske ladje iz Marsale, ki ga je Frostova interpretirala kot "*spray deflector*", plovilo pa označila za hitro veslaško ladjo. Glede na novejšo najdbo, ki vključuje tudi trgovsko ladjo *Baie de Briande* iz 2. stoletja pr. n. š., Pomey domneva, da so debelejšje platice in deflektorji povečevali trdnost školjke pri premcu, njihova oblika pa naj bi dajala ladjam pridih ekskluzivnosti.

Eric Rieth je podal preliminarno poročilo o značilnostih razbitine galsko-rimske ladje z ravnim dnom, odkrite leta 2001 v reki Charente pri Taillebourgu. Ladja, radiokarbonsko datirana med 2. in 5. stoletje, ima tekočo oplato; tesnilo je bilo med platice zabito od zunaj, enako kot leseni klini, ki so povezovali platice z ogrodjem ter vzdolžni tram. Avtor se je spraševal o morebitni atlantski tradiciji, drugačni od rimsko-keltske.

Yaacov Kahanov in Hadas Mor sta predavala o bizantinski tovorni ladji *Dor 2001/1*, ki je bila odkrita v laguni Tantura (Izrael). Njeni ostanki kažejo, da se je prehod

med osnovnima antičnima tehnologijama gradnje ladij, "*shell-first*" in "*frame-based*", zgodil že v šestem stoletju, torej precej bolj zgodaj, kot je veljalo doslej.

Razvoju ladjedelniških tehnologij med antiko in renesanso sta se posvetila tudi Carlo Beltrame in Mauro Bondioli, ki sta analizirala razbitini ladij *Serçe Limani* in *Pantano Longarini* ter vprašanje (ne)zadostnosti posameznih osnovnih izrazov, prečne strukture in elemente posameznih reber. Poudarila sta predvsem vprašanje, kdaj so bila rebra postavljena pred pritrditvijo platic v celotni višini. Matthew Harpster se je ukvarjal z uporabo standardnih merskih enot in proporcionalnih pravil pri ladji *Bozoburun* (874 n. š.) in že omenjeni *Serçe Limani*, ki naj bi vplivala tudi na poznejša renesančna plovila. Brad Loewen je predaval o razlikah med mediteransko in atlantsko tradicijo pri graditvi ladijskih lupin, te razlike pa se nanašajo predvsem na zaporedje postavljanja reber in nameščanja platic. Ab Hoving je nadaljeval s predstavitev vpeljave risanja ladijskih načrtov na papir na Nizozemskem v prvi polovici 18. stoletja, sklop pa sta sklenila indijska kolega Svarup Bhattačarja in Balagri Dingi s predavanjem o tradicionalnem ladjedelništvu v Balagarhu v vzhodni Indiji.

Zadnjo, sedmo sekcijo o plovbi na dolge razdalje, v kateri so predavatelji obravnavali predvsem pomorska ljudstva Oceanije in Baltika, je začela Valerie Fenwick s študijo o prenosu tehnologije med prebivalci dveh otočij v Mikroneziji, ki vse do konca 19. stoletja niso bila izpostavljena kolonialnim vplivom. Erik Pearthree in Anne Di Piazza sta opozorila, da je plovba na dolge razdalje na Tihem oceanu stara vsaj toliko kot razširitev avstronezijskega jezika pred 6000 leti. Najstarejši ostanki, po izvoru s Filipinov, so bili najdeni na 750 km oddaljenih Marijanskih otokih in sodijo v čas okoli 4000 pred sodobnostjo, ostala Oceanija pa je bila poseljena v obdobju med 1500 p. n. š. in 1300 n. š. Daniel Vermorden se je posvetil vprašanju plovil tipa "*lambo*", zahodnjaške vrste jadric na Sulaveziju, pri katerih je očitna kompleksnost prenosa tehnologije, saj ne gre le za prevzem oblike, temveč se v teh plovilih kaže koncept gradnje po modelu tradicionalne hiše.

Tema predavanja ameriške raziskovalke Cheryl Ward nas je ponovno približala Evropi, saj je avtorica predstavila raziskovanje brodoloma pri otoku Sadana v Rdečem morju iz srede 18. stoletja. Analiza načina gradnje ladje

omogoča skupaj s še nekaterimi starejšimi odkritji primerjavo s sredozemskimi tehnološkimi postopki in študij vplivov ladjedelniških tehnologij z območja Indijskega oceana. Ladijski tovor je bil značilen za obdobje, ko so po Rdečem morju plule ladje Egipčanov, cerkvenih institucij in Otomanskega imperija.

Sklop obravnava pomorskih stikov ob obalah Baltika so odprli George Indruszewski, Tomasz Ważny in Marcus Nilsson s študijo o izvoru večjih ladij in njihovega tovara v prizmi prenosa tehnološkega znanja ter kot sredstva za vzpostavljanje "kulturnega dialoga" med prebivalci južne Skandinavije in zahodnega Baltika. Fred Hocker, organizator srečanja, je skupaj z Aoife Daly obravnaval rezultate dendrokronoloških analiz, ki skupaj s tehnološkimi značilnostmi nordijskega ladjedelništva postavljajo izvor najzgodnejših kogov na območje južne Danske. Iz predstavljenih najdb izhaja, da je v desetletjih pred uveljavitvijo Hanse kot dominantne sile prav dansko-nemško mejno območje logičen prostor, v katerem se je začel razvoj tega dobro znanega ladijskega tipa. Zadnje predavanje letošnjega ISBSA je imela Inese Karklina, ki je predstavila izbor pisnih virov o ladjah latvijskih plemen ter najbolj ohranjeno, okoli 17 m dolgo plovilo iz 12. stoletja, ki je bilo najdeno v Rigi in kaže tehnološke značilnosti tako zahodnih Slovanov kot skandinavskega kroga.

Za gostitelja naslednjega, enajstega simpozija je bil izbran Muzej antične plovbe (*Museum für antike Schifffahrt*) v Mainzu. Upam, da se ga bomo slovenski predstavniki udeležili s predstavitvijo začetne faze raziskav prvega rimskodobnega brodoloma iz slovenskega teritorialnega morja, ki ga je odkril koprski potapljač leta 2004.

Deveta mednarodna kastelološka konferenca "Castrum Bene"

© Katarina Predovnik

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo

Septembra 1989 je v kraju Mátrafüred pri Gyöngyösu (nekoč imenovanem Bene-pusztá) na Madžarskem potekala konferenca o raziskavah srednjeveških gradov, na kateri so se zbrali tako arheologi kakor tudi zgodovinarji, arhitekti in umetnostni zgodovinarji. Kraj ni bil izbran naključno, kajti v njem stojijo ruševine gradu Bene, ki je propadel že v 15. stoletju, od leta 1982 pa potekajo arheološke idr. kastelološke raziskave ter konservatorski projekt prezentacije ruševin gradu.

Konferenci, ki je bila posvečena problematiki gradov 13. stoletja in je vzbudila precej zanimanja tudi med raziskovalci iz sosednjih dežel, je že leta 1990 sledila naslednja, tokrat o gradovih 15. stoletja. Pokazala se je namreč očitna potreba po rednem in organiziranem srečevanju madžarskih in tudi srednjeevropskih kastelologov različnih strokovnih profilov, ki bi med seboj lahko izmenjevali izkušnje in znanje ter svoje delo predstavljali kritičnemu očesu strokovnih kolegov. Ideja o priložnostnem znanstvenem srečanju je tako hitro prerasla v koncept mednarodne kastelološke konference, zasnovane po vzoru konference Chateau Gaillard; ta nosi ime srednjeveškega gradu v severni Franciji, na katerem je potekala prva v vrsti bienalnih konferenc.

Pobudniki kastelološke konference v Mátrafüredu so se odločili, da z rednimi srečanji nadaljujejo pod imenom "Castrum Bene". Pri konferencah "Chateau Gaillard" so si sposodili organizacijsko zasnovo: praviloma so konference bienalne, izbor predstavljenih prispevkov je vsakokrat objavljen v istoimenski serijski publikaciji. O tematiki posameznih srečanj ter o tem, katera država naj jih organizira, na vsakoletnem delovnem zasedanju odloča stalni odbor, ki ga sestavljajo predstavniki posameznih držav. V trenutni sestavi stalni odbor "Castrum Bene" sestavljajo predstavniki Madžarske, Češke, Slovaške, Avstrije, Poljske, Romunije in od leta 2003 tudi Slovenije.

Konferenca "Chateau Gaillard" ima v geografskem pogledu izrazito zahodnoevropsko težišče in tudi prestižni značaj, povezan z visoko ceno kotizacije in stroškov bivanja, to pa je "revnim sorodnikom" iz dežel nekdanjega vzhodnega bloka skorajda onemogočalo udeležbo in sodelovanje. Zato je bila nova konferenca zasnovana predvsem z namenom, da združuje srednje- in vzhodnoevropske raziskovalce. Razlogi za takšno vse-

binsko težišče pa seveda niso bili zgolj pragmatični – premajhna zastopanost raziskav iz tega območja na drugih sorodnih konferencah v Evropi – marveč predvsem skupne zgodovinske korenine in kulturne značilnosti, kar naj bi obenem tudi vzpodbudilo razvoj kastelologije in kasteloloških raziskav v deželah Srednje Evrope. Podobno kot velja za konference "Chateau Gaillard", "Castella Maris Baltici" idr., se tudi konferenc "Castrum Bene" udeležujejo pretežno arheologi, večina raziskav, predstavljenih na konferencah, pa je v svojem bistvu interdisciplinarnih. Arheološki viri in metodologija so neločljivo povezani z analizo stavbnih ostalin in pisnih virov; ključen je integralen pristop h gradu kot kompleksnemu objektu in najdišču, pri čemer disciplinarne meje ne igrajo nikakršne vloge.

Ob tem pa vendarle ni odveč pripomniti, da "Castrum Bene" z drugimi sorodnimi kastelološkimi konferencami povezujejo tudi nekatere bistvene pomanjkljivosti. Referenti gradove praviloma obravnavajo v nekakšni dostojanstveni izolaciji, kot izjemne stavbne spomenike; to je posledica dejstva, da je kastelologija zrasla iz stavbno- in umetnostnozgodovinskih raziskav in je tej tradiciji kljub sedANJI interdisciplinarnosti še vedno tesno zavezana. Tako so zelo redke raziskave oziroma referati, ki z uporabo kompleksnejših interpretativnih pristopov, ki presegajo nivo antikvarskega nizanja podatkov, obravnavajo povezanost gradov z materialnim in družbenim okoljem, v katerem so nastajali in živeli.

Deveta konferenca "Castrum Bene" je potekala od 30. maja do 3. junija 2005 na gradu Hrubá Skála blizu mesta Turnov na severovzhodu Češke, v pokrajini Češki raj. Hribovito območje leži dobrih 100 km severovzhodno od Prage in je zgrajeno iz peščenjaka in izdankov bazalta. Geološka sestava in delovanje erozije sta pokrajini dala poseben čar: z gozdom porasla planota je preprežena z dolinami in posejana s številnimi pečinami in skalnimi osamelci nenavadnih oblik. Poleg naravnih zanimivosti se Češki raj ponaša s številnimi srednjeveškimi gradovi, ki so dodobra izkoristili krajinske danosti ne le z izbiro naravno utrjenih in težko dostopnih lokacij, marveč tudi s konstrukcijo v skalo vklesanih shrambnih in bivalnih prostorov in komunikacij. Prav ta posebnost, t. i. v skalo vsekani gradovi, je organizatorje konference – Arheološ-

ki inštitut Češke akademije znanosti, Društvo prijateljev starožitnosti, Nacionalni inštitut za spomeniško varstvo, izpostava Ústí nad Labem, Univerzo Jan Evangelista Purkyně v Ústí nad Labem – vodila pri izbiri teme letošnje konference: "Grad in njegova lokacija".¹

Srečanje so organizatorji izpeljali na gradu Hrubá Skála, ki je preurejen v hotel. Začetki gradu segajo verjetno v 14. stoletje; v obdobju renesanse je bil prezidan v udoben dvorec in kasneje barokiziran. Današnja podoba gradu so močno zaznamovali posegi v petdesetih letih 19. stoletja, ko je dobil romantično novogotsko preobleko. Stoji na skalnih osamelcih, ki jih ločujejo kakih deset metrov globoke razpoke, zato je že sama oblika zemljišča narekovala tlorisno zasnovo: jedro gradu z osrednjim dvoriščem na najbolj izpostavljenem delu in dve z naravnima "jarkoma" ločeni predgradji.

Odmaknjena lega gradu v gozdu na robu hribovja je udeležencem, ki niso imeli lastnega prevoza, preprečila, da bi samostojno raziskovali okoliške kraje in druge zanimivosti, je pa ponujala obilo možnosti za rekreacijo in sprostitve. To je gotovo na svojstven način prispevalo k bolj intenzivni družabni plati srečanja. Poleg tega so organizatorji za vse radovedneže poskrbeli tudi tako, da so v program vključili dve strokovni ekskurziji po gradovih v bližnji okolici.

Referati so bili razvrščeni v sklope glede na nacionalnost referentov, kar v vsebinskem pogledu zagotovo ni bila posrečena odločitev. Nekateri prispevki, posebno še referati čeških kolegov, so strogo upoštevali tematsko zasnovo konference, drugi so problematiko izbire lokacije in njenega vpliva na vlogo in fizično podobo gradu razumeli širše, tretji pa so obravnavali vprašanja, ki s predlagano temo sploh niso povezana.

Po vrsti pozdravnih nagovorov je konferenco z uvodnim predavanjem otvoril starosta švicarske in evropske arheološke kastelologije, profesor Werner Meyer. Govoril je o vplivu topografije in geološke sestave tal na konstrukcijo

in obliko gradov na primerih iz Švice. Sledili so češki referati: František Gabriel je predstavil t. i. v skalo vsekane gradove na severnem Češkem, Petr Chotěbor konstrukcijske posebnosti bližnjih gradov Valečov in Hynšta, Tomáš Durdík češke gradove, ki so zgrajeni na terciarnih rečnih peskih, Pavel Kouřil, Zdeněk Měřínský in Miroslav Plaček pa moravske in šlezjske gradove na izpostavljenih legah. Kot zadnji referent prvega dne je nastopil Diether Barz, ki je govoril o gradovih 11. do 13. stoletja v pokrajinah Pfalz in Alzacija. Na hribovitem in gozdnatem, le redko naseljenem ozemlju ob gornjem Renu je v času vladavine salijskih in staufovskih cesarjev, ko je sodilo pod neposredno oblast krone, zraslo veliko število gradov. Njihovi graditelji so bili tako sami vladarji (grad Trifels, vladarska rezidenca Kaiserslautern) kot tudi državni ministeriali. Visoko koncentracijo gradov na gospodarsko nerazvitem območju je mogoče razumeti le v kontekstu tedanje politike cesarstva in političnega rivalstva državnih ministerialov, ki so si z gradnjo lastnih utrdb v neposredni bližini cesarskih gradov večali družbeni prestiž in poskušali utemeljiti svoj politični vzpon. Druga plat zgodbe je dejstvo, da nasprotje med visoko gostoto gradov in nizko gostoto siceršnje poselitve jasno kaže, da gre pravzaprav za spodletel poskus kolonizacije ozemlja, katerega pomen je zrasel in ugasnil skupaj z vladavino cesarjev iz salijske in staufovske dinastije.

Naslednje dopoldne je bilo ponovno namenjeno prispevkom čeških referentov. Tomáš Karel in Vilém Knoll sta predstavila lokacijske značilnosti gradov v pokrajini ob gornjem toku reke Eger, Tomáš Durdík, Vojtěch Kašpar in Jan Zavřel pa premislidski grad Nižburk, ki je nastal v 13. stoletju kot prestižna kraljeva novogradnja na statično in geomorfološko neustreznem zemljišču. Južna polovica gradu se je zaradi strukturne poškodbe, ki je bila posledica ponesrečene izbire lokacije, porušila že v 14. stoletju. Sledila sta referata Josefa Hložeka o vplivu geomorfologije na obstoj, obliko in ureditev predgradij ter Františka Kubůja in Petra Zavřela o povezavah med lego v prostoru in namembnostjo gradov ob t. i. Zlati poti, srednjeveški trgovski poti, ki je povezovala češke dežele z obdonavskim prostorom. Ivan Peřina je predaval o gradovih Jezdec in Skalní hrad, ki stojita na granitni podlagi, Kamil Podroužek pa je češki sklop sklenil s predavanjem o zanimivi temi propada in z njim

¹ V izvorni nemški različici se naslov glasi "Burg und Bau-
platz", vendar izraza ni mogoče vsebinsko ustrezno prevesti kot
grad in gradbišče. Namen organizatorjev namreč ni bil, da bi
razpravljali o tehnični problematiki gradnje gradov, marveč o
logiki izbire lokacije srednjeveških gradov in smotrnem izko-
riščanju danosti, ki jih posamezna lokacija ponuja.

povezanih transformacij gradov, ki so bili kot ruševine pogosto uporabljeni za priročne kamnolome.

Naslednji nacionalni sklop predavanj je bil namenjen kolegom iz Avstrije. Martin Krenn je zelo sistematično in pregledno pretresel pomen celovite obravnave lokacije gradu. Izbira lokacije je bila povezana s funkcijo (funkcijami), ki jo (jih) je grad opravljal. Nesporno so pri izbiri lokacije upoštevali možnosti, ki jih je kraj ponujal za utrditev in obrambo gradu. Obenem je morala izbrana lokacija omogočati tudi ustrezno oskrbo z vodo in drugimi življenjskimi potrebščinami ter nuditi dovolj prostora grajskim prebivalcem in občasnim obiskovalcem. Raziskovalci med kriteriji za izbiro lokacije pogosto omenjajo nadzor prometa, ki pa je zelo vprašljiv. Posebno v primeru višinskih gradov, ki so postavljeni na težko dostopnih vrhovih vzpetin, je učinkovit nadzor prometa v dolini komaj verjeten. Brez dvoma pa je pri odločitvi, kje natanko postaviti grad, veliko vlogo igrala vidnost; grad je vizualno obvladoval prostor in tako na simbolni ravni označeval in nadziral posest svojega graditelja. O vprašanih vidnosti je na primerih štajerskih gradov Puxer Loch in Steinschloß razpravljala tudi Jasmin Wagner. Poudarila je pomen obeh plati vidnosti – "videti" in "biti viden". Pri nekaterih gradovih sta pri izbiri lokacije upoštevani obe, pri drugih pa le ena ali druga. Peter Höglinger in Ulli Hampel sta predstavila funkcijsko analizo in stavbne detajle gradu Guerat pri Halleinu na Solnograškem.

Popoldne drugega dne je popestril ogled sosednjih gradov Trosky in Valdštejn. Grad Trosky leži nekaj kilometrov južno od Hrube Skále in ima zelo slikovito podobo, saj je izkoristil markantno lego na razglednem izpostavljenem grebenu med dvema skalnatima rogljema. Tudi na obeh rogljih so postavili stolpasti stavbi, ki sta že od daleč vidni iz vseh smeri. Arheološke raziskave so pokazale, da segajo začetki poselitve na sedlu že v čas pred nastankom gradu v 14. stoletju; v virih se grad prvič omenja leta 1396. Večkrat je bil oblegan v husitskih in nato v tridesetletni vojni, ko so ga Švedski tudi zavzeli in požgali. Njegova impozantna silhueta je burila domišljijo romantičnih domoznancev; že v dvajsetih letih 19. stoletja je takratni lastnik ruševine poskušal konservirati in preurediti v obiskovalcem dostopno razgledišče.

Grad Valdštejn leži nekaj kilometrov severno od Hrube Skále in ima podobno lego na treh skalnih blokih iz

peščenjaka. Srednjeveški grad je bil zgrajen v 13. stoletju; kletni prostori, nekateri hodniki in stopnišča so vklesani v skalo. Že v prvi polovici 16. stoletja je bil grad opuščen in porušen; danes so od srednjeveških objektov ohranjeni le v skalo vklesani prostori in redki zidovi. V 18. stoletju so v nekdanjem predgradju postavili manjši baročni dvorec s kapelo in monumentalnim mostom preko jarka, ki je bil okrašen s kipi svetnikov po vzoru Karlovega mostu v Pragi.

Tretji dan konference se je pričel z referatom Leszeka Kajzerja in Jana Salma o topografiji gradov na območju nižinske Poljske. V izrazitem nasprotju s pretežno pragmatičnimi in funkcionalističnimi prispevki večine avtorjev je Artur Boguszewicz predstavil svoje razumevanje vpliva simbolnih konceptov vrednotenja prostora, kot so *genius loci*, os sveta (kozmična gora), dihotomiji notri – zunaj in sveto – posvetno, na izbiro lokacije srednjeveških gradišč in gradov v Spodnji Šleziji. Sledil je prispevek Michaela Losseja o ostankih gradov na otokih v jugovzhodnem Egejskem morju. Poleg bizantinskih trdnjav je na otokih nekaj beneških in genoveških utrd, največ gradov pa sodi v čas od 1307 do 1522, ko je imel na otoku Rodos svoj sedež viteški red hospitalcev oz. ivanovcev (kasneje imenovan tudi malteški viteški red). Utrdbe stojijo na težko dostopnih lokacijah in so očitno imele predvsem vlogo opazovalnih in nadzornih postojank, povezanih v komunikacijsko-signalno omrežje. Vanj so bila poleg zidanih utrd vključena tudi neutrjena stražna mesta, na katera še danes spominjajo toponimi Bigla, Merobigli in Bardia.

Slovaški kolegi so v svojih prispevkih obravnavali nižinske gradove na Slovaškem (Alexander Ruttkay), uporabo digitalnega modela reliefa v raziskavah gradov (Martin Bartík in Helena Blažová) in vpliv zemljišča na arhitekturo gradov zahodne in osrednje Slovaške (Petr Bednár in Eva Fottová). Sledila sta dva slovenska referata: Igor Sapač je pripravil sumaren pregled razvoja in značilnosti srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem, pri čemer je poudaril predvsem povezavo med topografijo in tipologijo, Katja Mahnič pa je razpravljala o podobi gradov v srednjeveški likovni umetnosti. Zadnji trije referenti tretjega dne so prišli iz najbolj oddaljenih dežel: Ieva Ose iz Latvije je predaval o lokacijah tamkajšnjih srednjeveških gradov, Arvi Haak iz Estonije o vlogi lokacije na izgradnjo gradu Viljandi in

Adrian Andrei Rusu iz Romunije o uporabi kamna in skalne podlage pri gradnji gradov na Sedmograškem.

Četrtega dne je bila na vrsti celodnevna ekskurzija. Gostitelji so nas popeljali na ogled gradov Vranov, Bezděz, Michalovice in Valečov. Grad Vranov, severovzhodno od mesta Turnov, je značilen predstavnik t. i. gradov, vsekanih v skalo. Od srednjeveškega gradu, ki se je razprostiral na ozkem, strmem skalnem grebenu nad reko Jizero, je ostalo le nekaj v skalo vklesanih prostorov, stopnišč in leg za tramove, ki so bržčas nosili lesene stavbe. Srednjeveške strukture je ponekod težko ločiti od tistih, ki jih je v začetku 19. stoletja dodal takratni lastnik František Zachariáš Römisch. Ruševino je namreč preuredil v romantični panteon, spomenik junaškim osebnostim, dogodkom in vrlinam klasične antike in kasnejših stoletij.

Naslednja postaja je bil kraljevi grad Bezděz, ki leži kakih 20 km severozahodno od mesta Mladá Boleslav; zagotovo je to eden najlepših in tudi največjih čeških srednjeveških gradov. Z gradnjo je pričel veliki češki kralj Otokar II. Přemysl leta 1264, in sicer na vzpetini, kjer je prej stal kraljevi dvor z romansko kapelo. Zidava gradu se je zavlekla do konca stoletja. V prvi polovici 14. stoletja je bil grad oddan zakupnikom, v času vlade Karla IV. je bil ponovno v kraljevih rokah, od začetka 15. stoletja do propada v začetku tridesetletne vojne pa je bil ponovno oddajen v zakup. Kasneje je občasno služil kot utrdba, božja pot in samostan za manjšo skupnost menihov, ki so oskrbovali grajsko kapelo. Od 19. stoletja pa so ruševine postale predmet romantičnega zanimanja in so še danes priljubljen turistični cilj; na srednjeveških stavbah je mogoče videti tako posledice konservatorskih posegov kakor tudi nezgredljive sledi številnih obiskovalcev. Grad se ponaša s kar štirimi palacijami, v katerih je bila večina prostorov ogrevanih z vogalnimi kamini, o čemer nezmotljivo pričajo nape in dimni kanali v zidovih ter sledovi saj na stenah. Poseben biser je gotška grajska kapela z galerijo in stenskiimi sediljiami.

V bližini mesta Mladá Boleslav stojita tudi gradova Michalovice in Valečov. Prvi, ki je nastal v 13. stoletju na desnem bregu reke Jizere, slovi predvsem po svojem mogočnem okroglem stolpu z zidovi debeline do 4,5 m. Stolp ima ločena vhoda v pritličju in prvem nadstropju. Prostora v pritlični etaži in prvem nadstropju imata kupolast strop; prvo in drugo nadstropje povezuje stopnišče,

urejeno v grajski steni. Drugo nadstropje je imelo tanjše obodno zidovje, nadzidano v tehniki lesenega predalčja. Stolp, masiven in s številnimi kvalitetnimi detajli, pa vendar slovi predvsem zaradi svoje današnje podobe, ki jo je dobil potem, ko so ga v 19. stoletju spodkopali in poskušali razstreliti. Poskus je bil namreč le deloma uspešen: stolp se namreč ni porušil, temveč je počil po diagonalni. Zgornja polovica je zdrsnila po poševnici in obsedela, deloma naslonjena na spodnjo polovico. Oba dela sta zamaknjena za več metrov, stolp pa še danes stoji, na videz nevarno nagnjen, a zaradi čvrstih, masivnih zidov v resnici stabilen.

Grad Valečov, najjužnejši grad na območju Češkega raja, enako kot Vranov in Valdštejn sodi v skupino gradov, vklesanih v skalo. Stavbe dobesedno čepijo na skalnem osamelcu, v katerega so vklesali številne prostore, hodnike in stopnišča v več etažah. Kdaj natanko je nastal, ni znano; viri ga prvič omenjajo leta 1318. Prvotno je verjetno obsegal manjši del danes pozidanega prostora, poleg še ohranjenih v skalo vklesanih struktur zagotovo tudi lesene stavbe. Zanimiva, še nepojasnjena podrobnost iz kasnejše faze življenja na gradu pa je dejstvo, da se na masivnem gotškem palaciju pomol stranišča nahaja natanko nad vhodom v grajsko jedro!

Zadnji dan konference je otvoril referat Andrása Fülöpa, Andrása Koppányja in Zoltána Simona o tehnologiji gradnje madžarskih gradov na naravni skalni podlagi. Sledil je prispevek Reinharda Friedricha iz Nemčije o gradu Herzogenstein ob srednjem toku Rena. Kot je znano iz pisnih virov, in to so potrdile tudi površinske arheološke raziskave, so grad pričeli graditi sredi 14. stoletja, a so morali gradnjo že po dveh letih opustiti. Najdišče je zanimivo, ker bo na njem mogoče preveriti, kako je zidava srednjeveškega gradu sploh potekala in kateri objekti so bili zgrajeni najprej. Konferenco je sklenil referat Richarda Němeca o vplivu geomorfoloških značilnosti zemljišča na zasnovo dveh gradov Karla IV., Karlsfrida in Oybina.

O temi naslednje, desete konference "Castrum Bene" bo stalni odbor odločal na zasedanju prihodnje leto. Eden od predlogov za temo prihodnjega srečanja je vprašanje kastelološke terminologije in tipologije, ki se zastavlja vedno znova in znova. Tudi v razpravah na letošnji konferenci so se razpravljavci pogosto dotaknili ravno težav zaradi neustrezne ali nepoenotene rabe strokovnih izra-

zov. Vendar se zdi, da gre za problem, ki je do neke mere navidezen in je posledica jezikovnih ovir in kolonialnih razmerij med posameznimi nacionalnimi šolami in raziskovalnimi tradicijami – izrazi, ki zvenijo smiselno v, na primer, češčini, so v nemški jezik včasih le težko prevedljivi ali pa je izbran neustrezen prevod, ki za nemške kolege ni sprejemljiv. Poleg tega so nekateri izrazi specifični za posamezno geografsko ali kulturno okolje, v katerem je določen pojav prisoten, medtem ko ga drugje ni zaslediti in zato tudi ni ustreznega poimenovanja zanj. Bolj smiselno kot stremeti k vzpostavitvi enotne in splošno sprejete terminologije bi torej bilo dosledno opredeljevati uporabljeno izrazje. Poleg tega je bila večina članov stalnega odbora mnenja, da takšna tema ne obljublja ravno zanimivega in pestrega znanstvenega srečanja. Ne glede na dokončno izbiro teme pa je gotovo, da bo deseta konferenca potekala leta 2007 v romunskem mestu Sibiu.

Poročilo o delu Slovenskega arheološkega društva v letih 2003 in 2004

© Irena Lazar

Pokrajinski muzej Celje
Predsednica SAD

Poročilo za leto 2003

Novo vodstvo Slovenskega arheološkega društva (SAD) se je sestalo v začetku januarja in oblikovalo program dela društva. Zaradi sprememb v zakonodaji smo začeli postopek za novo registracijo in oddali vlogo za vpis revije *Arheo* v razvid medijev Ministrstva za kulturo, ker dotlej postopek še ni bil izpeljan. Obnovili smo sodelovanje s Hrvaškim arheološkim društvom in v njihovem glasilu objavili imena nagrajencev SAD v letu 2002 ter obvestilo o novem vodstvu.

Prek računalniškega omrežja slovenskih arheologov (ROSA), smo člane redno obveščali o deja vnosti društva in jih vsak mesec seznanjali z različnimi strokovnimi srečanji doma in v tujini, z novimi arheološkimi publikacijami v večjih knjižnicah, številnimi razstavami, ki so bile na ogled po Sloveniji in tudi z našimi gostovanji v tujih muzejih.

V februarju smo začeli priprave na redno letno srečanje in predstavitev arheoloških raziskav preteklega leta. Zaradi velikega števila izkopavanj na dolenski trasi bodoče avtoceste smo predstavitev organizirali v Dolenjskem muzeju v Novem mestu (12. marca 2003). Prijavilo se je prek trideset predavateljev; prikazali so svoje delo, ki je potekalo širom po Sloveniji – od prekmurskih ravnih do obal Jadrana. Zaradi najave srečanja v medijih (Deloskop) in na fakulteti, je bil odziv izreden, saj smo našli skoraj dvesto obiskovancev. Na srečanju so posneli daljši prispevek za oddajo Televizije Slovenija *Osmi dan*, o predstavitvi so poročali lokalno časopisje in drugi mediji (Studio D, Dolenjski list, dnevnik Delo, Val 202, I. program radia Slovenija). Obiskovalci smo si v Dolenjskem muzeju ogledali tudi razstavo *Verdun in Vitrino meseca*, ki vsak mesec pokaže nove najdbe s številnih arheoloških najdišč na trasi dolenske avtoceste.

Na srečanju smo pridobili večje število novih članov. To so predvsem mlajši arheologi in študentje, ki že nekaj časa niso bili povabljeni k sodelovanju in so zaradi neredne zaposlitve včasih nekoliko zapostavljeni.

Aprila smo v sodelovanju s Pokrajinskim muzejem Celje, ki nam je dal na voljo razstavni prostor, pripravili razstavo *CRUX VINCE – glinene ikone s krščanskimi motivi iz Makedonije*. Otvoritve razstave se je udeležil tudi avtor, kolega Cone Krstevski iz Muzeja Makedonije v Skopju, ki je imel ob tem krajšo predstavitev zgodovine raziskav

in pomena odkritih ikon. Otvoritev je bila v času obiska naše gospodarske delegacije v Skopju, zato so ji namenili pozornost tudi v dnevniku Vesnik v Skopju; gostovanje je bilo predstavljeno v posebni prilogi Kultura, pri nas pa v reviji Slovenia News (8. april 2003) ter dnevnikih Delo in Večer.

V maju smo v Uradnem listu objavili razpis za nagrado in priznanja SAD. Rok za oddajo prijav je potekel konec meseca in do takrat je na naš naslov prispelo enajst predlogov. Komisija jih je pregledala in izbrala nagrajence za dosežke v letu 2002. Podelitev nagrad je bila novembra na Ptujju.

Maja smo končevali redakcijo revije *Arheo*. V njej sta poleg številnih člankov objavljena tudi poročilo o našem delu in prispevek o lanskim nagrajencih. Revija je bila natisnjena septembra in razposlana članom in naročnikom v oktobru.

Žal smo se še pred praznovanjem visokega življenjskega jubileja morali posloviti od našega profesorja dr. Jožeta Kastelica, enega prvih nagrajencev za življenjsko delo v arheologiji. Žalna seja je bila na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Izvršni odbor SAD in uredniški odbor *Arheo* sta junija sklicala izredno skupščino SAD. Na njej smo sprejeli dopolnjena pravila SAD, ki v skladu z zakonom o medijih natančno opredeljujejo našo izdajateljsko dejavnost. Tako smo lahko dopolnili vlogo za vpis in jeseni tudi prejeli odločbo o vpisu *Arheo* v razvid medijev.

V okviru *Dnevorov evropske kulturne dediščine*, ki so bili letos posvečeni arheologiji in odkritjem na avtocestah, smo organizirali niz predavanj v Narodnem muzeju Slovenije; potekala so v septembru in oktobru (med 23. 9. in 14. 10. 2003). Predavali so dr. Peter Turk, prof. ddr. Mitja Guštin, dr. Andrej Gaspari in konservator Alfred Trenz. Zaradi rednega obveščanja v dnevnem časopisju, televizijskih in radijskih prispevkov je bil odziv obiskovalcev predavanj izjemen. Predstavili smo najzanimivejša arheološka odkritja preteklih let, ki so bila skrita pod trasami avtocest, pa tudi v rečnih strugah in morju. Potrudili smo se, da smo predavanja oglaševali v medijih, zato smo našli skoraj 400 obiskovalcev. Razveseljivo je, da se je množično odzvala predvsem laična javnost, ki so ji bila ta predavanja v prvi vrsti namenjena. Zaradi dobrega odziva želimo serijo predavanj o novih najdbah

in dosežkih slovenske arheologije organizirati tudi v naslednjem letu.

Projekta s področja varovanja ogrožene dediščine sta bila uspešno zaključena. Vzorci za analize s prazgodovinskih najdišč so bili poslani v laboratorije v Kielu in Oxfordu. Končni rezultati so bili znani novembra. Teče tudi program revizije in pregleda arhivov arheoloških najdišč. Izbrani so arhivi vzorčnih najdišč po posameznih obdobjih; zdaj poteka obdelava. Program obdelave arhivov najdišč v okviru SAD je bil končan v januarju leta 2004.

S slovesno podelitvijo nagrade in priznanj SAD smo letos počastili svoje kolege na Ptuju; tako smo se pridružili praznovanju 110-letnice Pokrajinskega muzeja. Podelili smo nagrado za življenjsko delo dr. Marijani Slabetu, dve priznanji in zaslužno članstvo. Na redni letni skupščini smo pregledali dosedanje delo, govorili o urejanju in hranjenju gradiva z avtocestnih izkopavanj in objavi poročil arheologov, ki so do sedaj izhajala v okviru *Varstva spomenikov*. Nova uredniška politika je ta poročila opustila, zato bomo zanje skušali najti ustrezno nadomestilo v okviru drugih publikacij.

Slovesna podelitev nagrade in priznanj SAD sta skoraj v celoti sponzorirala Pokrajinski muzej Ptuj in občina Hajdina. Prostovoljke pod vodstvom kolegice Mojce Vomer Gojkovič so pripravile razstavo jedi, pripravljenih po rimskih receptih, ki smo jih po podelitvi tudi z veseljem okušali. Prireditev so spremljali lokalna TV-postaja in številni dopisniki. Zaradi dobrega odziva bomo v prihodnje pripravili ob podelitvah tudi tiskovno konferenco.

Letos se lahko pohvalimo tudi s povečanjem števila članov, saj smo z akcijo med mlajšimi kolegi in samostojnimi kulturnimi delavci pridobili petnajst novih.

Poročilo za leto 2004

Slovensko arheološko društvo je začelo pošiljati redna obvestila članom društva prek omrežja ROSA in v februarju pripravilo manjšo razstavo novih najdb iz Celeje. Redno letno predstavitev arheoloških raziskav smo organizirali v Celju v sodelovanju s Pokrajinskim muzejem Celje in ZVKDS OE Celje. Ker so tam potekale obsežne arheološke raziskave ob rekonstrukciji mestne vpadnice, smo celjsko srečanje dopolnili s tiskovno konferenco,

priložnostno razstavo novih najdb, ogledom izkopavanj in predavanjem o raziskavah na Mariborski cesti v Celju.

Na tiskovni konferenci smo novinarje seznanili s svojim delom v preteklem letu, potekom dela v Celju in nekaterimi problemi, s katerimi se stroka sooča ob gradnji avtocest. Na to je opozoril predstavnik SAAS-a, dr. Bojan Djurić. Arheološke raziskave je predstavilo več kot dvajset kolegov, srečanja pa se je udeležila tudi inšpektorica za kulturno dediščino Jerneja Batič in nas seznanila z nekaterimi novimi uredbami ob vstopu v Evropsko unijo. Na predavanjih je bila udeležba zelo dobra, našteli smo skoraj sto udeležencev, med njimi je bilo precej študentov. Ob predstavitvi izkopavanj v Celju v popoldanskem bloku pa je bil opazen tudi odziv domačinov, ki so se udeležili predavanja Andreja Gasparija. Dan smo končali z ogledom najzanimivejših najdb z izkopavanj na Mariborski cesti, ki smo jih za ta namen izbrali in razstavili v Pokrajinskem muzeju Celje. Razstava je bila na ogled do konca maja, vstop pa je bil prost.

V aprilu smo v razstavišču Spomeniškovarstvenega centra v Ljubljani odprli razstavo *Kale-Krševica*, ki smo jo pripravili v sodelovanju z Narodnim muzejem iz Beograda. Otvoritve razstave sta se udeležila tudi veleposlanik Srbije in Črne gore v Sloveniji in direktorica muzeja iz Beograda. Razstava je ponovno predstavila del najnovejših arheoloških odkritij ene od držav, s katero nas povezuje dolgoletno strokovno sodelovanje; na ogled je bila od 6. do 24. aprila 2004.

V maju se je društvo pridružilo otvoritvi medmuzejskega projekta *Rimljani – steklo, glina, kamen* in organiziralo avtobusni prevoz za člane društva, arheologe in muzejske kolege, da so si lahko na dan otvoritve (21. maja) ogledali vse tri razstave v Celju, Mariboru in na Ptuju. Objavili smo tudi razpis za nagrado in priznanja Slovenskega arheološkega društva.

Poletni meseci so bili namenjeni urejanju in tisku zbornika *Drobci antičnega stekla*. Monografija prinaša osem člankov (od trinajstih referatov), ki so bili predstavljeni na strokovnem srečanju *Steklo v arheoloških obdobjih* na Bledu oktobra 2000. Srečanje sta organizirala Slovensko arheološko društvo in Gorenjski muzej Kranj (direktorica muzeja Barbara Ravnik Toman je bila takrat tudi predsednica društva, simpozij je s sodelavci pripravila Verena Vidrih Perko). Dodanih je deset novih prispevkov

s temo antično steklo, ki jih je uredništvo pridobilo pozneje. Monografija je bila natisnjena oktobra, s finančno podporo Ministrstva za kulturo in Inštituta za dediščino Sredozemlja UP ZRS Koper. Predstavitve publikacije smo organizirali 4. novembra 2004 v Ljubljani, v prostorih Spomeniškovarstvenega centra na Trgu francoske revolucije.

Med letom je prav tako potekala priprava nove številke revije *Arheo*; v njej so zbrani prispevki sedemnajstih avtorjev. Redakcija je bila končana do konca leta, natisnjena pa bo v letu 2005.

Društvo je oktobra sodelovalo pri izvedbi mednarodnega simpozija komiteja za steklo ICOM Glass, ki je potekal od 11. do 16. oktobra 2004 v Celju v organizaciji Pokrajinskega muzeja Celje in s sodelovanjem ICOM-a Slovenija, Slovenskega arheološkega društva ter Inštituta za dediščino Sredozemlja UP ZRS Koper. Društvo je sodelovalo pri organizaciji predavanj slovenskih in tujih kolegov arheologov. Povabljeni predavatelji so na simpoziju predstavili dediščino antičnega stekla Slovenije, prav tako smo organizirali vodene ogledne muzejev in razstav o steklu ter arheološki dediščini (Novo mesto, Celje, Ljubljana, Piran).

Konec oktobra smo pripravili strokovno ekskurzijo v Trento (Italija); v palači Castello di buon consiglio smo si ogledali razstavo *Vojščaki, knezi, junaki*, pri kateri so z arheološkim gradivom sodelovali tudi slovenski muzeji.

Podelitev nagrade in priznanj Slovenskega arheološkega društva je letos potekala v Murski Soboti v sodelovanju s Pokrajinskim muzejem Murska Sobota. Dopoldne smo organizirali tiskovno konferenco. Bila je dobro obiskana, saj smo na njej predstavili letošnje nagrajence. Ogledali smo si arheološko razstavo *Neskončen dih* avtorice Irene Šavel, ki je na izviren in zanimiv način predstavila rezultate izkopavanja bakrenodobnega grobišča. Po podelitvi – slavnostni govornik je bil lanski nagrajenec dr. Marijan Slabe – smo si ogledali še nagrajeni znanstvenodokumentarni film *Z vzhoda*, ki je bil posnet v Prekmurju in govori o sledovih prve naselitve Slovanov na naših tleh.

Žal zaradi nesklepčnosti in premajhnega odziva članov društva dopoldne nismo mogli izvesti predvidene letne skupščine SAD. Organizirali jo bomo spomladi, ob predstavitvi arheoloških raziskav.

Konec novembra in decembra smo v Narodnem muzeju Slovenije nadaljevali predavanja o arheološki dediščini, ki so namenjena predvsem laični, pa tudi strokovni javnosti. Tokrat smo udeležencem predstavili posamezne sklope materialne kulture (opekarstvo, lončarstvo, steklarstvo), ki so bili na ogled na razstavah *Rimljani – steklo, glina, kamen* v Celju in Mariboru ter na Ptujju. Predavali so Ivan Žižek, Janka Istenič in Irena Lazar.

Leto smo končali v Mestnem muzeju Ljubljana s predstavitvijo Inštituta za dediščino Sredozemlja, ki od leta 2003 deluje v okviru ZRS Koper Univerze na Primorskem. Na srečanje smo povabili tudi kolege iz Velike Britanije (Hugh Willmott), Hrvaške (Irena Radić Rossi) ter Srbije in Črne Gore (Vesna Bikić). S predavanji so nam približali rezultate svojega dela in nekatere mednarodne projekte, v katere so vključeni tudi slovenski kolegi.

Društvo je člane in arheologe prek omrežja ROSA mesečno obveščalo o znanstvenih in strokovnih srečanjih doma in na tujem, o zanimivih razstavah in novih publikacijah. Informacije je pripravljala Saša Djura Jelenko s sodelovanjem predsednice. S sodelovanjem konservatorskega in umetnostnozgodovinskega društva smo člane obveščali tudi o njihovi dejavnosti in strokovnih predavanjih.

Društvo je pridobilo v tem letu tri nove člane, ena članica pa je izstopila.

Nagradi in priznanja Slovenskega arheološkega društva za leti 2002 in 2003

© Dragan Božič

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo

Član komisije SAD za nagrade in priznanja

Za leto 2002, podelitev v Pokrajinskem muzeju Ptuj, 25. novembra 2003:

Nagrado Slovenskega arheološkega društva za življenjsko delo na področju arheologije prejme *dr. Marijan Slabe*

Dr. Marijan Slabe je ves svoj delovni vek posvetil arheologiji, posebej varovanju in reševanju njenih spomenikov. Začel je leta 1964 kot arheolog – konservator na Zavodu za ureditev stare Ljubljane. V ustanovi, ki je prerasla v Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, je skrbel za pravno in dejansko zavarovanje arheološke dediščine na velikem območju številnih občin od Posavja prek osrednje Slovenije do Notranjske. Na področju varstva spomenikov je opravil pomembno delo usklajevanja evidence spomenikov s prostorskimi načrti posameznih občin.

Marijan Slabe je opravil tudi pomembna izkopavanja. Pod njegovim vodstvom sta bili na primer raziskani rimskodobno grobišče na Pristavi pri Trebnjem in gotsko grobišče v Dravljah v Ljubljani, ki ga je tudi specialistično usmerilo v preučevanje časa preseljevanja ljudstev. Monografski objavi teh dveh grobišč ter številne razpra-

Slika 1: Dr. Marijan Slabe je nagrado za življenjsko delo v arheologiji prejel na podelitvi v Pokrajinskem muzeju Ptuj, novembra 2003 (foto: Foto Langerholc).

ve so še danes temelj poznavanja življenja v rimskem Pretoriju Latobikov ter gotske oziroma germanske poselitve v vzhodnih Alpah.

Med letoma 1984 in 1991 je bil Slabe direktor Zavoda Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine in s tem s svojimi sodelavci najbolj odgovoren za varovanje dediščine in razvoj konservatorske stroke na Slovenskem v tem obdobju. To je bil izjemno težaven čas, nenaklonjen sistemskim in stabilnim rešitvam, pa tudi potrebni kadrovske reorganizaciji spomeniškovarstvene službe. V teh težavnih razmerah je Marijan Slabe uspešno vodil Zavod, saj je iskal sporazumne poti sodelovanja republiške ustanove s pokrajinskimi zavodi spomeniškovarstvene službe.

Pri svojem raziskovalnem delu se je osredotočil na arheologijo pozne antike, še zlasti na vprašanja germanskih ljudstev, ki so za krajši čas postala na ozemlju sedanje Slovenije. Iz te teme je njegov doktorat in na tem področju, kot tudi na področju konservatorstva, se je uveljavil tudi kot predavatelj.

Posebno ljubezen je gojil do domoznanskih pregledov manjših krajev; to se zrcali v kar nekaj publikacijah, v katerih je predstavil Cerknico, Polhov Gradec, Koreno nad Horjulom, Dvor in Črni Vrh pri Polhovem Gradcu. Napisal je tudi številne prispevke v jubilejnih zbornikih posameznih krajev, v zadnjih letih pa obsežen rokopis o krajih v dolini Bače od Podmelca do Podbrda.

Priznanje Slovenskega arheološkega društva prejme *dr. Verena Vidrih Perko* za stalno razstavo "Železna nit" v Gorenjskem muzeju v Kranju

Težko bi med arheološkimi razstavami leta 2002 našli kakšno, ki bi po strokovnosti, izvirnosti, zgodovinski sporočilnosti, pedagoškem pristopu in likovni opremi preseгла razstavo *Železna nit*, ki jo je zasnovala in pripravila Verena Vidrih Perko.

V vseh predstavitev in podajanju posameznosti je navzoča želja na pedagoški način približati otrokom in odraslim predmete, ki so pri vsaki razstavi izhodišče pripovedi. To ji je z izredno domiselnostjo uspelo z risbami, rekonstrukcijami, panoji in grafi.

Avtorica je ob prevzemu težavne naloge predstaviti najstarejšo dediščino Kranja in mestu pripadajočega območ-

ja, izhajala iz bogate dediščine prejšnjih raziskovalcev. Njena naloga je bila zato toliko težja, saj je morala misliti tudi na ustrezno predstavitev izsledkov svojih predhodnikov. To ji je povsem uspelo, čeprav sta na vsakem koraku navzoča njeno arheološko in muzeološko znanje. Razstavo je oblikoval znani zagrebški oblikovalec muzeološke stroke Željko Kovačić, ki je zelo tenkočutno prisluhnil zasnovi in scenariju avtorice. Tudi zaradi tega usklajenega tandema je ta razstava tako uspešna.

Po odprtju razstave se je število obiskovalcev mestne hiše povečalo za nekajkrat. Razstava je bila tudi medijsko dobro predstavljena, to pa je povečalo obveščenost publike in pripomoglo k ugledu muzeja.

Priznanje Slovenskega arheološkega društva prejmejo *dr. Janez Dular, Irena Šavel in Sneža Tecco Hvala* za knjigo "Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu"

Knjigo *Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu* je kot peti zvezek zbirke Opera Instituti Archaeologici Sloveniae leta 2002 izdala Založba ZRC v Ljubljani. Za-sluga avtorjev je, da so v njej zgledno predstavili rezultate petletnega načrtnega raziskovanja bronastodobnega naselja Oloris pri Dolnjem Lakošu v Prekmurju, ki sta ga izvedla Pokrajinski muzej iz Murske Sobotice in Inštitut za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU v Ljubljani.

Topografskemu uvodu sledijo opis poteka izkopavanja, navedba prejšnjih objav in natančna predstavitev terenskih izvidov. Opravljena je bila hipotetična rekonstrukcija hiš. V katalogu najdb, ki zajema strnjene opise in 65 tabel z odličnimi risbami, je predstavljen izbor keramičnega gradiva.

Knjigo dopolnjuje tehtna študija, v kateri njen avtor Janez Dular naselbino na Olorisu na podlagi tipološke razčlenitve gradiva primerja s sorodnimi najdišči v Sloveniji in sočasnimi kulturami v zahodni Transdanubiji, med rekama Dravo in Savo ter v severni Bosni.

Knjiga o Olorisu, ki se uvršča med redke in zato toliko bolj zaželene monografske objave modernih raziskovanj naselij iz bronaste in železne dobe na Slovenskem, je nedvomno pomemben prispevek k poznavanju mlajše bronaste dobe na območju med Muro in Savo.

Zasluzno članstvo Slovenskega arheološkega društva se podeli *Miranu Pflaumu* za delo in sodelovanje s številnimi posamezniki in ustanovami v okviru interdisciplinarnega projekta "ISAHTA"

ISAHTA, večletni projekt konservatorsko-restavratorskih posegov na egipčanski mumiji in krsti iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani, ki ga je leta 2002 končal akademski kipar Miran Pflaum, je bil izrazito interdisciplinaren. Pflaum se je povezal s številnimi domačimi in tujimi strokovnjaki in ustanovami drugih strok, da bi delo kar najbolje opravili.

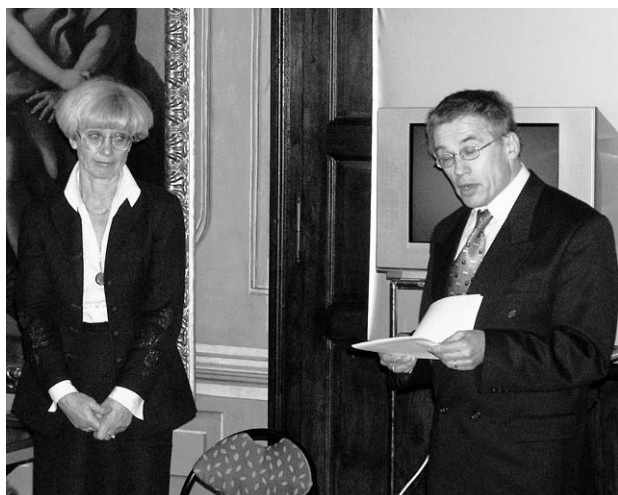
Zgradil je posebno vitrino za hranjenje restavrirane mumije in krste na stalni razstavi v hodniku Narodnega muzeja. Strokovno plat je nadgradil s filmom v slovenskem in angleškem jeziku, ki občinstvu na poljuden način kaže njihovo delo in rezultate. Pripravil je tudi manjšo razstavo in na številnih predavanjih predstavil rezultate timskega dela in prihodnje načrte.

Za leto 2003, podelitev v Pokrajinskem muzeju Murska Sobota, 18. novembra 2004:

Priznanje Slovenskega arheološkega društva prejme *dr. Neva Trampuž Orel* za izjemne dosežke s področja spektrometričnih raziskav bronastodobnih in železnodobnih kovinskih predmetov iz Slovenije

Dolgoročni projekt načrtnih analiz prazgodovinskih in v tem okviru predvsem bronastodobnih kovinskih predmetov se je začel leta 1988 v obliki sodelovanja med Arheološkim oddelkom Narodnega muzeja Slovenije in laboratorijem za analizo kemije Kemijskega inštituta v Ljubljani. Že od začetka je glavno izvedbeno vlogo z arheološke strani odigrala Neva Trampuž Orel. Do srede devetdesetih let so bili odvzeti vzorci več kot tisoč bakrenih in bronastih predmetov, predvsem tistih iz zakladnih najdb pozne bronaste dobe. Tem predmetom so s spektroskopijsko določili praviloma dvanajst kemičnih elementov, ti pa so bili predmet nadaljnjih analiz.

Rezultati teh analiz so presenetljivi in vznemirljivi, za-sluga Neve Trampuž Orel pa je, da so bili kmalu predstavljeni v mednarodno odmevnih revijah in zbornikih. Dokaz za odmevnost in pomembnost navedenih rezultatov je pogosto citiranje v strokovni literaturi po Evropi in

Slika 2: Dr. Neva Trampuž Orel, prejemnica priznanja Slovenskega arheološkega društva za leto 2004 in dr. Dragan Božič na podelitvi v Pokrajinskem muzeju Murska Sobota (foto: Boris Kavur).

tudi upoštevanje v vseevropskih pregledih in učbenikih za bronasto dobo. V zadnjih letih se projekt nadaljuje in širi tako na posamezne bronastodobne najdbe iz Slovenije kot na izbrane sklope najdb iz sosednjih dežel.

Priznanje Slovenskega arheološkega društva prejmejo *Miha Mlinar*, *Drago Svoltjšak* in *Beatriče Žbona Trkman* za arheološki del stalne razstave Tolminskega muzeja v Tolminu

Predstavitev Posočja od starejše kamene dobe do starih Slovanov je del stalne razstave Tolminskega muzeja z naslovom *Naplavine obsoške zgodovine*, ki si v celoti zasluži zelo visoko oceno. Muzejski prikaz arheoloških dob, ki so ga pripravili Miha Mlinar, Drago Svoltjšak in Beatriče Žbona Trkman, obsega geografsko porečje reke Soče s pritoki Idrijco, Bačo in Vipavo. V šestih prostorih prvega nadstropja se obiskovalec sprehodi od piščali iz jame Divje babe I v dolini Idrijce mimo naselbin in zakladnih najdb bronaste dobe, izčrpane predstavitve železnodobnih skupnosti, ki med drugim seznanja z dobro raziskanim naseljem na Mostu na Soči in svetom umrlih, dalje mimo orožja rimskih zavojevalcev in pričevanj o zgodnjem krščanstvu do naselitve Slovanov.

Estetsko razstavljene in skrbno restavrirane eksponate dopolnjujejo spremna besedila, video, fotografije in risbe, načrti, grafične rekonstrukcije, makete bivališč in zemljevidi z najdišči posameznih arheoloških dob. V vsa-

kem od šestih razstavnih prostorov so tujim obiskovalcem v pomoč listi s predstavitvijo vitrin v angleščini, nemščini in italijanščini. Na začetku razstave so navedeni številni sodelavci, ki so sodelovali pri postavitvi, pri besedilih, ki črpajo iz strokovnih in poljudnih objav drugih avtorjev, pa je vsakokrat pošteno naveden vir.

Častno članstvo Slovenskega arheološkega društva se podeli *Miranu Bremšaku*, *dr. Tonetu Cevcu* in *Francetu Steletu* za arheološko topografijo na območju Območne enote Kranj Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije

Miran Bremšak, dr. Tone Cevc in France Stele svoje znanje in prosti čas usmerjajo v načrtno odkrivanje novih arheoloških najdišč, zaščito že znanih in sodelovanje pri arheoloških raziskavah. Samostojno ali v sodelovanju z arheologi objavljajo nekatera svoja odkritja in na različne načine skrbijo za popularizacijo arheologije. Sodelovanje med arheologi in to trojico se je razvilo v pomembno dejavnost, ki pomaga pri zaščiti arheoloških spomenikov ter podpira nekatere projekte Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območne enote Kranj, Inštituta za arheologijo ZRC SAZU v Ljubljani in Gorenjskega muzeja v Kranju.

Eno najpomembnejših področij delovanja trojice je topografija visokogorja v Kamniško-Savinjskih Alpah, Karavankah in Julijskih Alpah. Vsako poletje odkrijejo več novih arheoloških najdišč. Po skoraj desetih letih dela ugotavljamo veliko gostoto antične poselitve, prva prazgodovinska in prva zgodnjesevnojevska najdišča.

Drugo območje, na katerem opravljajo arheološko topografijo, je ravnina med Kamnikom, Kranjem in Ljubljano z okoliškimi hribovjem. Posebej moramo poudariti številna nova bakrenodobna naselja na višinah, odkritje dveh zakladov iz pozne bronaste dobe pri Mengšu, poznorimskega zaklada orodja pri Radomljah ter rimskega vodnjaka v Suhadolah pri Komendi.

Cela vrsta njihovih odkritij je že prešla v znanstveno in poljudno literaturo, dr. Tone Cevc pa je pripravil tudi več samostojnih objav arheoloških odkritij v visokogorju.

Zaslužno članstvo Slovenskega arheološkega društva se podeli *Mihi Knifcu* za sodelovanje pri arheološki razsta-

vi "Od Rimljanov do Slovanov" in poljudnoznanstveni film "Z vzhoda".

Po srednješolski izobrazbi fotograf, po visokošolskem študiju pa absolvent kiparstva je Miha Knific v zadnjih letih prispeval pomemben delež k prepoznavnosti in uveljavitvi slovenske arheologije v javnosti.

Za razstavo *Od Rimljanov do Slovanov* je izdelal odlične upodobitve osmih posameznikov, pripadnikov različnih etničnih skupnosti iz pozne antike in zgodnjega srednjega veka. Te odmevne upodobitve so bile tudi fotografska podlaga za arheološki del priložnostne razstave *Tisoč let in več na Goriškem*, postavljene v Goriškem muzeju.

Odločilen pa je bil delež Mihe Knifica pri filmu *Z vzhoda*, za katerega je napisal scenarij, spremljajoče besedilo in ga tudi režiral. Izhodišče filma so bila arheološka odkritja slovanskih selišč na trasi avtoceste pri Novi tabli blizu Murske Sobotne. S sodelovanjem številnih domačih in tujih strokovnjakov je Knificu uspelo na zanimiv način prikazati življenje v naselbini ob potoku Dobel, hkrati pa podati tudi širše zgodovinsko dogajanje.

Navodila avtorjem

Avtorske pravice – Moralne avtorske pravice pripadajo avtorjem prispevka. Prispevki niso honorirani.

Jezik prispevkov – Prispevki bodo objavljeni v slovenskem jeziku. V primeru, da je avtor iz tujega govornega območja, bo uredništvo poskrbelo za prevod prispevka. Na željo avtorja lahko prispevek izide tudi v tujem jeziku ali dvojezično.

Rokopis prispevka – Prispevki naj bodo oddani v uredništvo v obliki dveh izpisov in v digitalni obliki. Digitalni zapis naj bo shranjen v obliki obogateno besedilo (.RTF) v pisavi Times New Roman ali Times New Roman CE z dvojnimi razmikom ter velikostjo črk 11. Poravnani naj bo levi rob besedila.

Slikovno gradivo – Prispevek lahko vsebuje poleg besedila tudi slikovno gradivo in tabele, ki naj bodo oštevilčene z zaporednimi številkami in opremljene z naslovom ali razlago. Ilustracije lahko objavljamo le v širini 8,1 cm oziroma 16,6 cm. Izpisov uredništvo ne vrača; slikovno gradivo in tabele na željo avtorjev lahko vrnemo.

Struktura članka – Članek mora vsebovati naslov, lahko tudi podnaslov in mednaslove, ime in priimek avtorja ter inštitucijo, kjer ta deluje. Prav tako je potrebno dodati kratek izvleček v slovenskem in v enem tujem jeziku (angleški, nemški, francoski, italijanski). Avtorji naj pripravijo seznam do sedmih ključnih besed, ki se navezujejo na vsebino članka.

Opombe in seznam literature – Sprotne opombe naj bodo oštevilčene po vrstnem redu in nameščene na dnu tekoče strani. Vsebinsko sodijo v opombe avtorjevi komentarji ali razširjena pojasnila, ne pa zgolj navajanje zadevne literature.

Navodila za navajanje – Uporabljena literatura naj bo navedena med besedilom. Navedek naj vsebuje priimek avtorja in leto izida ter morebitno navedbo strani ali slikovnega gradiva.

Primer:

(Erič 1994) ali (Erič 1994, 74–78) ali (Erič 1994, 74 sl.).

Na koncu članka naj sledi seznam literature, v katerem so avtorji navedeni po abecednem vrstnem redu, objave enega avtorja pa so razvrščene od najstarejših do najmlajših. Objave enega avtorja, ki so izšle istega leta, naj bodo označene z malimi tiskanimi črkami za letnico (a, b, c...).

Priimek in začetnico imena avtorja je potrebno napisati z velikimi tiskanimi črkami. Priimek, ime, leto izida, naslov članka, številka revije in število strani naj bodo zapisani v pokončnem tisku. Naslovi monografij ter imena revij in zbirk naj bodo zapisana v poševnem tisku. Pri monografijah je potrebno navesti še založbo in kraj izida.

Pri navajanju literature se lahko uporablja seznam kratic revij in zbirk, ki je bil objavljen v *Arheološkem vestniku* 43, 1992, str. 223–228. V primeru navajanja revij in zbirk, ki v seznamu niso zajete, je potrebno uporabiti splošno sprejeto kratico ali pa izpisati celoten naslov.

Primer:

ERIC, M. 1994, Nova datiranja deblakov in čolnov. – *Arheo* 16, str. 74–78.

AITKEN, M. J., STRINGER, C. B., MELLARS, P. A. (ur.) 1993, *The Origin of Modern Humans and the Impact of Chronometric Dating*. – Princeton University Press, Princeton.

Pri člankih iz zbornikov je potrebno navesti popoln citat zbornika.

Primer:

NELSON, D. E. 1997, Radiokarbonsko datiranje kosti in oglja iz Divjih bab I. – V: TURK, I. (ur.), *Moustérienska koščena piščal in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji*. – *Opera Instituti archaeologici Sloveniae* 2. – Založba ZRC, Ljubljana, str. 51–64.